

"I wanted to marry her when I saw the moonlight
shining...off the barrel of her father's shotgun!"

MISHA M.H.M. BRINKHOF

Erasmus Universiteit Rotterdam

‘Gedwongen Huwelijk’ in Nederland 1870-1940

MISHA M.H.M. BRINKHOF

‘Gedwongen Huwelijk’ in Nederland 1870-1940

Studentnummer: 311788

Research Workshop

December 2010 t/m juli 2011

Begeleiders: Arianne Baggerman • Henri Beunders • Kees Mandemakers

© 2011 M.H.M Brinkhof

Master thesis History of Society aan de Faculteit der Historische en
Kunstwetenschappen FKHW van de Erasmus Universiteit Rotterdam

Omslag: De afbeelding komt uit de film Oklahoma uit 1955 (citaat van Ali Hakim)

<http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Main/ShotgunWedding> (14-2-2010)

Inhoudsopgave

Dankwoord	V
1. Inleiding	1-1
1.1. Het negentiende-eeuwse gezinsleven in de historiografie.....	1-2
1.2. Partnerkeuze en huwelijk, een historiografisch debat.....	1-5
1.2.1. De historische demografie.....	1-6
1.2.2. De historische gedragswetenschappen.....	1-9
1.3. Buitenechtelijkheid en ‘gedwongen huwelijk’ in Nederland.....	1-13
1.3.1. Verklaringen voor buitenechtelijkheid.....	1-13
1.3.2. ‘Gedwongen huwelijken’ in Nederland.....	1-15
1.4. Conclusie.....	1-17
2. Methode van mijn onderzoek	2-1
2.1. Komen tot gegevens.....	2-1
2.2. Verwerking van de gegevens tot mijn database.....	2-3
3. Economische variabelen en ‘gedwongen huwelijken’	3-1
3.1. De economisch-politieke situatie tussen 1870 en 1940.....	3-2
3.2. De economische hypothesen.....	3-5
3.2.1. Huwen na verzekerd gezinsinkomen.....	3-6
3.2.2. Trend en seizoenspatroon.....	3-9
3.2.3. Invloed Sociale klasse.....	3-12
3.3. Conclusie.....	3-12
4. Regionaal-culturele variabelen en ‘gedwongen huwelijken’	4-1
4.1. De verzuiling van Nederland 1870-1940.....	4-2
4.2. De regionaal-culturele hypothesen.....	4-4
4.2.1. Invloed leeftijd.....	4-4
4.2.2. Invloed religie.....	4-5
4.2.3. Invloed endogamie.....	4-7
4.2.4. Invloed beter transport.....	4-9
4.2.5. Invloed stad en platteland.....	4-10
4.2.6. Invloed dominante religie huwelijksplaats.....	4-11
4.3. Conclusie.....	4-12
5. Model: ‘Gedwongen huwelijk’ in de negentiende en twintigste eeuw	5-1
5.1. Invloedsfactoren op de variabelen van het model.....	5-1
5.1.1. Invloedsfactoren huwelijksleeftijd.....	5-1
5.1.2. Invloedsfactoren standenendogamie.....	5-4
5.1.3. Invloedsfactoren kerkelijke endogamie.....	5-8
5.1.4. Invloed sociale klasse op afstand.....	5-12
5.2. De modellen.....	5-12
5.2.1. Model zonder interactieve variabelen.....	5-13
5.2.2. Model met interactieve variabelen.....	5-14
6. Conclusie	6-1
7. Summary	7-1

8. Bijlagen	i
8.1. Lijst met de verschillende religies in Nederland	i
8.2. Statistische begrippen	iv
8.3. Tabellen met uitkomsten gebruikte associatiematen.....	v
8.4. Model zonder interactieve variabelen	xii
8.5. Model met interactieve variabelen	xiii
9. Index van gebruikte figuren	xv
10. Index van gebruikte tabellen	xvi
11. Primaire bronnenlijst	xvii
12. Literatuurlijst	xviii

Dankwoord

Deze master thesis is tot stand gekomen dankzij de onmisbare steun van veel mensen. Een thesis is een afspiegeling van de kunde van de schrijver en daarom ben ik dank verschuldigd aan alle mensen die mij bewust of onbewust hebben gemaakt tot wat ik nu ben. In het bijzonder wil ik mijn ouders bedanken, want zonder hen hadden noch ik noch deze thesis het licht in deze wereld kunnen aanschouwen. Zij hebben mijn tekst vele malen nagelezen, waardoor het stukken beter is geworden. Om dezelfde reden wil ik mijn zus Marissa Brinkhof, mijn medestudenten Kyle Oosterling, Youri Seidler en Marjelle Vermeulen en mijn begeleiders prof. dr. Arianne Baggerman en prof. dr. Henri Beunders van het onderzoekscollege op de Erasmus Universiteit Rotterdam bedanken voor hun opmerkingen en adviezen.

Naast deze groep personen die gelet heeft op de taalkundige kant van deze thesis ben ik grote dank verschuldigd aan alle medewerkers van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis voor het beschikbaar stellen van de gegevens waarop deze thesis gebaseerd is. Daarnaast ben ik speciale dank verschuldigd aan mijn thesis begeleider prof. dr. Kees Mandemakers, die mij bij het verzamelen van mijn gegevens heeft begeleid en opmerkingen en adviezen heeft gegeven betreffende mijn statistische analyse.

Tot slot wil ik vermelden dat de uiteindelijke uitvoering van deze thesis uitsluitend mijn verantwoordelijkheid is. Fouten in dit stuk kunnen daarom niemand anders dan mij aangerekend worden.

Voorhout, juli 2011

Inleiding

***“Ik weet het best, het is mijn schuld dat ik te vroeg met je moet trouwen
Maar voor 't genoeglijk nestje bouwen had de natuur toch geen geduld”***

Boudewijn de Groot
Nederlandse volkszanger (1944-)

Grote politieke en economische veranderingen leiden tot conflicten tussen tradities en de werkelijkheid. Deze conflicten hebben een aanpassing van culturele gebruiken tot gevolg, die op hun beurt het gedrag van mensen beïnvloeden. Een aspect van het menselijk gedrag is het huwelijk. De leeftijd waarop gehuwd werd en wie als een geschikte huwelijkspartner werd gezien veranderde in de loop der tijd. Deze master thesis onderzoekt de verandering van het ‘gedwongen huwelijk’, ook wel aangeduid met ‘moetjes’. Hierbij wordt uitgegaan dat een ‘gedwongen huwelijk’ een huwelijk is waarbij binnen zeven maanden na de huwelijksdatum het eerste kind geboren wordt.¹

In dit inleidende hoofdstuk geef ik een overzicht van wat er al is geschreven over dit onderwerp en de verschillende opvattingen van historici. De eerste paragraaf bevat een algemeen overzicht van het burgerleven in de negentiende eeuw aan de hand van de visies van Peter Gay, Marita Mathijssen, Pieter Stokvis en Thimo de Nijs. In de tweede paragraaf ga ik in op twee stromingen die men kan onderscheiden bij het onderzoek naar huwelijk, partnerkeuze en vrijage. Schrijvers die hierbij van belang zijn, zijn Patricia Eggermont, Jan Kok, Frans van Poppel, Edward Shorter en Marja van Tilburg. In de derde paragraaf komen publicaties over buitenechtelijke kinderen en ‘gedwongen huwelijken’ in de negentiende en twintigste eeuw aan bod. Belangrijke Nederlandse historici zijn Christi Boerdam, Theo Engelen, Jan Kok, Marco van Leeuwen en Hans Sterk.

¹ Dit is een Nederlandse maatstaaf. Th. L.M. Engelen en M.M. Meyer, ‘gedwongen huwelijk’ en op het Nederlandse platteland, 1812-1862, in Afdeling agrarische geschiedenis landbouwhogeschool (Wageningen 1979) 190-223, aldaar 190-191. In Engeland moet een kind binnen de eerste 8,5 maanden na het huwelijk geboren zijn voordat er van een ‘shotgun’ marriage wordt gesproken. Zie Peter Laslett, ‘Introduction: comparing illegitimacy over time and between cultures’, Peter Laslett, Karla Oosterveen en Richard M. Smith (eds.), *Bastardy and its comparative history* (Londen 1980) 1-68.

1.1. Het negentiende-eeuwse gezinsleven in de historiografie

Voor een algemeen beeld van de discussie over het (Nederlandse) gezinsleven in de negentiende eeuw beschrijf ik eerst het werk van Peter Gay. In 1984 begon hij aan zijn belangrijkste werk *The bourgeois experience*. Hierin geeft hij een totaal ander beeld van de vrouw in de negentiende eeuw dan men gewend was. Het klassieke beeld van de relatie tussen man en vrouw was dat de man niet alleen juridisch gezien dominant was over de vrouw, maar ook cultureel. Zo mochten mannen volgens etiquettevoorschriften voor het huwelijk wel geslachtsgemeenschap hebben (naar de publieke vrouwen) en was dit zelfs acceptabel tijdens het huwelijk. Voor vrouwen was dit echter zowel voor als tijdens het huwelijk ongehoord. Dit was de dubbele moraal van de negentiende eeuw. Peter Gay kwam echter tot de conclusie dat de vrouw geen onderdanige en gehoorzame huisvrouw was die juridisch, economisch en seksueel ondergeschikt was aan haar man en enkel tot taak had de kinderen op te voeden en het huishouden te organiseren. Nee, de vrouw bekleedde ongeveer dezelfde positie als de hedendaagse vrouw. Weliswaar was het voor mannen gemakkelijker om buitenechtelijke seksuele relaties aan te gaan, maar voor vrouwen was dit niet uitgesloten.² Gay deed deze uitspraak op basis van egodocumenten van een aantal burgers, waarbij hij zich niet beperkte tot een bepaalde nationaliteit. Dit maakt dat er vraagtekens gezet kunnen worden bij de representativiteit van zijn bronnen. Hierdoor heeft de stelling, dat Amerikaanse bronnen hetzelfde patroon volgen als de Europese een paar jaar later, een wankel fundament. Peter Gay is sterk beïnvloed door de psychoanalyse van Freud. Hij achtte zichzelf in staat hierdoor een diepere betekenis te geven aan de gebruikte egodocumenten.³ Nadeel hiervan is dat hij misschien teveel betekenis geeft aan de achtergrond van een tekst.

In 2002 schreef Marita Mathijssen haar boek *De gemaskerde eeuw*,⁴ waarin ze andere standpunten inneemt dan Gay. Volgens Gay werd er in de negentiende eeuw genoten van geslachtsgemeenschap. Ook zag hij een verschil tussen de situatie op het platteland en in de stad. Op het platteland zouden natuurwetten regeren, waardoor de burgerlijke moraal minder sterk was. Mathijssen trekt deze scheidslijn niet door, want in Nederland was de deugdzame driehoek⁵ sterk in de staat en in privésfeer doorgedrongen. Volgens haar waren

² Peter Gay, *The bourgeois experience: Victoria to Freud. Volume I, Education of the senses* (New York 1984) 5-6.

³ Idem, 197.

⁴ Marita Mathijssen, *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam en Antwerpen 2007 (eerste druk 2002) 12-13.

⁵ vader als kostwinnaar bovenaan, moeder en kind onder de vader, en de moeder die de taak had de scherpe kanten van de vader te verminderen

de religie, de beperkte medische kennis en de overheidspositie rond de prostitutie van invloed op de dubbele moraal.⁶ Net zoals Gay maakt Mathijssen gebruik van egodocumenten om haar stelling te ondersteunen. Maar in tegenstelling tot Gay kent haar werk geen invloeden uit de psychoanalyse.

In 2005 schreef Pieter Stokvis zijn boek *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange negentiende eeuw*. Dit presenteerde hij als een vorm van belevingsgeschiedenis waarin hij, met behulp van egodocumenten, de betrokkenen zelf aan het woord liet komen. Net zoals Gay maakte Stokvis gebruik van de psychologie voor het interpreteren van zijn bronnen. Zijn boek heeft hij opgedeeld in verschillende onderdelen. In het eerste gedeelte gaat hij in op de totstandkoming van de verschillende levensfasen van de mens. Vervolgens heeft hij het over de houding van mensen ten opzichte van lichaam en seksualiteit. Hierbij viel hij de visie van Mathijssen aan, omdat zij volgens hem het traditionele beeld over de dubbele moraal vertegenwoordigde. Hij voelde zich meer betrokken bij de visie van Gay, maar gaf wel toe dat de vrijheid van de vrouw betreffende seksualiteit niet zo groot was als Gay veronderstelde.⁷

Wat betreft het huwelijk meende Stokvis dat het een belangrijke schakel was in het menselijke leven. Het was een manier om volgende generaties te creëren en kapitaal en families samen te laten gaan. Ook hierbij komt de dubbele moraal terug, want meisjes werden voor een groot deel van hun leven opgevoed zonder contact met jongens, om hun eerbaarheid te handhaven, terwijl jongens in hun tienertijd leerden hoe ze met seksualiteit om moesten gaan (liever naar de publieke vrouwen dan de eenhandige zonde). Wel moesten jongens rekening houden dat zij niet scharrelde met meisjes van dezelfde stand, maar met die van een lagere stand. Ook liet Stokvis hierbij naar voren komen dat het samengaan van kapitaal belangrijker was dan liefde, uiterlijk of de gezondheid van de betrokken personen. Verder ging Stokvis in op de schande die een scheiding met zich meebracht en de sociale gevolgen daarvan voor kinderen. Hertrouwen van een weduwe of weduwnaar was wel acceptabel.⁸

Een boek met een geheel andere opzet dan die van Gay, Mathijssen of Stokvis is *In Veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij 1815-1890* van Thimo de Nijs. De Nijs was van mening dat in Nederland, in vergelijking met Engeland, Frankrijk en Duitsland, weinig onderzoek gedaan is naar de cultuur en levensstijl van de burgerij in de negentiende eeuw. Naar aanleiding van het internationaal geschetste beeld over dit

⁶ Idem, 35-36, 49 en 58-73.

⁷ Pieter Stokvis, *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2005) 9-29, 34, 65-67 en 82-83,

⁸ Idem, 103-131.

onderwerp onderzocht De Nijs of dit in Rotterdam ook gold. Hierbij leek het alsof hij niet op de hoogte was van het werk van Gay, omdat hij er niet op inhaakte. Voor de Nederlandse omstandigheden verwees hij naar het boek van Pim Kooij, *Groningen 1870-1914* uit 1987. Hij had kritiek op Kooij's demografische manier van onderzoek omdat hij zich teveel had geconcentreerd op economische determinanten van sociale ongelijkheid, zoals beroep, inkomen en vermogen. Hierdoor had hij, aldus De Nijs, te weinig aandacht voor de interactie tussen mensen en voor processen als in- en uitsluiting. Dit onderzoek ging niet over hoe groepen ontstonden en hoe zij zichzelf identificeerden. De Nijs wilde een totaalbeeld scheppen van het burgerlijk leven in de negentiende eeuw, waarbij hij zowel kwantitatieve als kwalitatieve bronnen wilde gebruiken.⁹

Na een algemeen overzicht van de stedelijke ontwikkeling van Rotterdam te hebben gegeven, ging De Nijs in op het ontstaan van het huiselijkheidsideaal. Volgens de schrijver was het huwelijk een essentiële voorwaarde voor de huiselijkheid. Het was een verbintenis voor het leven tussen individuen, een sociaal contract. Niet alleen liefde was nodig voor een geslaagd huwelijk, men moest ook aan elkaar wennen en elkaar leren kennen. Dit zou leiden tot overeenstemming in denken en doen tussen de partners. Hierdoor zou de omgang gekenmerkt worden door zachtheid, vriendelijkheid en redelijkheid, waardoor het gezin beschutting kon bieden tegen de harde en meedogenloze buitenwereld. Het was een plek waar men zichzelf kon zijn.¹⁰

De Nijs behandelde het leven van de negentiende-eeuwse Rotterdammers aan de hand van belangrijke gebeurtenissen in het menselijk leven (geboorte, huwelijk en dood) en liet hierin de verschillende gedragscodes van mannen en vrouwen, de dubbele moraal, naar voren komen. In de eerste helft van de negentiende eeuw stierven veel vrouwen in het kraambed. Volgens De Nijs kwamen mensen niet alleen al vroeg in hun leven met de dood in aanraking, maar vormde dit ook een verklaring voor het grote aantal tweede (en meer) huwelijken in deze periode. In de tweede helft van deze eeuw zag hij dat de Rotterdamse gezinnen kleiner werden. In navolging van Van Dijk, suggereerde hij dat de Rotterdamse elite aan geboortebeperving deed, op het moment dat medische ontwikkelingen het kraambed- en de zuigelingensterfte hadden teruggedrongen. De kinderen bleven vaker leven, waardoor minder kinderen nodig waren voor de voortzetting van de familie en de relatie tussen ouder en kind intiemer konden worden.¹¹

Volgens De Nijs moest voordat een huwelijk toegestaan werd eerst sprake zijn van een stabiele economische basis voor het toekomstige huishouden. Daarnaast speelde de

⁹ Thimo de Nijs, *In Veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij 1815-1890* (Nijmegen 2001) 14-15.

¹⁰ Idem, 39-100.

¹¹ Thimo de Nijs, *In Veilige haven*, 115-116.

eer van de familie een rol bij de partnerkeuze. Hierbij kwam de dubbele moraal om de hoek kijken, omdat vrouwen voor het huwelijk nog maagd moesten zijn, terwijl mannen wel enige seksuele ervaring moesten hebben. Pas als aan deze twee voorwaarden was voldaan waren gevoelens belangrijk. Natuurlijk speelde religie ook een rol in het zoeken naar een partner, net zoals uiterlijk, gezondheid en leeftijd (vrouwen mochten niet te oud zijn en mannen niet te jong). Een reeks van rituelen maakte het voor de burgerij mogelijk om kandidaten uit te zoeken op basis van deze criteria. Zo was het contact maken tussen een jongen en meisje moeilijk, omdat dit enkel kon plaatsvinden in huiselijke of familiale kring. Was het eerste contact gelegd, dan gingen beide ouders praten over de, vaak economische, vooruitzichten en andere financiële zaken die besproken moesten worden. Pas hierna kon de verloving bekend gemaakt worden en werd het contact tussen de geliefden frequenter. Een verloving werd dan ook zelden verbroken. De trouwceremonie was het einde van de verlovingstijd, waarna de gegoede burgers op huwelijksreis gingen. Statistische gegevens lieten zien dat mannen trouwden tussen de 25 en 30 jaar en vrouwen tussen de 23 en 24 jaar.¹²

1.2. Partnerkeuze en huwelijk, een historiografisch debat

De aandacht voor de geschiedenis van het 'gewone' gezin in Nederland is pas in de jaren 1960 ontstaan. Binnen dit onderzoek trekken verschillende thema's de aandacht van historici. Voorbeelden hiervan zijn seksualiteit, relaties tussen man en vrouw, ouders en kind en ouderdom. Deze thema's worden vooral onderzocht binnen de wetenschappelijke stromingen historische demografie en historische gedragswetenschappen. Deze laatste heeft soms een feministische of marxistische achtergrond.¹³

¹² Idem, 153-179.

¹³ Harry Peeters, 'Vijf eeuwen gezin in West-Europa', in Harry Peeters, Lène Dresen-Coenders, Ton Brandenburg (eds.), *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 11-30, aldaar 12. En ook R.B. Outhwaite, 'Introduction: problems and perspectives in the history of marriage', in R.B. Outhwaite (ed.), *Marriage and society. Studies in the social history of marriage* (New York 1981) 1-16, aldaar 1-7. En ook Catharina Lis, 'Gezinsvorming en vrouwenarbeid tijdens een versnelling in de ontwikkeling van het kapitalisme, 1750-1850', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 10 (november 1984) 380-405, aldaar 381. En ook H.Q. Röling, 'Victoriaanse moraal in Nederland. Een historiografische plaatsbepaling', *De negentiende eeuw* 10 (1986) 141-145, aldaar 141-143.

1.2.1. De historische demografie

De historisch demografische traditie is ontstaan naar aanleiding van de ideeën van Thomas Malthus (1766-1834). Hij schreef in 1798 zijn *Essay over the Principle of Populations*, waarin hij betoogde dat de groei van de bevolking enkel beperkt wordt door honger, ziekte en oorlog. Omdat hij veel kritiek kreeg op deze visie, legde hij in latere drukken meer nadruk op het verlate huwelijk als middel om economische en demografische rampen te voorkomen. Deze aanpassing van zijn theorie opende de weg voor onderzoek naar onderwijs, wetgeving en demografische gegevens. Vanaf 1839 kwam de nadruk te liggen op statistische onderzoeken ter ondersteuning of verwerping van Malthus' stelling. In eerste instantie richtten deze onderzoeken zich op veranderingen in levensverwachting, maar later meer op huwelijken. Vanaf 1930 kwam de moderne demografie op, met de nadruk op huwelijk en vruchtbaarheid. Deze traditie had weinig aandacht voor de periode van voor de negentiende eeuw, omdat daar weinig gegevens over bekend waren. Economische historici hebben zich echter niet laten afschrikken door het gebrek aan gegevens. Zij richtten zich op het debat over sterfte- en vruchtbaarheidscijfers in Engeland sinds de Industriële Revolutie. In eerste instantie werd er vooral gekeken naar factoren die het sterftecijfer drukten, hoewel T.H. Marshall vond dat er ook gekeken moest worden naar factoren die het geboortecijfer hoog hielden. In de jaren 1950 verschoof de aandacht naar vruchtbaarheidsgolven als dynamisch demografisch element in de achttiende en negentiende eeuw. K.H. Connell, H.J. Habakkuk en J.T. Krause stelden dat lagere trouwleeftijden en een stijgend aantal huwelijken de oorzaken waren van de bevolkingsexpansie.¹⁴

Uit de secundaire literatuur is gebleken dat er twee methoden bestaan om op een historisch demografische manier onderzoek te doen. De eerste, traditionele, methode is de aggregatieve methode. Hierbij telt men beschikbare gegevens uit geboorteregisters, trouwregisters, sterftecijfers en periodieke volkstellingen bij elkaar op. Hierdoor ontstaat het probleem dat de historicus uitspraken doet over individueel gedrag op basis van absolute gegevens. Personen die meerdere malen huwen kunnen echter een andere achtergrond hebben dan personen die niet of slechts één keer huwen. In de jaren 1960 werd de gezinsreconstructie ontwikkeld. Dit is een nominatieve methode die gebruik maakt van dezelfde gegevens, maar deze onderzoekt op naam van de betrokkene. Hierdoor kon de gezinssituatie worden gereconstrueerd, zodat niet alleen algemene trends zichtbaar

¹⁴ R.B. Outhwaite, 'Introduction: problems and perspectives in the history of marriage', 2-4.

werden, maar ook de invloed van onderliggende factoren als het aantal kinderen en het sterftcijfer.¹⁵

Een belangrijke Nederlandse auteur die bij deze stroming hoort is Frans van Poppel. In 1992 schreef hij het boek *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19^e en vroeg 20^e eeuw*. Hij maakte gebruik van de demografische invalshoek om de veranderingen op het terrein van huwelijkssluiting en huwelijksontbinding in deze periode te onderzoeken.¹⁶ Hij vond dat hij hiermee in de voetsporen trad van E.W. Hofstee, die tussen 1954 en 1985 verschillende boeken en artikelen had geschreven waarin hij betoogde dat het huwelijk een centrale rol speelde als mechanisme die de ontwikkeling van de bevolking bepaalde.¹⁷

Hofstee's theorie over de ontwikkeling van de huwelijksleeftijd in Nederland in de negentiende eeuw was bijna volledig gebaseerd op statistische gegevens van geaggregeerd niveau. Hofstee kwam tot de conclusie dat in Nederland in de negentiende eeuw drie patronen van voortplanting en gezinsvorming voorkwamen; het agrarisch-ambachtelijke voortplantingspatroon, het intermediaire voortplantingspatroon en het moderne patroon van opzettelijke geboortebeperking binnen het huwelijk. In het eerste model trouwde men pas als men verzekerd was van vaste bestaansmogelijkheden, die overeen kwamen met de eigen stand en beroep. Doordat een meisje een bruidschat meekreeg als haar vader het met het huwelijk eens was, had de vader de mogelijkheid zich te verzetten tegen een huwelijk. Zonder bruidschat had het nieuwe huishouden vaak te weinig inkomsten om door de eerste jaren te komen. Het intermediaire voortplantingspatroon was van tijdelijke aard, omdat het ontstond door de opkomst van het kapitalisme. Het hield in dat men aan de ene kant nog wel bestaanszekerheid wenste voordat men ging trouwen, maar dat het aan de andere kant gemakkelijker werd zich aan de sociale controle te onttrekken. Dit kwam doordat ook meisjes vaker buitenshuis gingen werken, waardoor de familiale sociale controle verslaptte. Daarnaast zorgde de bevolkingsgroei ervoor dat men minder zeker was van een baan. Na 1890 kwam het moderne huwelijkspatroon opzetten. De grote armoede maakte een officieel huwelijk onaantrekkelijker en wanneer men niets heeft om te verdelen dan maakt een bij het huwelijk

¹⁵ A.J. Schuurman, *Historische demografie: bevolkings- en gezinsgeschiedenis* (Zutphen 1991) 33.

¹⁶ Frans van Poppel, *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19^e en vroeg 20^e eeuw* (Wageningen 1992) 1.

¹⁷ Idem, 1. Zie ook E.W. Hofstee, *Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden* (Haarlem 1981) 15-16.

vastgelegde juridische verdeling van goederen niet uit. Tegelijkertijd groeiden de gezinnen, omdat veel kinderen na een aantal jaar zorgden voor meer economische middelen.¹⁸

Een tweede historicus die Frans van Poppel als voorbeeld nam is Edward Shorter. In zijn boek *De wording van het moderne gezin* uit 1975 schreef Shorter dat een klein leeftijdsverschil tussen huwelijkspartners duidt op het ontstaan van 'Romantische liefde'. Hiermee leverde hij, volgens Van Poppel, een grote bijdrage aan de wetenschappelijke kennis over de culturele achtergrond van het instituut van het huwelijk. Zijn mening stimuleerde het onderzoek hiernaar. Het gevolg was een golf van onderzoeken in de jaren 1960 en 1970 naar veranderingen in de wetgeving en voorgeschreven normen in huwelijksgidsen, ter verdediging of verwerping van deze stelling. Van oudsher legde de wet de minimale huwelijksleeftijd vast en de leeftijd tot wanneer toestemming van de ouders nodig was om een huwelijk geldig te laten zijn. Ook waren er wetten die het huwelijk aan banden legden, zoals de dienstplicht. Behalve de officiële wetgeving waren er ook geschreven en ongeschreven regels ten aanzien van het huwelijk. Zo adviseerden huwelijksgidsen dat er sprake moest zijn van overeenstemming tussen de huwelijkspartners over principes, stand, religie en karakters. Een andere regel was dat het leeftijdsverschil niet te groot mocht zijn, want dit was slecht voor de geslachtsdrift. Tradities zijn voorbeelden van ongeschreven regels. Zo werd men op zeventienjarige leeftijd geïntroduceerd op de huwelijksmarkt, terwijl een andere traditie ervoor zorgde dat, mensen ouder dan dertig, de huwelijksmarkt verlieten.¹⁹ Dit verklaart volgens Van Poppel waarom statistische gegevens laten zien dat men in de negentiende eeuw een eerste huwelijk sloot tussen het twintigste en dertigste levensjaar, waarbij de man gemiddeld twee jaar ouder was dan de vrouw.²⁰ Het leeftijdsverschil stimuleerde de dominante positie die de man innam ten opzichte van de vrouw. Na 1890 kwam hierin verandering doordat de wet vrouwen juridisch aan mannen gelijkstelde. Vrouwen werden langzamerhand ook economisch gelijk gesteld aan de man. Hierdoor kon een vrouw zichzelf onderhouden, waardoor een oudere man, die genoeg geld

¹⁸ Frans van Poppel, *Trouwen in Nederland*, 117-120. Zie ook Jan van Bavel, 'Malthusian sinners: illegitimate fertility and economic crisis. A casestudy in Leuven 1846-1856', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* XXXI:4 (2001) 371-401, aldaar 371. Zie ook Dr. P.P.C. de Leeuw, 'Materiële en immateriële cultuur rondom vrijage en huwelijk in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw', in Prof. Dr. S. Top en Drs. E. Tielemans (eds.), *'Ja ik wil.' Liefde en huwelijk vroeger en nu* (Limbricht 1992) 7-32, aldaar 8-9.

¹⁹ Idem, 29-40.

²⁰ Zowel bij huwelijken die werden gesloten voor deze leeftijden als daarna (tweede huwelijken) kende dit leeftijdsverschil een grotere variatie en hoefde de man niet ouder te zijn dan de vrouw.

verdiende om het hele gezin te onderhouden, niet meer noodzakelijk was. Hierdoor daalden de leeftijdsverschillen.²¹

1.2.2. De historische gedragswetenschappen

Een probleem bij een historisch demografisch onderzoek is, volgens Michael Anderson, dat de onderzoeker snel geneigd is de sociale context te vergeten en zich enkel op de cijfers te baseren.²² John R. Gillis verwoordde deze kritiek nog sterker door te beweren dat het huwelijk niet in cijfers te meten is, maar in tradities gezocht moet worden.²³

Deze kritiek brengt ons bij de tweede stroming in het onderzoek naar partnerkeuze en huwelijk, de historische gedragswetenschappelijke stroming. Wetenschappers die behoren tot deze stroming onderzoeken alle facetten van het gezinsleven door deze binnen de bredere context van maatschappelijke en culturele ontwikkelingen te plaatsten, om zo het gedrag van mensen te begrijpen. Het richt zich op de procesmatige samenhang tussen gezinsstructuren, individueel gedrag en beleving, sociale relaties en maatschappelijke instituties.²⁴ De publicaties die vallen binnen deze stroming worden gekenmerkt door een tijdsafbakening van enige eeuwen. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een zo breed mogelijk scala aan bronnen. Auteurs die onder deze stroming vallen zijn Ariès, Shorter, Stone, Macfarlane en Jean-Louis Flandrines.

Ariès en Shorter menen dat in grote gezinnen van voor 1750 geen sterke emotionele banden bestonden tussen de gezinsleden onderling. Ariès veronderstelt dat emoties, zoals moederliefde, begonnen in de hogere klassen en pas in de negentiende eeuw doordrongen tot de lagere klassen. Shorter beweert daarentegen dat de zakelijkheid of ongevoeligheid in de relaties tussen mensen vanaf 1750 verminderde en dat dit juist in de lagere klassen zichtbaar was in de partnerkeuze, in de relatie tussen moeder en kind en in het gezinsleven. Volgens hem wijst het hogere aantal buitenechtelijke geboortes vanaf 1750 tot ver in de negentiende eeuw erop dat lagere klassen zich gemakkelijker losmaakten van traditionele banden en zakelijke overwegingen. Moederliefde en huiselijkheid ontwikkelden zich echter wel eerst in de burgerij, maar dit moet gezien worden als resultaat van de groeiende

²¹ Frans van Poppel en Art C. Liefbroer, 'Leeftijdsverschillen tussen huwelijkspartners. Een interpretatie van veranderingen en verschillen in de negentiende en twintigste eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 27:2 (2001) 129-152, aldaar 135-136.

²² Catharina Lis, 'Gezinsvorming en vrouwenarbeid', 381.

²³ Frans van Poppel, *Trouwen in Nederland, 2*. En ook John R. Gillis, *For better for worse, British marriages 1600 to the present* (New York en Oxford 1985) 135.

²⁴ Harry Peeters, 'Vijf eeuwen gezin in West-Europa', 15-16.

welstand en de wil om zich af te schermen van de buitenwereld.²⁵ Beide schrijvers constateren tussen 1750 en 1850 een versnelling van de ontwikkeling van het kapitalisme in Europa. Het ontstaan van industrie en betere vervoersmiddelen leidde tot het ontstaan van gezinnen die afhankelijk werden van loonarbeid. De groei van de bevolking in deze periode verminderde de bestaanszekerheid door een tekort aan vaste banen. Deze onzekerheid stimuleerde de tendens tot vroeger trouwen en het krijgen van meer kinderen, omdat een gezin meer mogelijkheden had tot economische productie. De inperking van de groei van de gezinnen en het idee van huiselijkheid na 1850, zou door de elite zijn opgelegd om de lagere sociale klassen te controleren.²⁶

Shorter kreeg veel kritiek op zijn visie. Tilly, Scott en Cohen beargumenteren dat migratie van werkende vrouwen juist de familiebanden versterkte, omdat hun loon enkel een aanvulling was op het familiebudget. Door armoede (geen vaste baan en weinig loon) moesten zij zo snel mogelijk trouwen. In ruil voor een huwelijksbelofte gingen ze dus sneller met een man naar bed. Het was echter door de urbanisatie moeilijker een man aan zijn belofte te houden, omdat hij vaak moest migreren. Daarnaast zorgden de hoge kosten van een huwelijk ervoor dat men vaker ongehuwd ging samenwonen. Dit verklaart de stijging van buitenechtelijke geboorten met 30 tot 50 procent tussen 1750 en 1850. De daling van dit percentage na 1850 wordt door hen gezien in het licht van meer werkgelegenheid, wat meer inkomsten betekende. Meisjes hoefden minder ver van huis te werken en mannen migreerden minder vaak. Daarnaast betekende meer inkomsten meer kapitaal dat verdeeld moest worden, wat een wettelijk huwelijk aantrekkelijker maakte. Het herstel van de huiselijkheid zou dan ook meer samenhangen met betere economische omstandigheden dan met culturele veranderingen.

Flandrin meent dat, onder invloeden van de reformatie, contrareformatie en verlichting, het intieme gezinsleven zich pas na de achttiende eeuw begon te ontwikkelen in Frankrijk. Huwelijken uit liefde zouden pas in de 20ste eeuw worden gesloten. Lawrence Stone ondersteunt deze mening met het argument dat tussen 1450 en 1630 sprake is van gearrangeerde huwelijken en vijandige gezinsrelaties. Volgens hem ontwikkelde de dominantie van de man zich tussen 1530 en 1700 en kwam affectie tussen huwelijkspartners pas op na 1620. Dit verbindt hij met de opkomst van het individu. De

²⁵ Deze ontwikkeling noemt hij het ontstaan van de 'Romantische liefde'. Zie Edward Shorter, *De wording van het moderne gezin* (Baarn 1975) 10-11. Zie ook Harry Peeters, 'Vijf eeuwen gezin in West-Europa', 22-23.. Zie J. Kok, *Langs verboden wegen*, 19-20.

²⁶ Catharina Lis, 'Gezinsvorming en vrouwenarbeid', 383-384. En ook A.J. Schuurman, *Historische demografie: bevolkings- en gezinsgeschiedenis*, 29.

Victoriaanse tijd was volgens hem echter een tijd van terugval. Randolph Trumbach komt tot dezelfde conclusie in zijn boek *The rise of the egalitarian family*.²⁷

In de historische gedragswetenschappen is een speciale plaats weggelegd voor de historische psychologie, sociologie en de rechtsgeschiedenis. Psychologen, in navolging van Freud, beweerden dat de burgerlijke samenleving van de negentiende eeuw een vermindering van het seksuele leven was en vonden ze dat aan de seksuele drift toegegeven moest worden, want anders zou deze tot gezondheidsproblemen leiden. Vanaf 1970 ontstond vanuit dit gedachtegoed de zogenaamde donker-naar-licht beweging. Volgens deze beweging is de periode voor 1960 een donkere periode omdat de christelijke waarden de seksualiteit beteugelden. Met de komst van de pil, de ontkerkelijking, de homobewegingen en de tweede feministische golf zijn we in een nieuwe (verlichte) tijd gekomen.²⁸

Het onderzoek naar de ontwikkeling van het recht heeft inzicht gegeven in de juridische status van minderjarigen en vrouwen, die als verklaring dient voor de feministen en marxisten. Zo is de huwelijksleeftijd verschoven van 14 jaar voor jongens en 12 jaar voor meisjes in 1580 naar respectievelijk 18 en 16 jaar in 1938. Het erfrecht is volgens verschillende auteurs als Jack Goody, Jean-Louis Flandrin en Pierre Goubert, van groot belang geweest omdat dit leidde tot het kerngezin van ouders en kinderen, in plaats van familiehuishouden waar drie generaties samenleefden.²⁹

Patricia Eggermont is een voorbeeld van een auteur die binnen deze stroming is in te delen. In 1993 schreef zij haar proefschrift *Van houwten, trouwen (en berouwen). Informalisering rondom verloving, huwelijk en echtscheiding in Nederland, aan de hand van etiquettevoorschriften 1850-1990*. In dit proefschrift maakt ze gebruik van de civilisatietheorie van de socioloog Norbert Elias en de informaliseringstheorie van de socioloog Cas Wouters. Elias meent dat vanaf de twaalfde eeuw sprake is van een civilisatieproces waarbij de trend, dat de regels steeds strenger worden (een toenemende sociale druk), afgewisseld wordt met perioden van versoepeling van de regels. Cas Wouters paste deze theorie aan omdat volgens hem de trend die Elias ziet, na 1960 is omgeslagen. Mensen

²⁷ Harry Peeters, 'Vijf eeuwen gezin in West-Europa', 22-23.

²⁸ H.Q. Röling, 'Victoriaanse moraal in Nederland', 142-143. Zie ook Dirck Damsma, 'Van hoeksteen tot fundament. Het gezin in Nederland 1850-1960', in Harry Peeters, Lène Dresen-Coenders, Ton Brandenburg (eds.), *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 209-247, aldaar 209.

²⁹ Harry Peeters, 'Vijf eeuwen gezin in West-Europa', 17-18. En ook R.B. Outhwaite, 'Introduction: problems and perspectives in the history of marriage', 5-6.

verinnerlijken sociale druk tot dwang die zij zichzelf opleggen, waardoor regels kunnen versoepelen.³⁰

Uit Eggermont's analyse van voorschriften uit etiquetteboeken blijkt dat hierin vier verschillende visies te onderscheiden zijn op het burgerlijkheidsideaal van de negentiende eeuw; de liberale visie, de rooms-katholieke visie, de protestantse visie en de socialistische visie. De liberale en socialistische visie nemen de rechten van het individu als uitgangspunt, waardoor zij minder belang hechten aan het huwelijk dan de religieuze visies. Het grote verschil tussen de protestantse en katholieke visie is dat de laatste het huwelijk als een sacrament³¹ ziet en dus als onverbreekbaar, terwijl de eerste het meer ziet als een verbintenis tussen man en vrouw.³² Uit de analyse komt naar voren dat de etikettenvoorschriften tot en met de jaren 1940 regels voorschrijven over partnerkeuze, maar dat deze in de jaren 1950 volledig verdwijnen. Deze ontwikkeling gaat volgens Eggermont samen met de wettelijke bescherming van vrouwen en kinderen tegen de dominantie van man en ouders. Het informaliseren van regels op het gebied van huwelijk gaat dus samen met de formalisering van regels op gebieden die de keuzevrijheid van mensen moeten beschermen. Het afwerpen van de christelijke waarden heeft niet geleid tot een algemene versoepeling van de regels, maar wel tot meer keuzevrijheid.³³

Een andere Nederlandse auteur uit deze stroming is Marja van Tilburg. In 1998 schreef zij het boek *Hoe hoorde het? Seksualiteit en partnerkeuze in de Nederlandse adviesliteratuur 1780-1890*, waarin zij alle beschikbare adviesliteratuur in Nederland tijdens deze periode onderzocht. Vooral de dubbele moraal vond zij interessant. Daarom vergeleek ze adviesboeken die zich richtten tot mannen met adviesboeken die zich richtten tot vrouwen. De norm die zij wat betreft seksuele relaties constateerde is dat vrouwen voor het huwelijk geen seksueel contact mochten hebben terwijl mannen dat wel mochten. Daarnaast blijkt er een spanningsveld te zijn tussen gedragsregels die de keuzevrijheid van jongvolwassenen onderstrepen en gedragsregels die er juist voor moeten zorgen dat een huwelijk een stabielere ondergrond heeft dan enkel liefde.³⁴

³⁰ Patricia Eggermont, *Van houwten, trouwen (en berouwen). Informalisering rondom verloving, huwelijk en echtscheiding in Nederland, aan de hand van etiquettevoorschriften 1850-1990* (Rotterdam 1993) 6-27.

³¹ Niet enkel een verbintenis tussen mensen, maar ook tussen mens en God.

³² Idem, 28-36.

³³ Idem, 40-107.

³⁴ Marja van Tilburg, *Hoe hoorde het? Seksualiteit en partnerkeuze in de Nederlandse adviesliteratuur 1780-1890* (Amsterdam 1998) VIII, 1, 97, 110-111, 141-142. Zie ook J. Kok, *Langs verboden wegen. De achtergronden van buitenechtelijke geboorten in Noord-Holland 1812-1914* (Hilversum 1991) 19.

1.3. Buitenechtelijkheid en ‘gedwongen huwelijk’ in Nederland

Samen met de opkomst van de gezinsgeschiedenis begonnen genderhistorici zich rond 1970 ook bezig te houden met het onderwerp buitenechtelijke kinderen. Velen vonden dit interessant omdat het gezien werd als een overtreding van de christelijke norm betreffende seksualiteit. Volgens deze norm was geslachtsgemeenschap voor het huwelijk niet toegestaan. In het onderzoek naar dit onderwerp valt een driedeling te maken in de manier waarop onderzoek wordt aangepakt en welke factoren en bronnen worden genoemd of gebruikt als verklaring voor veranderingen. Zo worden drie soorten factoren aangedragen, namelijk moreel-culturele, sociaal-economische en demografische factoren.³⁵ In deze paragraaf behandel ik eerst de verschillende verklaringen voor de groei van de buitenechtelijkheid aan het begin van de negentiende eeuw. Het tweede gedeelte gaat over publicaties die zijn verschenen over het ‘gedwongen huwelijk’ in Nederland.

1.3.1. Verklaringen voor buitenechtelijkheid

De aandacht bij het verklaren van de ontwikkeling van de trend in de percentages buitenechtelijke zwangerschappen concentreert zich op de grote toename van het percentage buitenechtelijke zwangerschappen aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw. E. Hofstee, de eerste Nederlandse historicus die zich met dit onderwerp bezig hield, sprak voor deze periode over een vergaande aantasting van de huwelijksmoraal, ofwel een seksuele revolutie. Volgens hem trad vanaf 1830 restauratie op en daalde het percentage buitenechtelijke geboorten tot aan 1920. Deze periode, waarin Nederland vaak de ‘morele natie’ wordt genoemd, wordt door Hofstee in verband gebracht met opkomst van de verzuiling.³⁶ P. Stokvis, D. Engelen en P. Meijer zien het patroon van buitenechtelijke geboorten als gevolg van een afname, en later een toename, van de sociale controle.³⁷

³⁵ J. Kok, *Langs verboden wegen*, 13 en 15.

³⁶ Een groot deel van de benodigde gegevens na deze tijd waren voor Hofstee niet beschikbaar, omdat ze nog niet toegankelijk waren. J. Kok, *Langs verboden wegen*, 15.

³⁷ Stokvis ziet het eerder in de afname van het aantal stedelijke buurtschappen en de kerkelijke tucht. De kerk verloor aan gezag en dwangmiddelen onder invloed van de Franse Revolutie en bezetting. Pas eind 19e, begin 20ste eeuw wist de burgerij volgens hem de sociale controle te vergroten. Ander studies, zoals die van Engelen en Meijer, zien het herstel van de kerkelijke macht en de sociale controle vanuit de burgerij als halverwege de negentiende eeuw. Idem, 24-26. Zie ook Pieter R.D. Stokvis, ‘Onwettige geboorten in Nederland, Den Haag in het bijzonder: een kwestie van conjunctuur of mentaliteit?’, *De negentiende eeuw* 10 (1986) 164-194, aldaar 164., Zie ook Pieter R.D. Stokvis, ‘Vrijen en trouwen in burgerlijk Nederland van de Franse tijd tot het Interbellum’, in Jan Kok en Marco H.D. van Leeuwen (eds.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk*

Jansen, Boerdam en Sterk beargumenteren daarentegen dat maatschappelijke problemen als oorlog, bezetting en economische crisis de oorzaken waren van het stijgende percentage buitenechtelijke geboorten. Zij wijzen erop dat de meeste buitenechtelijke geboorten het resultaat waren van een op huwelijk gerichte vrijage. Dit blijkt uit nationale en internationale onderzoeken naar verklaringen van vrouwen die zijn gedaan tegenover seculiere en kerkelijke autoriteiten betreffende hun voorechtelijke zwangerschap. Tussen de zeventiende en negentiende eeuw gaven vrouwen standaard aan dat de man waarmee ze geslachtsgemeenschap hadden gehad hen eerst een trouwbelofte had gedaan, maar zich daar niet aan gehouden had. De kans dat een man een vrouw met kind achterliet, groeide tijdens een economische crisis.³⁸

De derde factor die vaak als verklaring voor buitenechtelijke geboorten wordt aangedragen is de demografische omstandigheid, die weer sterk samenhangt met de economische situatie en culturele ontwikkelingen. Volgens John Hajnal hangt dit samen met het zogenaamde West-Europees huwelijkspatroon.³⁹ Hierbij werd pas getrouwd als de economische omstandigheden zodanig waren dat er een gezin onderhouden kon worden. In Engeland heeft Laslett het verschijnsel dat een hogere huwelijksleeftijd minder buitenechtelijke geboorten met zich meebracht, proberen te verklaren door te stellen dat een gunstige economische verwachting seksuele relaties binnen het huwelijk bevordert. De vrouw wil vaak verzekerd zijn dat de man ook voor het kind zorgt, zodat zij aandringt op een huwelijk voordat zij aan een seksuele relatie begint. Daarentegen, in een ongunstige economische situatie (zeker in de lagere klassen) ontstaat er volgens hem een cultuur waarin buitenechtelijke kinderen 'gewoon' gevonden worden. In een dergelijke cultuur komen dan ook relatief veel vrouwen voor die meerdere buitenechtelijke kinderen hebben. In Vlaanderen hebben Vandenbroeke en Gyssels aangetoond dat slechte economische omstandigheden leidden tot huwelijksuitstel, waardoor een kind eerder werd geboren dan dat het huwelijk gesloten werd.⁴⁰

De demografische omstandigheden verklaren ook beter het verschil tussen de situatie in de stad en op het platteland dan de economische verklaring of een verandering in moraal. J. Lee onderzocht deze kwestie in Beieren. Hier bleek geen samenhang te zijn

(Amsterdam 2005) 29-50, aldaar 29. Zie ook Pieter R.D. Stokvis, 'Vrijen en trouwen sinds het Interbellum. Verhalen en patronen', in Jan Kok en Marco H.D. van Leeuwen (eds.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam 2005) 51-62, aldaar 51-59.

³⁸ J. Kok, *Langs verboden wegen*, 15, 17-18 en 24-26. Zie ook Christi Boerdam, 'Ongehuwd moederschap als sociaal verschijnsel. Casus Rotterdam op het einde van de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor geschiedenis* 98:2 (1985) 157-175, aldaar 159-161.

³⁹ http://nl.wikipedia.org/wiki/John_Hajnal (25-6-2011)

⁴⁰ J. Kok, *Langs verboden wegen*, 20-21. Zie ook Hans Sterk, 'Buitenechtelijke geboorten in Utrecht 1775-1825. Een historisch demografisch onderzoek', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 13:1 (februari 1987) 1-32, aldaar 2.

tussen industrialisatie, urbanisatie, ontkerkelijking en onderwijs. Ook de wettelijke regels die een huwelijk belemmerden voor de armen, bleken pas aan het einde van de stijgingsperiode te zijn ingevoerd. Lee verklaarde de toename van het aantal buitenechtelijke geboorten door te wijzen op het verdwijnen van wettelijke straffen als bleek dat men een buitenechtelijk kind kreeg. Mitterauer bevestigde deze situatie voor Oostenrijk. Ook in Schotland bleek een grote regionale variatie te bestaan in het percentage onwettigheid. Dit kwam door verschillen in etnische en culturele achtergrond.⁴¹ Anne-Sofie Kälvmemark heeft in Zweden ‘gedwongen huwelijken’ in de negentiende eeuw onderzocht. Zij trok de conclusie dat in Zweden zwangere bruiden geaccepteerd waren, omdat een op de drie bruiden zwanger was en er geen leeftijdsverschil bestond tussen zwangere en niet-zwangere bruiden.⁴²

1.3.2. ‘Gedwongen huwelijken’ in Nederland

Wat betreft het onderzoek naar ‘gedwongen huwelijken’ in Nederland moet gezegd worden dat dit vooral kleinschalig is onderzocht.⁴³ C. Boerdam deed dit voor Rotterdam, H. Sterk voor Utrecht, P. Stokvis voor Den Haag en Meulendijks voor Duiven. J. Kok, J. Koster en K. Mandemakers, Engelen en Meyer hadden een regionale aanpak, respectievelijk Noord-Holland, Zeeland en plattelandregio’s.

De eerste Nederlandse publicatie die ik heb kunnen vinden over ‘gedwongen huwelijken’ in Nederland in de negentiende eeuw is het artikel ‘gedwongen huwelijken’ op het Nederlandse platteland, 1812-1862’ van Theo L.M. Engelen en M.M. Meyer uit 1979.⁴⁴

⁴¹ J. Kok, *Langs verboden wegen*, 20-21. Zie ook Michael Mitterauer, *Ledige mütter zur geschichte illegitimer geburten in Europa* (München 1983, eerste druk 1977) 7.

⁴² Anne-Sofie Kälvmemark, ‘Premarital Conception and illegitimacy in 19th century Sweden’, *Historisk tidskrift* 97:2 (1977) 198-210, aldaar 199.

⁴³ P.A.J. Meulendijks, ‘gedwongen huwelijken’, bijdrage tot een discussie’, *Driepas* 8:1 (april 1991) 16, aldaar 16. Zie ook P.A.J. Meulendijks, ‘gedwongen huwelijken’: een voortgaande discussie’, *Driepas* 8:2 (augustus 1991) 36-38, aldaar 36-37. Zie ook Th. L.M. Engelen en M.M. Meyer, ‘gedwongen huwelijken’ op het Nederlandse platteland, 1812-1862’, 190-223. Zie ook J. Kok, *Langs verboden wegen*. En Jan Kok en Julles Koster, ‘In onegt geteeld.’ Ontwikkeling en regionale verscheidenheid van onwettige geboorten op het platteland en in de kleine steden van Noord-Holland, 1812-1850, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 13:3 (augustus 1987) 272-308. En Jan Kok en Kees Mandemakers, ‘Vrije keuze uit een beperkt aanbod. De huwelijksmarkt in Utrecht en Zeeland 1840-1940, in Jan Kok en Marco H.D. van Leeuwen (eds.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam 2005) 213-229. En ook Jan Kok, ‘Ontijdige liefde.’ De ontwikkeling in het vóorkomen van ‘gedwongen huwelijken’, Noord-Holland 17^e-20^e eeuw’, *Holland, regionaal tijdschrift* 23 (1991) 73-93.

⁴⁴ In hun artikel verwijzen deze auteurs naar het boek *Enforced marriage in the Netherlands* van G.A. Kooy en M. Keuls. In deze studie testen de auteurs een tiental sociologische hypothesen over de invloed van religie op ‘gedwongen huwelijken’ aan de hand van een

Op basis van gegevens uit de Burgerlijke Stand, die pas sinds 1812 bestaat, wilden deze auteurs de trend van 'gedwongen huwelijken' aan het begin van de negentiende eeuw onderzoeken en verklaren. Hierbij gingen ze uit van dezelfde definitie betreffende het 'gedwongen huwelijk' als ik, namelijk dat een 'gedwongen huwelijk' een huwelijk is waarbij binnen de eerste zeven maanden een kind wordt geboren. Dit betekende een nauwkeurige vergelijking van trouwakten met geboorteakten, omdat namen veelvuldig voorkomen. Om de trend te kunnen verklaren aan de hand van sociaal-economische factoren werd er verder gekeken naar de leeftijd van de huwelijkspartners, het beroep en de alfabetiseringsgraad. De economische situatie werd bestudeerd aan de hand van de ontwikkeling van de roggeprijzen in deze periode, waarbij de prijzen werden genomen die negen maanden voor de geboorte van een kind golden. Omdat het erg arbeidsintensief is om gegevens te verzamelen en te analyseren onderzochten zij enkel de plaatsen Zaamslag, Boskapelle en Kerkwijk.⁴⁵

Allereerst viel op dat een dominante religie in een plaats van invloed was op het percentage 'gedwongen huwelijken'. In Boskapelle waar in 1812 het katholicisme dominant was lag het percentage rond de 11,6%, terwijl dat in de protestantse plaatsen Zaamslag en Kerkwijk rond de 24,4% was. In 1862 bleek de verhouding tussen deze religies niet veranderd, hoewel de percentages waren gedaald.⁴⁶ De auteurs verklaren dit door te wijzen op de houding van de katholieke kerk ten opzichte van het huwelijk als sacrament en de mogelijkheid om mensen te straffen in de biecht. Protestantse kerken hadden als strafmiddelen de uitsluiting van het avondmaal en de openbare boetedoening. Deze maatregelen waren zodanig zwaar dat dit vaak leidde tot ledenverlies.

Het tweede dat opviel was dat de huwelijkspartners statistisch significant jonger trouwden als het ging om een 'gedwongen huwelijk' in vergelijking met een normaal huwelijk. Daarnaast bleek dat 41,6% van de vaders een zelfstandig beroep (middenklasse) uitoefende, 54,3% in loondienst (arbeiders) werkte en dat het beroep van de vader bij 4,1% van de geboortes niet opgegeven werd. De auteurs concludeerden dat de meeste 'gedwongen huwelijken' voorkwamen in de lagere sociale klassen.⁴⁷

Als laatste onderdeel van hun analyse pasten de auteurs een tijdreeksanalyse toe om te onderzoeken of er cycli bestonden van 'gedwongen huwelijken'. Deze bleken er niet te

sociologisch schema over houdingen (attitudes) en mogelijkheden (opportunity) die leiden tot een bepaald gedrag. Zij onderzochten hiervoor Nederland tussen 1959 en 1961.

⁴⁵ Th. L.M. Engelen en M.M. Meyer, "gedwongen huwelijken' op het Nederlandse platteland, 1812-1862', 193-198.

⁴⁶ Voor katholieke plaatsen van 11,6 naar 10,0% en voor protestantse van 24,4% naar 23,9%. Idem, 199.

⁴⁷ Idem, 202-204.

zijn. Wel werd een verband gevonden tussen procentuele stijging van de roggeprijzen en het aantal 'gedwongen huwelijken'.⁴⁸

De derde auteur die veel onderzoek heeft gedaan naar 'gedwongen huwelijken' in Nederland is Jan Kok. Tussen 1987 en 2005 verschenen drie artikelen en een boek van zijn hand, soms in samenwerking met andere auteurs, waarin Kok het 'gedwongen huwelijk' in Noord-Holland onderzocht.

In zijn eerste artikel, dat in 1987 verscheen, onderzocht hij aan de hand van gegevens uit de Burgerlijke Stand of en zo ja welk verband er bestaat tussen economische en demografische omstandigheden en het aantal 'gedwongen huwelijken'. Een toenemend aantal ongehuwde mensen, een stijgende huwelijksleeftijd en meer onwettige geboorten zouden een aanwijzing kunnen zijn voor een economische crisis. Hij constateerde echter geen statistisch significant verschil in huwelijksleeftijden of andere demografische factoren en het aantal 'gedwongen huwelijken', noch dat dit in relatie staat tot de economische situatie. De sociale klasse waartoe mensen behoren heeft wel een duidelijke invloed op het aantal 'gedwongen huwelijken', waarbij 'gedwongen huwelijken' in de lagere klassen het meest voorkomen en in de hogere steeds minder.⁴⁹

Tussen 1991 en in 2005 publiceerde Kok twee artikelen en een boek. Hierin gaat hij in op de relatie tussen religie en 'gedwongen huwelijken' (1991) en de geografische omstandigheden en 'gedwongen huwelijken' (in 2005). Met betrekking tot de invloed van religie komt hij tot dezelfde conclusie als Engelen en Meyer.⁵⁰ Met betrekking tot de invloed van geografische omstandigheden komt hij tot de conclusie dat de bewoners van geïsoleerde dorpen een zodanige sociale controle konden uitoefenen dat 'gedwongen huwelijken' niet voorkwamen. Hiertegenover staat dat de kans op een huwelijk uit de eigen sociale klasse (mogelijkerwijs gearrangeerd) wel toenam in kleine dorpen.⁵¹

1.4. Conclusie

In de eerste paragraaf heb ik de verschillende visies van Pieter Stokvis en Marita Mathijssen op het gezinsleven in de negentiende eeuw besproken. Beide Nederlandse schrijvers reageerden op Peter Gay, die in 1984 zijn monumentale serie *The bourgeois experience* schreef, waarin hij het traditionele beeld van seksualiteit in de negentiende eeuw corrigeerde. Mathijssen beweerde dat in Nederland de burgercultuur zodanig veel invloed

⁴⁸ Idem, 200.

⁴⁹ Jan Kok en Jilles Koster, "In onegt geteeld", 275-279.

⁵⁰ Jan Kok, *Langs verboden wegen*, 74-78 en J. Kok, 'Ontijdige liefde', 79-82.

⁵¹ Jan Kok en Kees Mandemakers, *Vrije keuze uit een beperkt aanbod*, 213-214.

had dat hier niet gesproken kan worden van een groot verschil tussen de situatie in de stad en op het platteland. Daarnaast kende zij veel invloed toe aan de dubbele moraal om de relaties tussen man en vrouw in Nederland in de negentiende eeuw te begrijpen. Op dit punt is Stokvis het niet met haar eens. Volgens hem veronderstelde Mathijssen dat vrouwen niets afwisten van seksualiteit. Dit beeld wilde hij corrigeren.

Het boek van Thimo de Nijs geeft een meer algemeen overzicht van het burgerleven in Rotterdam in de negentiende eeuw. De Nijs had tot doel sociaal-economische kenmerken te combineren met mentaal-culturele aspecten als levensstijl, betekenistoekenning en representatie. Hiertoe maakt hij niet enkel gebruik van kwalitatieve gegevens, zoals Mathijssen en Stokvis wel doen, maar ook van kwantitatieve gegevens. Zo ontstaat er naar mijn mening een meer betrouwbaar beeld van het gezinsleven in de negentiende eeuw. Het nadeel van het onderzoek van De Nijs is dat hij aan de kwantitatieve analyse te weinig aandacht besteedt, waardoor van de ondersteuning van kwalitatieve gegevens door kwantitatieve gegevens weinig terecht komt.

In de tweede paragraaf gaf ik een overzicht van de twee belangrijkste stromingen binnen het onderzoek naar de geschiedenis van het 'gewone' gezin. De eerste, demografische, traditie richt zich op de demografische ontwikkeling van de bevolking en zaken die met deze ontwikkeling te maken hebben. Kwantitatieve analyse is hierbij de meest gebruikte methode en vaak wordt de ontwikkeling in verband gebracht met de economische situatie. De tweede stroming, die van de historische gedragswetenschappen, richt zich op alle facetten van het gezinsleven en de sociologie en psychologie nemen hierin een speciale plaats in. Vaak wordt er gebruik gemaakt van een algemene theorie over de ontwikkeling van de menselijke psyche, waarin de geschiedenis van het gezin maar een onderdeel is. Binnen deze stroming hebben feministen en marxisten de aandacht gevestigd op een mogelijke versnelling van de ontwikkeling van het kapitalisme tussen 1750 en 1850. De inperking van de groei van de gezinnen en het idee van huiselijkheid na 1850 zou door de elite zijn opgelegd om de lagere sociale klassen te controleren. De feministen hebben zich hierbij vaak gericht op de veranderende positie van de vrouw in deze tijd. Het is opvallend dat de schrijvers bij deze economische verklaring, voornamelijk kijken naar culturele ontwikkelingen zoals die in egodocumenten en adviesliteratuur naar voren komen.

In de laatste paragraaf heb ik een overzicht gegeven van de verschillende verklaringen die worden gegeven in publicaties over buitenechtelijke geboorten en publicaties over 'gedwongen huwelijken' in Nederland. Er bleken drie verklaringen te worden gegeven. Als eerste die van Hofstee, Stokvis en Engelen en Meijer, die een verandering in de seksuele moraal en de sociale controle betoogden. De tweede was van Jansen, Boerdam en Sterk die meenden dat maatschappelijke problemen als oorlog, bezetting en economische crisis de oorzaak waren van de stijging. Deze problemen

zorgden er vaak voor dat huwelijken uitgesteld werden of dat mannen zich niet aan hun trouwbeloften hielden. De derde verklaring was, volgens verschillende buitenlandse auteurs, dat economische en etnische verschillen verantwoordelijk waren voor de regionale verscheidenheid in het percentage buitenechtelijke geboorten.

Er zijn drie auteurs die hebben geschreven over 'gedwongen huwelijken' in Nederland in de negentiende eeuw. De eerste twee zijn Engelen en Meyer. Op basis van gegevens van empirische gegevens wilden deze auteurs onderzoeken hoe de trend van 'gedwongen huwelijken' was aan het begin van de negentiende eeuw en hoe deze trend verklaard kon worden. Zij maakten onderscheid tussen de variabelen sociale positie, de economische situatie en religie. Hun conclusie was dat de meeste 'gedwongen huwelijken' plaatsvonden in de lagere sociale klassen. Het 'gedwongen huwelijk' kwam volgens hen vaker voor bij protestanten dan bij katholieken. Ook bleek er een verband te zijn tussen het aantal 'gedwongen huwelijken' en de roggeprijzen. Vooral dit laatste is opvallend want Kok heeft aangetoond dat er in Noord-Holland geen statistisch significant verband bestaat tussen de economische situatie en het aantal 'gedwongen huwelijken'. Het verschil tussen beide religies blijkt echter ook in Noord-Holland te bestaan.

Uit bovenstaande trek ik de conclusie dat een vervolgstudie naar 'gedwongen huwelijken' in Nederland wat betreft de afbakening op twee manieren vernieuwend kan zijn. De eerste manier is om een uitgebreidere geografische omgeving te kiezen waarop het onderzoek gericht is. Alle vorige auteurs hebben zich beperkt tot een bepaalde stad of provincie, maar dankzij de werkzaamheden van het Internationale Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) met betrekking tot het digitaliseren van de gegevens van de burgerlijke stand in de Historische Steekproef van Nederland (HSN) kan ik een nationaal onderzoek doen naar het fenomeen 'gedwongen huwelijk' in Nederland. De tweede manier is om een andere tijdsafbakening te nemen. De meeste literatuur gaat over de negentiende eeuw en stopte bij de eeuwwisseling of bij het begin van de Eerste Wereldoorlog, omdat gegevens over de periode daarna nog niet openbaar waren. Ik doe mijn onderzoek tot aan de Tweede Wereldoorlog. Dit is een belangrijke uitbreiding omdat de ontwikkeling van het aantal buitenechtelijke zwangerschappen door verschillende auteurs verklaard wordt door economische omstandigheden. De jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw waren jaren van grote economische bloei en crisis en kunnen als test dienen voor deze verklaring van de ontwikkeling in de negentiende eeuw.

Hiermee ben ik aangekomen bij de hoofdvraag van mijn onderzoek: In hoeverre is de politiek-economische, de sociale controle en de regionaal-economische verklaring statistisch ook geldig voor heel Nederland vanaf 1870 tot 1940. Ik heb mijn onderzoek verdeeld in vijf hoofdstukken. In het tweede hoofdstuk geef ik een algemene beschrijving

van de manier waarop ik aan mijn gegevens ben gekomen. In het derde hoofdstuk ga ik in op de verschillende verbanden die kunnen bestaan tussen het fenomeen 'gedwongen huwelijken' en de economische ontwikkeling. In hoofdstuk vier doe ik hetzelfde voor verbanden tussen 'gedwongen huwelijken' en regionale/culturele factoren. In hoofdstuk vijf onderzoek ik of er variabelen zijn die niet alleen van invloed zijn op het fenomeen 'gedwongen huwelijk', maar ook op elkaar. Tevens presenteer ik in dit hoofdstuk een aantal modellen dat deze variabelen gezamenlijk analyseert. In mijn conclusie, hoofdstuk zes, vat ik alle verbanden samen en geef ik mijn oordeel over de waarde van de drie verklaringen.

Methode van mijn onderzoek

“Een sterfgeval is een tragedie, honderd sterfgevallen is een statistiek”

Joseph Stalin
Sovjet leider (1879-1953)

Het doel van dit hoofdstuk is een overzicht te geven van de manier waarop ik tot mijn basisgegevens ben gekomen. Dit wordt beschreven in twee paragrafen. In de eerste paragraaf bespreek ik het tot stand komen van de HSN, de basis voor het grootste deel van mijn gegevens. In de tweede paragraaf ga ik in op hoe ik de ruwe gegevens heb verwerkt tot een samenhangende database.

2.1. Komen tot gegevens

De HSN database gaat uit van onderzoekspersonen (OP's) die geselecteerd zijn door middel van een aselechte steekproef uit de geboorteregisters tussen 1812 en 1922. Deze steekproef omvat 78.000 personen, wat neerkomt op iets meer dan 0,5% van de geboren Nederlanders in deze periode.⁵² Op dit moment zijn de levenslopen van 37.137 OP's volledig ingevoerd in de HSN.⁵³

De verzamelde informatie komt uit vier soorten bronnen; geboorteakten, huwelijksakten, overlijdensakten en bevolkingregisters. Het uitgangspunt van de HSN wordt gevormd door de geboorteakten. Deze bevatten naast de naam van een OP, de geboortedatum van de OP, de geboorteplaats, de namen van de ouders, leeftijden van de ouders, de beroepstitel van de vader, de namen van getuigen, de beroepen van de getuigen en soms het adres. Ook wordt de huwelijkse staat van de moeder vermeld. Het feit

⁵² Kees Mandemakers, 'Levensloonderzoek in het verleden: De Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN)', Kees Mandemakers, Leo Hollestelle en Aad de Klerk, *Zeeuwen in beweging. Tijdschrift van het koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 15:1 (maart 2006) 3-8, aldaar, 3.

⁵³ Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN). Dataset Life Courses, release 2010.01.

of de betrokken personen een handtekening hebben gezet kan dienen als indicatie voor analfabetisme.⁵⁴

De overlijdensakte van een persoon bevat de datum van overlijden en de plaats van overlijden (een indicatie voor migratie). Wanneer een kind is overleden wordt dit meestal door de vader aangegeven. Hieruit blijkt het beroep van de vader en of deze kon schrijven.

De huwelijksakten bevatten huwelijksdata, de namen, beroepen, woon- en geboorteplaatsen, of de ouders in leven zijn en zo ja hun beroep. Daarnaast zijn ook de gegevens van de getuigen opgenomen en door middel van de handtekeningen kan men de graad van analfabetisme betpalen.⁵⁵ De huwelijksakten zijn de belangrijkste bron voor mijn onderzoek, omdat deze informatie bevatten die niet in de andere documenten staat. Op dit moment zijn van de 37.137 OP's 8.955 voor de eerste keer getrouwd.⁵⁶ Dit is de groep die ik gebruik voor mijn analyse.

De bevolkingsregisters in Nederland bevatten van alle personen van een huishouden binnen een gemeente de geboorte- en sterftedata, de religie, het beroep, de relatie tot het hoofd van het gezin, het adres en de aankomst en vertrek gegevens. Probleem hierbij is dat niet alle bevolkingsregisters beschikbaar zijn of dat kinderen die dood zijn geboren (of zeer kort na geboorte zijn overleden) niet zijn opgenomen. Ook staan vaak de verhuizingen binnen de gemeente (en soms buiten de gemeente) niet genoteerd. Op 1 januari 1940 werden de gezinskaarten vervangen door persoonskaarten, die de informatie per persoon opsloegen. Dit laatste systeem is tot 1994 gehandhaafd. Wanneer iemand overleed werd de persoonskaart gearchiveerd bij het Centraal Bureau voor Genealogie.⁵⁷

Dat de HSN uitgaat van geboorteakten als eerste bron van informatie heeft gevolgen voor de inhoud van de database. Zo is de eerste generatie migranten niet opgenomen, omdat hun geboorteakten niet in Nederland zijn. Daarnaast kan onderzoek naar huwelijksgedrag, waar mijn onderzoek over gaat, pas na 1870 beginnen, omdat dan de eerste onderzoekspersonen huwen. Er zijn echter geen goede alternatieven om als uitgangspunt voor een levensloopdatabase te nemen. Overlijdensakten werden pas na 1850 bijgehouden en zijn in sommige gevallen door brand of waterschade verloren gegaan. Daarnaast overlijden veel meer mensen uit de lagere sociale klassen voordat ze uit het ouderlijk huis gaan, dan uit de hogere sociale klassen. Dit komt omdat het kindersterftcijfer bij de lagere lagen van de bevolking hoger lag dan bij de hogere lagen, wat te maken heeft met de

⁵⁴ Kees Mandemakers, 'Levenslooponderzoek in het verleden', 5-7.

⁵⁵ Idem.

⁵⁶ HSN dataset Life Courses, release 2010.01. Zie ook www.iisg.nl/hsn

⁵⁷ Kees Mandemakers, 'Levenslooponderzoek in het verleden', 5-7.

levensomstandigheden (medicijnen, voedsel en hygiëne). Hierdoor zou de database niet meer representatief zijn voor de ontwikkeling van de Nederlandse bevolking als huwelijks- of overlijdensakten als uitgangspunt zouden worden genomen.⁵⁸

2.2. Verwerking van de gegevens tot mijn database

De gegevens uit geboorteregisters, huwelijks- en overlijdensakten en bevolkingsregisters worden door medewerkers van de HSN brongetrouw overgenomen. Dit betekent dat de gegevens door mij eerst geconverteerd moeten worden voordat ik ze kan gebruiken voor mijn onderzoek. Het gaat hier dan om de codering van beroepen naar sociale klassen, de verschillende kleine religieuze groepen naar de grote wereldreligies, het bepalen of een plaats een stad was of een plattelandsgemeente (en welke religie in deze plaats dominant was) en het bepalen van afstanden tussen de woonplaatsen van de huwelijkspartners.

De eerste variabele waarbij conversie noodzakelijk was, was de variabele sociale klasse (dit geldt zowel voor de sociale klasse van het gezin van een OP als voor de sociale klasse waaruit de OP en de partner zelf komen). Het indelen van de ruwe gegevens naar sociale klassen verliep in vier stappen. Allereerst heb ik gebruik gemaakt van de codering van Nederlandse beroepen volgens de Historische Internationale Standaard Classificatie voor Beroepen (HISCO). HISCO is ontstaan nadat er vanaf 1950 binnen de Internationale Arbeidsorganisatie behoefte aan een internationale database van beroepen ontstond. Beroepstitels verschilden per land en tijd, waardoor het vergelijken van de ontwikkeling van de arbeidsmarkt tussen landen moeilijk was. De Internationale Arbeidsorganisatie verzamelde gegevens uit België, Canada, Duitsland, Engeland, Frankrijk, Nederland, Noorwegen en Zweden, voegde deze samen tot de Internationale Standaard Classificatie voor Beroepen (ISCO) en gaf ieder beroep een code, die overeenkwam met de code van hetzelfde beroep uit de andere landen. Deze aanpak bleek succesvol te zijn en leidde ertoe dat in 1995 een groep historici en sociologen besloten tot een uitbreiding van ISCO (versie uit 1968 is ISCO68) met historische gegevens uit de negentiende en twintigste eeuw. Dit werd HISCO.⁵⁹

Tijdens de tweede stap werden de HSCO-codes omgezet naar classificaties (HISCLASS). HISCO kent 1.600 beroepen, die samengevoegd moeten worden tot een beperkt aantal sociale klassen, voordat een succesvolle statistische analyse kan

⁵⁸ Kees Mandemakers, 'Introductie op de Historische Steekproef Nederland', Johan Frieswijk, Lannert Jansma, Kees Mandemakers en Beart Oosterhaven (red.), *It Beaten. Tijdschrift fan de fryske akademy* 63:3/4 (2001), 139-145, aldaar 142.

⁵⁹ http://hisco.antenna.nl/detail_page.phtml?act_id=35200 (4-4-2011) en http://historyofwork.iisg.nl/detail_page.php?act_id=35200 (25-6-2011)

plaatsvinden. HISCLASS is het internationaal erkende systeem hiervoor. Dit systeem deelt de verschillende beroepen op in twaalf sociale klassen, die overeenkomen met de door historici min of meer geaccepteerde indeling van een samenleving. De klassen één en twee bevatten de hogere managers en professionals. Klassen drie, vier en vijf bevatten de lagere managers en professionals, de verkopers en de geestelijkheid. Klassen zes en zeven bevatten geschoolde arbeiders en opzichters. Klasse acht bevat boeren en vissers. Klasse negen bevat laaggeschoolde arbeiders. Klassen tien en twaalf bevatten laaggeschoolde en ongeschoolde plattelandwerkers en klasse elf bevat ongeschoolde arbeiders.⁶⁰

Twaalf sociale klassen waren nog steeds teveel voor het doel van mijn onderzoek, want op een steekproef van een kleine 9.000 personen wordt een deel van deze klassen erg klein. Daarom was een verdere samenvoeging van de klassen noodzakelijk. Hiervoor heb ik, in navolging van Frans van Poppel en Kees Mandemakers⁶¹, het systeem gebruikt dat Giele en Van Oenen in 1974 hebben ontworpen. Dit systeem deelt de samenleving in zes sociale klassen in.

1	Grote burgerij
2	handelaren
3	boeren
4	kantoorpersoneel
5	Geschoolde arbeider
6	Ongeschoolde arbeider

Tabel 1 Sociale klassen volgens Giele en Van Oenen⁶²

De HISCLASS codes één en twee vielen bij mij onder de grote burgerij, codes drie en vier onder handelaren, kleine ondernemers en zelfstandigen, code vijf onder kantoorpersoneel, codes zes, zeven, negen en tien onder geschoolde arbeid, code acht onder boeren en tuinders en codes elf en twaalf onder ongeschoolde arbeid.

Tijdens mijn onderzoek bleek dat de klassengrenzen tussen geschoolde en ongeschoolde arbeiders en tussen handelaren, kleine ondernemers, zelfstandigen en

⁶⁰ <http://historyofwork.iisg.nl/docs/hisclass-brief.doc> (4-4-2011)

⁶¹ Frans van Poppel en Kees Mandemakers, 'Sociale-economische verschillen in zuigelingen- en kindersterfte in Nederland 1812-1912', *Bevolking en Gezin* 31:2 (2002) 5-40, aldaar 20. Ik heb de digitale versie gelezen op <http://www.iisg.nl/hsn/documents/81-mandemakpoppel.pdf> (4-4-2011)

⁶² Ibid, en zie ook Henk Delger, 'Arbeidsmarkt en beroepsmobiliteit. Een onderzoek naar de gelegenheidsstructuur voor Duitse migranten in Rotterdam, 1870-1930', in Paul van de Laar, Leo Lucassen en Kees Mandemakers (red), *Naar Rotterdam. Immigratie en levensloop in Rotterdam vanaf het einde van de negentiende eeuw* (Amsterdam 2006) 75-97, aldaar 85.

kantoorpersoneel niet scherp afgebakend waren. Daarom heb ik deze vier klassen teruggebracht naar twee. De geschoolde en ongeschoolde arbeiders zijn samengevoegd tot een arbeidersklasse en de handelaren, kleine ondernemers, zelfstandigen en kantoorpersoneel heb ik samengevoegd tot een middenklasse.

De tweede variabele die geconverteerd moest worden was religie. Op persoonlijk niveau was deze variabele gemakkelijk te coderen, doordat op de HSN een lijst wordt gebruikt met alle religies die in Nederland voorkwamen in de negentiende en twintigste eeuw. Bij elkaar gaat het om 114 verschillende religieuze groeperingen, die ik heb ingedeeld in vier categorieën; Protestants, Katholiek, Geen en Overig. Vervolgens heb ik gekeken naar de laatst bekende religie van een persoon (OP of de partner van de OP) in het bevolkingsregister. Mensen kunnen in hun leven van religie veranderen en daarom geeft de laatst bekende religie de betrouwbaarste informatie over de religie die iemand aanhing. Mensen die een Joodse, Islamitische of Boeddhistische religie aanhingen heb ik onder Overig laten vallen. Mensen waarbij als laatste 'geen religie' of 'niet behorend tot een kerkgenootschap' was ingevuld in de burgerlijke stand vielen bij mij onder Geen en 'Oudkatholiek' en 'Rooms(Katholiek)' vielen onder Katholiek. Alle andere religies van 'Anglicaans' tot 'Zendingsgemeente' heb ik ingedeeld onder Protestants.⁶³

Het bepalen van de dominante religie van een plaats was ingewikkelder. Ik heb gebruik gemaakt van de volkstellingen van 1869 en 1930 waar per plaats is geteld hoeveel mensen een bepaalde religie aanhingen.⁶⁴ Om te bepalen of een plaats dominant katholiek dan wel protestants was heb ik de voorwaarde gesteld dat het verschil in aantal katholieken en protestanten in een plaats minimaal 30% van de totale bevolking moest bedragen. Was dit niet het geval, dan kreeg de plaats het label onbepaald (vaak in een stad). In alle andere gevallen kreeg de plaats het label katholiek dan wel protestants.

Aan plaatsnamen moest ik nog twee andere variabelen koppelen, namelijk of de huwelijksplaats een stad of een dorp (platteland) was en de afstand tussen de woonplaatsen van de partners (als indicatie voor mobiliteit). Voor de eerstgenoemde heb ik gebruik gemaakt van de volkstelling van 1947.⁶⁵ Deze volkstelling laat onder andere de urbanisatiegraad van een gebied zien. Hierbij heb ik besloten dat een urbanisatiegraad van

⁶³ Zie bijlage 1 voor de gehele lijst met religies en mijn codering.

⁶⁴ De volkstellingen zijn openbaar gemaakt door het CBS. Zie http://www.volkstellingen.nl/web/excel/VT_1869_01_H4B.xls (4-4-2011) en http://www.volkstellingen.nl/web/excel/VT_1930_03_T3.xls (4-4-2011)

⁶⁵ Deze volkstelling staat op CD-rom Historische Databank Nederlandse Gemeenten (HDNG) die behoort bij het boek van Erik Beekink, Onno Boonstra, Theo Engelen en Hans Knippenberg (red), *Nederland in verandering. Maatschappelijke ontwikkelingen in kaart gebracht 1800-2000* (Amsterdam 2003).

minstens 30% nodig is voordat van een stad gesproken kan worden. Ik heb deze grens gekozen omdat de urbanisatiegraad beter inzicht geeft in verstedelijking dan iedere andere manier om dit vast te stellen. De grens van 30% heb ik getrokken omdat alle plaatsen die in de negentiende eeuw behoorden tot de steden boven dit percentage zaten, terwijl steden die pas opkwamen na de Tweede Wereldoorlog onder dit percentage zaten.⁶⁶

Voor de variabele afstand heb ik gebruik gemaakt van de coördinaten van Nederlandse plaatsen en de stelling van Pythagoras. Het probleem met coördinaten is dat de stelling van Pythagoras niet direct toepasbaar is om de afstand in kilometer uit te rekenen. Hiertoe moeten eerst de coördinaten worden omgezet naar meters. Eén graad noorderbreedte is gelijk aan zestig maal één zeemijl (1852 meter), wat neerkomt op 111,12 kilometer. Een graad oosterlengte is gelijk aan 111120 maal $\cos(\text{radians}(\text{xxx}))$. Hierin is xxx de noorderbreedte en radians geeft aan dat het om graden gaat. Nu kan de stelling van Pythagoras ($a^2+b^2=c^2$) wel toegepast worden op coördinaten. De afstand in kilometer tussen twee plaatsen hemelsbreed gemeten wordt dan de wortel uit (het verschil van de lengtegraden)² + (cos(radians(lengtegraad)) maal (verschil breedtegraden)²) maal 111,12 kilometer.⁶⁷ In formule:

$$\sqrt{\Delta\text{lengtegraad}^2 + (\cos[\text{radians}\{\text{lengtegraad}\}] * \Delta\text{breedtegraad})^2} * 111,12 \text{ km}$$

Op de gegevens heeft nog één selectie plaatsgevonden in de plaatsen die ik heb gebruikt, namelijk het verwijderen van dubbele plaatsnamen.⁶⁸ Dit was nodig omdat ambtenaren vaak enkel de naam van een plaats opschrijven op bijvoorbeeld de huwelijksakte, maar niet vermelden waar die plaats ligt. Hierdoor kan ik niet bepalen in welke plaats iemand getrouwd is of uit welke plaats iemand afkomstig is. Hierdoor is het aantal plaatsen gedaald van 2450 naar 2239. Dit is bijna 92% van het totaal aantal plaatsen en zal daarom mijn resultaten niet significant beïnvloeden.

⁶⁶ Zowel over de minimale omtrek van een stad in kilometer als het minimale aantal inwoners bestaat onder historici discussie. Ook spelen stadsrechten geen rol meer vanaf de negentiende eeuw, doordat deze in de Franse tijd zijn afgeschaft. Daarnaast hebben sommige steden, zoals Den Haag, nooit stadsrechten gehad, terwijl andere plaatsen die wel hebben.

⁶⁷ De coördinaten van 2450 Nederlandse plaatsen komen van <http://6pp.kvdb.net/exports/cities.csv> (4-4-2011). De formule voor het omzetten van graden naar kilometer komt van <http://forum.gps.nl/viewtopic.php?p=203052> (7-5-2011). De gebruikte formule gaat niet uit van grootcirkeltoestanden. Hierbij wordt de aarde als plat (en niet als een bol) beschouwd. Omdat bijna alle afstanden binnen de honderd kilometer vallen, zal het niet meenemen van grootcirkeltoestanden geen invloed hebben op mijn resultaten.

⁶⁸ Zoals twee maal Noordwijk (er is een Noordwijk in Zuid-Holland en één in Groningen).

Economische variabelen en 'gedwongen huwelijken'

“Het meest arbeidsbesparend advies vandaag de dag is een echtgenoot nemen met geld”

Joey Adams

Amerikaans columnist en humorist (1911-1999)

Het doel van dit hoofdstuk is het verband tussen economische omstandigheden en het fenomeen 'gedwongen huwelijken' te onderzoeken. Eerst geef ik een algemeen overzicht van de ontwikkeling van de Nederlandse economie in de negentiende en vroeg twintigste eeuw. In paragraaf twee doe ik statistisch onderzoek naar de verbanden tussen economie en ('gedwongen') huwelijken aan de hand van een drietal hypothesen. Deze hypothesen zijn:

1. Mensen trouwden wanneer zij dachten dat zij in staat waren een gezin te kunnen onderhouden. Hierdoor werd er tijdens slechte economische en politieke vooruitzichten minder getrouwd. Als gevolg hiervan zullen 'gedwongen huwelijken' relatief vaker voorkomen in tijden van economische depressie. Men besloot in deze tijden om een huwelijk uit te stellen tot het laatst mogelijke ogenblik voordat een kind geboren is.
2. Een patroon is zichtbaar in het verloop van het percentage 'gedwongen huwelijken' over de jaren heen en binnen een jaar. Omdat men een huwelijk uitstelt ten tijde van een slechtere economische situatie zullen in de winter relatief meer 'gedwongen huwelijken' plaatsvinden dan in de zomermaanden. Dit komt omdat de wintermaanden hogere kosten in het levensonderhoud kennen dan de zomermaanden.
3. 'Gedwongen huwelijken' komen vaker voor in de lagere sociale klassen dan in de hogere klassen. Tijdens een economische of politieke crisis zullen de lagere

sociale klassen sneller 'gedwongen' huwen dan de hogere klassen en zal hun gedrag tijdens een economische opleving minder snel terugkeren naar de norm. Dit komt omdat zij geen economische reserves hebben en die ook niet in de nabije toekomst mogen verwachten.

In de laatste paragraaf, de conclusie, zal ik de gevonden verbanden kort herhalen.

3.1. De economisch-politieke situatie tussen 1870 en 1940

Nederland industrialiseerde relatief laat ten opzichte van andere Europese landen. Pas na 1870 kwam de industrialisatie echt op gang. Tot aan 1848, toen Thorbecke de grondwet hervormde, had de staat geprobeerd de ontwikkeling van de industrie te stimuleren door zelf het initiatief te nemen bij de aanleg van grote infrastructurele werken. Hier werd de basis gelegd voor verdere industrialisatie, maar door het internationaal heersende protectionisme kon de Nederlandse economie hier niet van profiteren. Pas toen de overheid zich terugtrok uit het economisch leven groeide de internationale handel en de Nederlandse economie. In Nederland had deze verandering tot gevolg dat de accijnzen op goederen werden afgeschaft, waardoor de lagere bevolkingsgroepen meer koopkracht kregen, omdat voedingsmiddelen goedkoper werden.⁶⁹ Samen met de eenwording van Duitsland stimuleerde dit de vraag naar andere goederen. Dit was te merken aan de opkomst van bedrijven die zich richtten op de verwerking van suiker, lederwaar, margarine (Unilever), gloeilampen (Phillips) en olie (Shell). Enkel op het platteland viel de vooruitgang niet op. Door de toevoer van goedkoop Amerikaans graan kwamen mensen die voor hun inkomen van de graanprijzen afhankelijk waren in de problemen. Voor de stedelijke bevolking was het echter positief, omdat de voedselprijzen verder zakten. Arbeiders kregen het in deze periode ook beter door de opkomst van de arbeidersbewegingen en in 1889 door de invoering van de Arbeidswet.⁷⁰ De armoede verdween in deze periode niet. Door een zeer sterke bevolkingsgroei tussen 1870 en 1895 met 1,5 miljoen personen bleven de lonen laag. Door betere hygiëne steeg de gemiddelde leeftijd van de bevolking. Hierdoor kwamen er meer niet-werkende ouderen.⁷¹

⁶⁹ In plaats van indirecte belastingen op ieder voedingsmiddel werden nu directe belastingen geheven per huishouden.

⁷⁰ In deze wet stelde de overheid de minimale arbeidsomstandigheden vast waaronder arbeiders moesten werken. Als de arbeidsomstandigheden slechter waren, dan kreeg het bedrijf een boete.

⁷¹ F.W. Dirker, 'industrialisatie en nationale welvaart', J. Zijlstra, Frs. R.W. Dirker, R. van Dijk en R. Schippers, *De industrialisatie en ons volk. Industrialisatie en nationale welvaart, industrialisatie en gezin, kerk en industrialisatie* (Franeker 1956) 7-83, aldaar 20-21 en

Vanaf 1895 begon de Nederlandse economie steeds meer te lijken op die van een volledig geïndustrialiseerd land. Tussen 1890 en 1920 groeide de scheepvaart met 240%, terwijl de goederenverplaatsing in diezelfde periode steeg van 8,3 naar 17,3 ton per hoofd van de bevolking. Deze groei werd veroorzaakt door de toenemende vraag naar industrieproducten, dat in verband stond met de oplopende internationale spanningen tussen de Europese landen. Vooral tijdens de Eerste Wereldoorlog zette de verandering in de Nederlandse economie zich door. Nederland kon niet meer vertrouwen op de toeleverantie van goederen uit de oorlogsvoerende landen en daarom stimuleerde de overheid de opzet van basisindustrieën als kolenmijnen, metaalverwerkingsbedrijven (Hoogovens) en chemische industrie (Koninklijke Nederlandse Zoutindustrie N.V.). Vooral in de eerste drie jaar van de oorlog maakten de Nederlandse bedrijven grote winsten, doordat op de binnenlandse markt een paniecreactie was ontstaan die de vraag naar goederen stimuleerde.⁷² Daarnaast zorgde de ban op handel met Duitsland, opgelegd door de Entente, ervoor dat handel met dit land erg winstgevend was. Nederland wist deze handel te concentreren in een privé onderneming, de Nederlandsche Overzee Trust Maatschappij (NOT), waardoor de Nederlandse overheid niet verantwoordelijk was wanneer producten uit andere landen naar Duitsland werden doorgevoerd.⁷³ Pas in 1918 en 1919 zou grondstofschaarste een rem vormen op de economie. Een bijkomend voordeel van de oorlog was dat de goudvoorraad van de Nederlandse Bank steeg. Bij het uitbreken van de oorlog in 1914 had de overheid de export van goud verboden en de gouddekking teruggebracht naar 40%. Hierdoor bleef de Nederlandse munt in waarde gelijk aan de buitenlandse munten, waardoor de export gestimuleerd werd, doordat de invoer van goud⁷⁴

A.J.W. Camijn, *Een eeuw vol bedrijvigheid. De industrialisatie van Nederland 1814-1914*. (Utrecht en Antwerpen 1987) 11-4 en 23-25 en L. Frank van Loo, "Den arme gegeven...". *Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland 1784-1965* (Amsterdam 1987, eerste druk 1981) 50-56 en Willem Boeschoten, *Hoofdpijnen van de economische geschiedenis van Nederland 1900-1990* (Amsterdam 1992) 7-8 en 19 en Jan Pieter Smits, 'Economische ontwikkeling 1800-1995', Ronald van der Bie en Pit Denking (ed.), *Nationaal goed. Feiten en cijfers over onze samenleving (ca.) 1800-1999* (Amsterdam 1999) 20-22.

⁷² F.W. Dirker, 'industrialisatie en nationale welvaart' 23-24 en L. Frank van Loo, "Den arme gegeven...", 14-18 en Willem Boeschoten, *Hoofdpijnen van de economische geschiedenis van Nederland 1900-1990*, 113.

⁷³ De NOT had in het bestuur bankiers, handelaren en industriëlen en zij onderhandelden met Engeland en Duitsland over de handel. Jan L. van Zanden, *The economic history of the Netherlands 1914-1995. A small open economy in the 'long' twentieth century* (Londen en New York 1998) 95-98.

⁷⁴ Goud was het betaalmiddel waarmee de centrale banken van landen valuta van andere landen konden kopen. Wanneer er handel werd gedreven moest men namelijk betalen met de valuta van het verkopende land. Iedere valuta was een bepaalde hoeveelheid goud waard. De Gouden Standaard was erop gericht dat scheve handelsbalansen een goudstroom op zouden wekken. Hierdoor zou de waarde van de valuta van het verkopende

geen invloed had op de concurrentiepositie. Na de oorlog, toen alle landen weer terug waren gegaan naar de Gouden Standaard, hadden Nederlandse bedrijven de beschikking over een zeer 'harde' gulden. Dit maakte investeren in het buitenland goedkoop.⁷⁵

In de jaren na de Eerste Wereldoorlog kon het bedrijfsleven tot 1921 maximaal profiteren van de herstelwerkzaamheden in het buitenland. Als voorbereiding hierop had het Nederlandse bedrijfsleven in de laatste jaren van de oorlog veel geïnvesteerd in modernisatie van de productie en het vergroten van de arbeidsmarkt.⁷⁶ Vanaf 1920 schakelden de landen van Europa over op vredeseconomieën. Dit had voor Nederland meer concurrentie op de exportmarkten tot gevolg, waardoor de marktprijzen daalden. Dit betekende een relatieve stijging van de lonen in Nederland, waardoor de binnenlandse vraag naar goederen steeg. Het was deze vraag naar goederen die het Nederlandse bedrijfsleven instaat stelde zonder problemen over te schakelen op een vredeseconomie. Deze overgangperiode van 1921 tot 1923 laat dan ook voor Nederland maar een kleine vermindering van het Nationaal Product zien, terwijl andere landen in een crisis kwamen. Nadat de Duitse economie vanaf 1924 weer begon te groeien, zette de groei van de Nederlandse economie zich voort.⁷⁷

In 1930 sloeg de internationale recessie in Nederland toe. In oktober 1929 waren in Amerika de beurskoersen ingestort, wat daar voor problemen zorgde op de kredietmarkt. Het gebrek aan krediet voor bedrijven en particulieren zorgde voor het instorten van de vraag naar producten. Een verminderde vraag betekent dat bedrijven minder produceren waardoor de werkloosheid toenam. De crisis in Amerika werd versterkt door de relatie met Duitsland. Amerika had in 1924 afgesproken dat zij Duitsland geld zou lenen, zodat dit land haar economie kon herbouwen en aan haar herstelverplichtingen aan Engeland en Frankrijk kon voldoen. Vanwege het krediettekort haalden Amerikaanse banken hun geld massaal terug uit Duitsland, waardoor dit land niet meer aan de herstelbetalingen kon voldoen. Hierdoor kwamen ook Engeland en Frankrijk in de problemen. In Engeland leidde dit tot een gebrek aan vertrouwen in de pond sterling. Mensen en bedrijven wisselden hun pond

land stijgen, terwijl die van het kopende land zou dalen. Het kopende land zou hierdoor goedkoper worden (en dus aantrekkelijker om producten van te kopen (goudstroom weer omgekeerd)) en het verkopende land zou duurder worden (minder handel naar dat land). Het uiteindelijke doel zou het herstellen van het evenwicht op de handelsbalans zijn.

⁷⁵ F.W. Dirker, 'industrialisatie en nationale welvaart' 23-24 en L. Frank van Loo, "*Den arme gegeven...*", 14-18 en Willem Boeschoten, *Hoofdlijnen van de economische geschiedenis van Nederland 1900-1990*, 113.

⁷⁶ De arbeidsmarkt groeide met 6,4 procent. Jan L. van Zanden, *The economic history of the Netherlands 1914-1995. A small open economy in the 'long' twentieth century*, 94-95.

⁷⁷ L. Frank van Loo, "*Den arme gegeven...*", 114 en Willem Boeschoten, *Hoofdlijnen van de economische geschiedenis van Nederland 1900-1990*, 22-24 en Jan L. van Zanden, *The economic history of the Netherlands 1914-1995. A small open economy in the 'long' twentieth century*, 101-103.

sterling massaal in voor goud bij de Bank of England. Engeland was in september 1931 'gedwongen' om de gouden standaard los te laten, waardoor de munt sterk in waarde daalde. Hierdoor verbeterde de Engelse concurrentiepositie ten opzichte van alle andere landen, inclusief Nederland.⁷⁸

In Nederland was juist het tegenovergestelde aan de hand dan in Engeland. De 'harde' Nederlandse gulden was zeer aantrekkelijk voor beleggers vanwege de goudwaarde. Hierdoor werd de munt steeds meer waard, ondanks dat de Nederlandse markt nu overspoeld werd met goedkope buitenlandse producten.⁷⁹ De Nederlandse bedrijven konden niet op tegen de concurrentie die door deze goedkope producten ontstond en gingen failliet. Ook de Nederlandse banken hadden het zwaar, omdat zij veel hadden geleend aan bedrijven die investeringen hadden gedaan in Duitsland en Amerika, terwijl deze investeringen nu snel in waarde daalden. De toenemende werkloosheid dwong de overheid tot steeds meer kosten, terwijl premier Colijn juist wilde bezuinigen om de crisis uit te zieken. Hierbij streefde hij naar een daling van het Nederlandse prijspeil, wat de concurrentiepositie zou verbeteren. Hoewel het Nederlandse prijspeil daadwerkelijk met 20% daalde, daalden de buitenlandse prijzen met 50%. Hierdoor verslechterde de Nederlandse positie enkel. In 1936 liet Nederland, in navolging van België als laatste Europese land de Gouden Standaard los, waardoor de economie zich langzaam kon herstellen totdat in 1939 de oorlogseconomie in werking trad.⁸⁰

De crisis was niet voor iedereen zo slecht als uit het geschetste beeld naar voren komt. De kans om werkloos te worden verschilde per beroep. In de hogere beroepen was deze kans één op veertien. In de middenklasse en bij de geschoolde arbeiders was deze kans één op drie en bij de ongeschoolde arbeiders één op twee. Daarnaast hadden armen die in de steden woonden veel minder last van de crisis, doordat de voedselprijzen met 50% daalden, terwijl het inkomen gemiddeld met 15% daalde. De crisis is dan ook vooral bijgebleven als een emotioneel fenomeen.⁸¹

3.2. De economische hypothesen

In deze paragraaf onderzoek ik de eerder in dit hoofdstuk geformuleerde hypothesen. Bij de statistische analyse pas ik een duidelijk herkenbare structuur toe. Allereerst zal ik aangeven

⁷⁸ Willem Boeschoten, *Hoofdpijnen van de economische geschiedenis van Nederland 1900-1990*, 25.

⁷⁹ Eerst Engelse, maar later ook uit andere landen.

⁸⁰ Willem Boeschoten, *Hoofdpijnen van de economische geschiedenis van Nederland 1900-1990*, 26-31 en Jan Pieter Smits, 'Economische ontwikkeling 1800-1995', 23.

⁸¹ L. Frank van Loo, *"Den arme gegeven..."*, 115-116.

op welk meetniveau⁸² de variabelen gemeten zijn. Vervolgens presenteer ik de gegevens in een tabel of grafiek, om daarna door middel van associatiematen te bepalen of er sprake is van een verband.

3.2.1. Huwen na verzekerd gezinsinkomen

De hypothese dat mensen pas trouwen nadat zij dachten in staat te zijn een gezin te kunnen onderhouden is gebaseerd op de verwachting dat tijdens slechte economische en politieke vooruitzichten er minder gehuwd wordt, terwijl het percentage 'gedwongen huwelijken' toeneemt. De reden hiervoor is dat men hoopt op betere economische omstandigheden om de kosten van een huwelijk te kunnen dragen, maar dat men niet wil riskeren dat een kind in onecht geboren wordt.

Om deze hypothese te testen maak ik gebruik van de variabelen Netto Binnenlands Product (NBP) tegen factorkosten⁸³ en het percentage 'gedwongen huwelijken'. Beide variabelen zijn gemeten op ratio niveau.

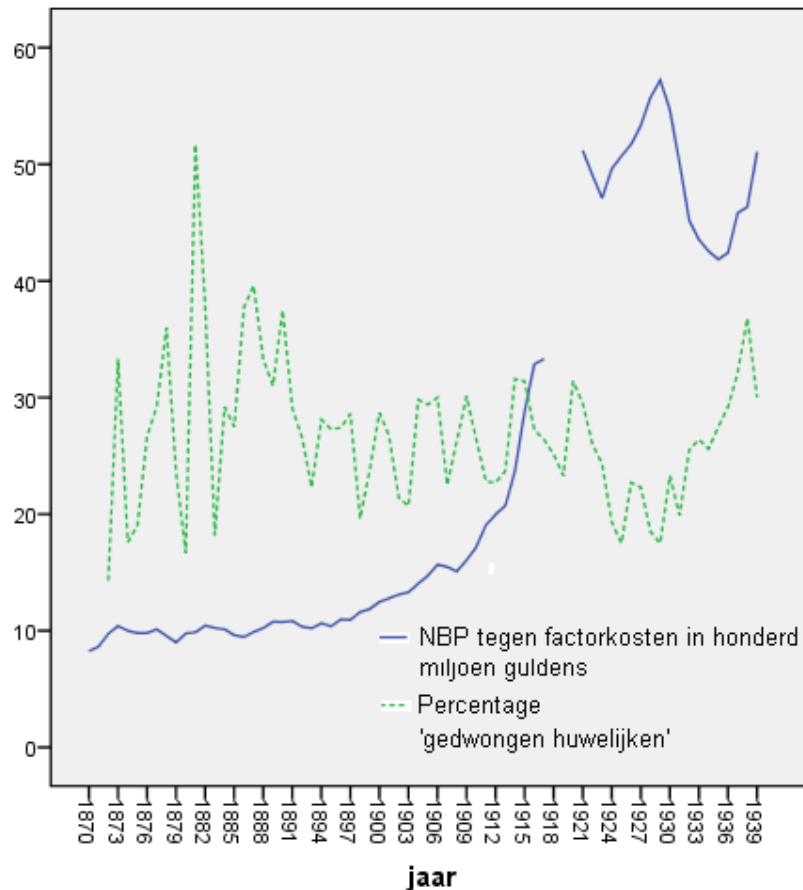
In Figuur 1 toont de blauwe doorlopende lijn het verloop van het NBP tegen factorkosten tussen 1870 en 1940. Tussen 1870 en 1885 is de waarde van het NBP redelijk stabiel. Na 1885 begint het NBP steeds sneller te groeien, met de grootste groei tijdens de Eerste Wereldoorlog.⁸⁴ Na de Eerste Wereldoorlog tot 1923 daalt het NBP, waarna het weer tot aan 1930 groeit. De crisis van de jaren 1930 is duidelijk zichtbaar, omdat het NBP dan afneemt van 5.700 miljoen naar 4.000 miljoen. Vanaf 1935 begint de economie zich weer te herstellen tot aan 1939.

⁸² Er zijn vier meetniveaus waarop variabelen gemeten kunnen worden; nominaal, ordinaal, interval en ratio (zie bijlage 8.2).

⁸³ Het NBP tegen factorkosten geeft het primaire inkomen van de verschafters van productiefactoren aan. Dit is hierdoor betrouwbaarder om als uitgangspunt te nemen als richtlijn voor de economische situatie van mensen dan wanneer het NBP tegen marktprijzen (de waarde van de geproduceerde goederen) wordt genomen.

http://nl.wikipedia.org/wiki/Bruto_binnenlands_product (13-4-2011)

⁸⁴ Voor de Eerste Wereldoorlog is de waarde van het NBP ongeveer 3.000 miljoen gulden, na de Eerste Wereldoorlog 5.200 miljoen gulden. Dit is een toename van 2.200 miljoen gulden in vier jaar.

Figuur 1 Verloop NBP en 'gedwongen huwelijken'⁸⁵

De groen gestippelde lijn in Figuur 1 toont het verloop van de percentages 'gedwongen huwelijken' per jaar, zoals dit in de HSN naar voren komt. Tussen 1870 en 1885 is er sprake van een aantal extreme waarden (vooral in het jaar 1883), omdat de HSN niet genoeg onderzoekspersonen uit die periode bevat om een betrouwbaar beeld te geven over deze percentages. Het percentage 'gedwongen huwelijken' beweegt zich rond 30 procent. Tussen 1885 en 1924 ligt het percentage waaromheen de lijn zich beweegt aanmerkelijk lager (rond 25 procent). Tussen 1925 en 1932 ligt het percentage rond 22 procent, om vervolgens te stijgen tot aan 35 procent in 1939.

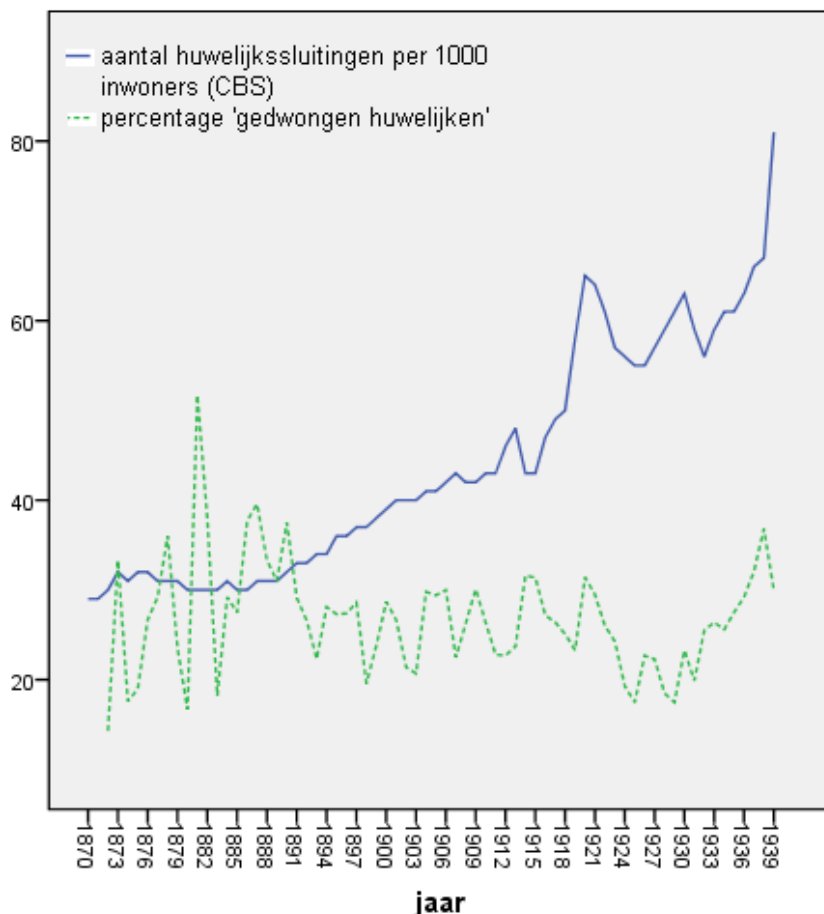
Om te bepalen of er een verband bestaat tussen de twee variabelen maak ik gebruik van de associatiemaat Spearman's Rho⁸⁶. Deze associatiemaat geeft een matig negatief

⁸⁵ Gebaseerd op gegevens uit Centraal Bureau voor de Statistiek, *Twee honderd jaar statistiek in tijdreeksen 1800-1990*, 14-15 en 76-77 en HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 1.

⁸⁶ Ik heb gebruik gemaakt van Spearman's Rho, omdat Pearson's R kwadraat niet mocht wegens extreme waarden. Zie Tabel 5. Ik heb de invloed van het NBP op het percentage 'gedwongen huwelijken' ook onderzocht voor wanneer ik het percentage 'gedwongen huwelijken' 1 jaar opschoof (in de veronderstelling dat de economische situatie van het jaar voor het huwelijk van invloed is op de beslissing om te trouwen), maar de resultaten bleven hetzelfde, namelijk een niet significant matig zwak verband.

verband, dat niet significant is. Heruit concludeer ik dat er geen verband is tussen het verloop van het NBP en het aantal 'gedwongen huwelijken'.

Omdat in andere studies is aangetoond dat er wel een verband is tussen het NBP en het fenomeen huwelijk, moet ik, voordat ik de voorgaande conclusie kan trekken, eerst aantonen dat geen verband is tussen het totaal aantal huwelijken en het percentage 'gedwongen huwelijken'.

Figuur 2 Aantal huwelijken per 1000 inwoners in Nederland (CBS) en percentage 'gedwongen huwelijken' (HSN)⁸⁷

In Figuur 2 toont de blauwe doorlopende lijn dat in de gehele periode sprake is van een stijging van het aantal huwelijken per 1000 inwoners. Tussen 1870 en 1885 ligt het aantal huwelijkssluitingen rond de 30 per jaar, waarna dit aantal tot aan 1912 stijgt naar 40. Vervolgens neemt de stijging sterk toe tot 62 in 1921, met als enige daling halverwege de Eerste Wereldoorlog. Na 1921 daalt het aantal huwelijkssluitingen naar net iets onder de 60 per jaar in 1924, om dan aan het einde van de jaren 1920 weer te stijgen naar net iets boven de 60. De crisis jaren van begin jaren 1930 doet deze laatste stijging weer teniet,

⁸⁷ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 2

maar vanaf 1933 groeit het aantal huwelijkssluitingen per jaar naar boven de 80 per 1000 inwoners in 1939. De groene onderbroken lijn toont het percentage 'gedwongen huwelijken' in de HSN en is hetzelfde als in Figuur 1.

Omdat beide variabelen gemeten zijn op ratio niveau, maar het percentage 'gedwongen huwelijken' extreme waarden kent, maak ik gebruik van de associatiemaat Spearman's Rho.⁸⁸ Deze associatiemaat geeft een niet significant matig negatief verband tussen de twee variabelen. Hieruit concludeer ik dat er geen verband is tussen het aantal huwelijkssluitingen en het percentage 'gedwongen huwelijken' per jaar.

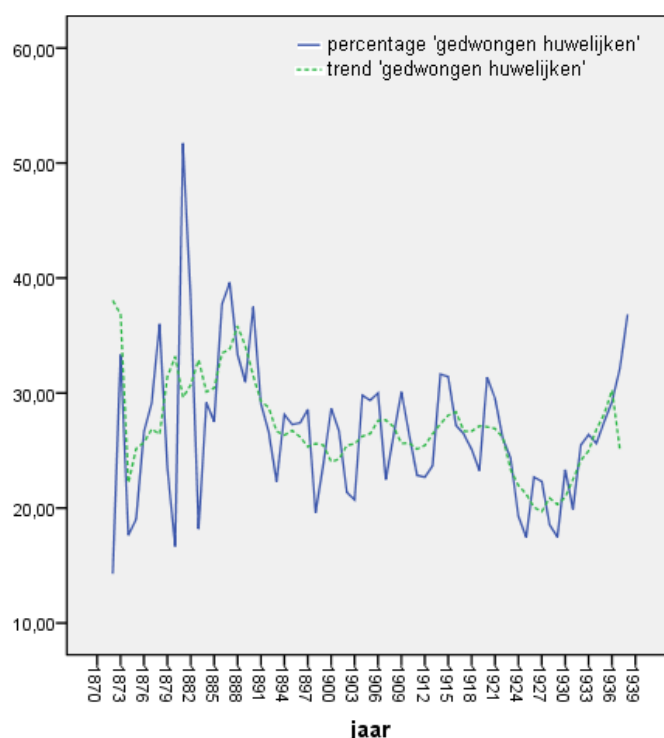
3.2.2. Trend en seizoenspatroon

Mijn tweede hypothese was dat er een trend zichtbaar is in het verloop van het aantal 'gedwongen huwelijken' over de jaren heen en dat er een seizoensbeweging is binnen een jaar. De verklaring voor de trend is dat ieder sociaal fenomeen afhankelijk is van culturele, sociale en economische factoren. Een seizoensbeweging komt voort uit het feit dat de wintermaanden duurder zijn om in het levensonderhoud te voorzien waardoor er procentueel meer 'gedwongen huwelijken' zijn. Ook vinden mensen het prettiger om in de zomer te trouwen, omdat het dan beter weer is, dus als er geen kind op komst is zal men een huwelijk uitstellen tot de zomer.

Allereerst is het belangrijk te onderzoeken of er een trend in het aantal 'gedwongen huwelijken' te vinden is. De belangrijke variabelen hierbij zijn het percentage 'gedwongen huwelijken' en het huwelijksjaar. Het percentage 'gedwongen huwelijken' is op ratio niveau gemeten, terwijl het huwelijksjaar op intervalniveau gemeten is. Figuur 5 toont het verloop van het percentage 'gedwongen huwelijken' en de trend.

De volgende figuur toont dat er tussen 1875 en 1888 sprake is van een opgaande trend. De top ligt in 1888. Vanaf 1888 neemt de trend sterk af tot in 1903, waarna hij zich enigszins stabiliseert tot aan 1921. Na 1921 daalt de trend weer sterk tot aan 1929. Vanaf dat jaar is de trend weer stijgend tot boven het niveau van 1888 in 1937. De gevonden trend is duidelijk niet lineair.

⁸⁸ Zie Tabel 6.

Figuur 3 Verloop percentage 'gedwongen huwelijken' en de trend van dit verloop⁸⁹

Om de gestelde hypothese over het seizoenpatroon te onderzoeken heb ik mijn resultaten ingedeeld per seizoen. De wintermaanden zijn de maanden december, januari en februari. De lente bestaat uit de maanden maart, april en mei. De zomermaanden zijn juni, juli en augustus en de herfstmaanden zijn september, oktober en november. Daarnaast constateer ik naast 'gedwongen huwelijken' en 'normale huwelijken' ook huwelijken die beginnen met een voorechtelijk kind. De benodigde variabelen voor deze hypothese zijn hierdoor gemeten op nominaal niveau, want seizoenen en de huwelijkssituatie hebben geen vastgelegde betekenisvolle ordening.

huwelijkssituatie * huwelijksseizoen Crosstabulation

			huwelijksseizoen				Total
			Winter	Lente	Zomer	Herfst	
huwelijkssituatie	gedwongen	Count	852	958	896	948	3654
		% within huwelijksseizoen	33,2%	22,0%	24,4%	26,9%	25,9%
	normaal	Count	1528	3226	2542	2368	9664
		% within huwelijksseizoen	59,5%	74,2%	69,2%	67,1%	68,4%
	voorechtelijk	Count	186	166	238	212	802
		% within huwelijksseizoen	7,2%	3,8%	6,5%	6,0%	5,7%
Total		Count	2566	4350	3676	3528	14120
		% within huwelijksseizoen	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

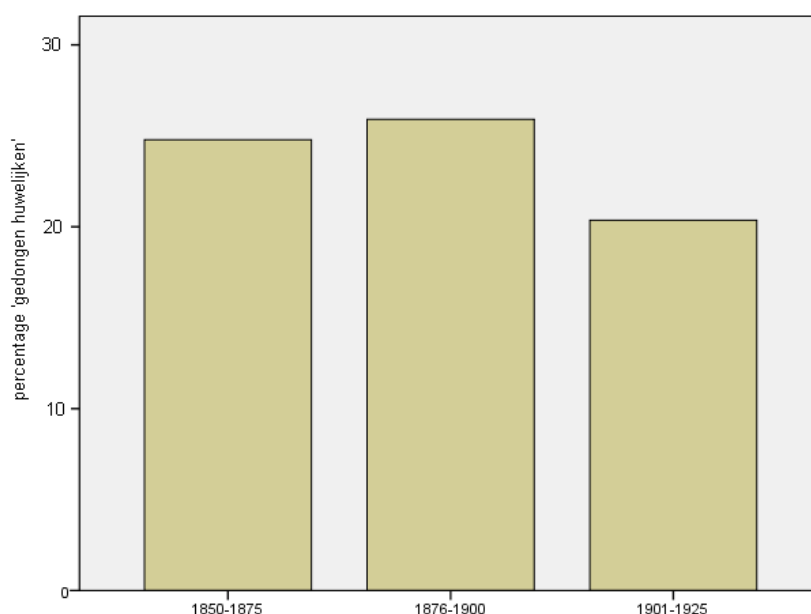
Tabel 2 verband tussen seizoenen en percentage 'gedwongen huwelijken'⁹⁰

⁸⁹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 3.

⁹⁰ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 2.

In Tabel 2 is te zien dat de seizoensbeweging van 'gedwongen huwelijken' verschilt van die van totale huwelijken. In de winter is het percentage 'gedwongen huwelijken' het hoogst (31,9%) en in de lente het laagst, waarna het langzaam oploopt naar 27,3% in de herfst. Bij 'normale huwelijken' kent juist de lente het hoogste percentage, terwijl de winter het laagste percentage geeft. Hieruit trek ik de conclusie dat er in de lente de minste en in de winter de grootste kans is op een 'gedwongen huwelijk'. Cramer's V bevestigt dit door het geven van een zwak, maar significant, verband tussen het seizoen waarin een huwelijk plaatsvindt en het percentage 'gedwongen huwelijken'.⁹¹

Tijdens mijn onderzoek stuitte ik op nog een verband tussen gedongen huwelijken en tijd. Dit verband betreft het jaar waarin de OP is geboren, de geboortecohort. In onderstaande figuur ziet u het percentage 'gedwongen huwelijken' per geboortecohort.

Figuur 4 Percentage 'gedwongen huwelijken' per geboortecohort⁹²

Figuur 4 toont dat de kans op een 'gedwongen huwelijken' in eerste instantie iets stijgt, om dan vanaf 1900 te dalen. Het geboortecohort 1850-1875 kende een kans van 25 procent op een 'gedwongen huwelijk'. Voor het geboortecohort 1901-1925 was dit gedaald naar negentien procent. De associatiemaat Gamma geeft een zwak, maar significant, negatief verband tussen de twee variabelen.⁹³ Dit betekent dat naarmate men verder in de twintigste eeuw geboren werd, de kans op een 'gedwongen huwelijk' daalde.

⁹¹ Zie Tabel 7 Cramers V verband huwelijksseizoen en de huwelijkssituatie Tabel 7.

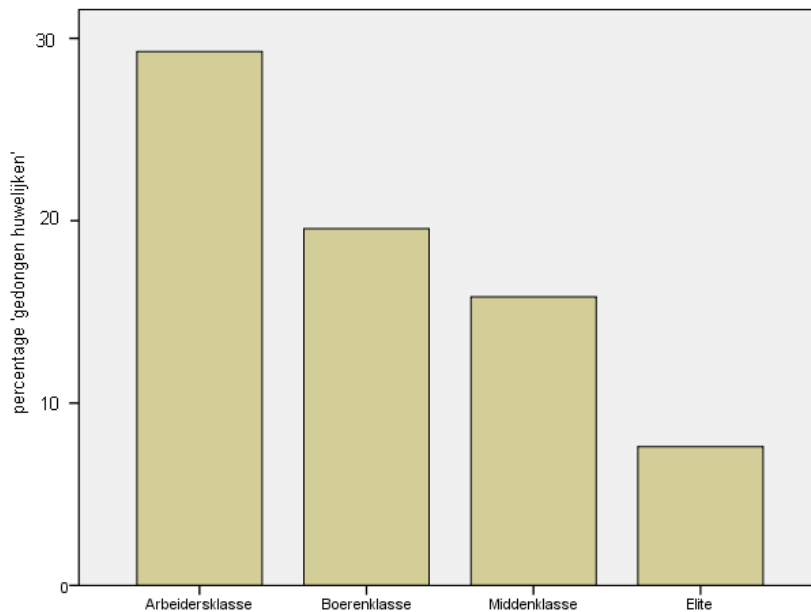
⁹² HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 4.

⁹³ Zie Tabel 8.

3.2.3. Invloed Sociale klasse

Mijn derde hypothese was dat ‘gedwongen huwelijken’ vaker voorkwamen in de lagere sociale klassen dan in de hogere klassen. De lagere sociale klassen huwen tijdens een economische of politieke crisis sneller ‘gedwongen’ dan de hogere klassen. Dit komt omdat zij geen economische reserves hebben en die ook niet in de nabije toekomst mogen verwachten.

De twee variabelen die voor deze hypothese van belang zijn, zijn de sociale klasse van een persoon en het aantal ‘gedwongen huwelijken’. Figuur 5 toont de kans op een ‘gedwongen huwelijk’ per sociale klasse.

Figuur 5 Kans op een ‘gedwongen huwelijk’ per sociale klasse⁹⁴

Uit Figuur 5 valt op te maken dat arbeiders de meeste ‘gedwongen huwelijken’ kennen, gevolgd door de boeren, de middenklasse en de elite. Dit doet een negatief verband vermoeden en dit vermoeden wordt bevestigd door associatiemaat Gamma, dat een matig negatief verband geeft tussen de sociale klasse en de huwelijkssituatie van een onderzoekspersoon. Deze associatiemaat geeft een significant resultaat.⁹⁵ Als de sociale klasse stijgt, neemt de kans op een ‘gedwongen huwelijk’ af.

3.3. Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik drie hypothesen getoetst. Het resultaat uit de eerste hypothese was dat geen verband bestaat tussen het verloop van het NBP tegen factorkosten en het aantal

⁹⁴ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 5.

⁹⁵ Zie Tabel 9.

'gedwongen huwelijken'. Omdat is aangetoond dat er geen verband bestaat tussen het totaal aantal huwelijken en het aantal 'gedwongen huwelijken' kunnen verbanden tussen variabelen en totale huwelijken niet zomaar worden toegepast op 'gedwongen huwelijken'. Uit het eigen onderzoek concludeer ik dat het verloop van het NBP geen invloed heeft op het fenomeen 'gedwongen huwelijk'. Deze variabele neem ik daarom niet mee naar mijn eindmodel.

Hypothese twee heeft aangetoond dat er geen lineaire trend te vinden is in het verloop van het fenomeen 'gedwongen huwelijk'. Wel bleek een seizoensbeweging aanwezig te zijn, met een zwak verband, waarbij in de winter relatief meer 'gedwongen huwelijken' plaatsvinden dan in de zomer. Dit is gelijk aan de verwachting, maar in combinatie met de resultaten van hypothese 1 kan ik dit beeld statistisch niet toeschrijven aan de economische omstandigheden. Mogelijkerwijs hangt de ontwikkeling van het fenomeen in de tijd samen met de geconstateerde invloed van de geboortecohort.

De derde hypothese heeft laten zien dat er een statistisch significant, matig negatief, verband bestaat tussen de sociale klasse van een huwelijk en de huwelijkssituatie. Hierbij bleek dat de lagere sociale klassen meer kans hadden op een 'gedwongen huwelijk' dan de hogere. De boeren- en middenklasse verschillen niet echt van elkaar wat betreft huwelijksgedrag. Kennelijk had de elite een sterkere morele code (geen geslachtsgemeenschap voor het huwelijk) ten opzichte van huwelijksgedrag dan de lagere klassen.

Regionaal-culturele variabelen en ‘gedwongen huwelijken’

“Orde, verschil, klasse, macht, leeftijd, geld, hoe maken wij daar sociaal een mooi plaatje van”

Bergman (ps. Van Aart Kok)
Nederlands dichter (1921-2009)

Lokale gewoontes drukken hun stempel op allerlei gebruiken uit het dagelijks leven. In dit hoofdstuk wordt onderzocht welke culturele en regionale variabelen van invloed zijn op het ‘gedwongen huwelijk’. Dit hoofdstuk bestaat uit drie paragrafen. In de eerste paragraaf behandel ik een algemene culturele ontwikkeling van Nederland tussen 1870 en 1940. Deze ontwikkeling wordt vooral gekenmerkt door het fenomeen ‘verzuiling’, waar Nederland in het begin van de twintigste eeuw om bekend stond. In paragraaf twee behandel ik de volgende zes hypothesen:

1. Mensen die ‘gedwongen huwen’ zullen over het algemeen jonger zijn dan mensen met ‘normale huwelijken’. Dit komt omdat voorechtelijk geslachtsgemeenschap een vorm van deviant (uitdagend) gedrag is. Het uitdagen van de regels is kenmerkend voor de jeugd en hierom kunnen ‘gedwongen huwelijken’ gezien worden als een onderdeel van de jeugdcultuur. Daarnaast kunnen jongeren de gevolgen van hun gedrag vaak niet overzien.
2. Bij katholieken ligt het percentage ‘gedwongen huwelijken’ lager dan bij protestanten. De sociale controle bij katholieken was sterker dan bij protestanten vanwege het contact met de geloofsgemeenschap (minimaal iedere dag naar de kerk) en de priester. Hierdoor was er minder voorechtelijk geslachtsverkeer.
3. In de onderzochte periode is er een toename van endogaam trouwen (trouwen binnen de eigen sociale klasse of religie) zichtbaar, doordat de verzuiling de sociale controle doet toenemen. Het huiselijkheidsideaal van de negentiende eeuw

versterkte dit fenomeen, want het zorgde ervoor dat ouders meer invloed hadden op de partnerkeuze van hun kinderen dan een eeuw daarvoor.

4. Het aantal 'gedwongen huwelijken' neemt toe als gevolg van de afname van de sociale controle aan het begin van de twintigste eeuw door betere transportmogelijkheden. Naarmate het aantal kilometers tussen beide woonplaatsen van de huwelijkskandidaten toeneemt, zal het moeilijker zijn om het gedrag te controleren.
5. Plattelandgemeenten kenden meer voorechtelijke relaties dan stadgemeenten, maar het percentage 'gedwongen huwelijken' lag hoger dan in de stad. Op het platteland was men eerder geneigd tot geslachtsgemeenschap dan in de stad, omdat men vaker met seksueel gedrag in aanraking kwam (dieren doen ook aan seksueel gedrag) en er genoeg plekken waren om je te onttrekken aan het zicht van anderen. Omdat in een dorpsgemeenschap iedereen elkaar kent, eindigden zwangerschappen vaker in een huwelijk dan in de stad.
6. In (overwegend) katholieke gemeentes waren de percentages 'gedwongen huwelijken' lager dan in protestantse gemeentes. Dit komt doordat de sociale controle in katholieke gemeentes hoger is dan in protestantse.

In paragraaf drie geef ik als conclusie een korte samenvatting van de resultaten.

4.1. De verzuiling van Nederland 1870-1940

De belangrijkste culturele ontwikkeling in Nederland in de negentiende eeuw was het ontstaan van de verschillende zuilen. Bij de grondwetsherziening van 1848 werden vrijheid van godsdienst en vrijheid van onderwijs vastgelegd in de Nederlandse grondwet. Kerken waren niet meer verplicht toestemming van de staat te hebben om zich te organiseren en alle kerken werden door de staat beschermd. Dit bood de katholieken de mogelijkheid hun eigen kerken te bouwen, zodat ze niet meer in schuilkerken hun eucharistievieringen hoefden te houden. Deze opleving van het katholicisme in Nederland leidde in 1853 tot het herstellen van de katholieke kerkelijke hiërarchie door het Vaticaan. Tevens zetten de katholieken hun eigen katholieke organisaties op.⁹⁶

De verschillende protestantse groeperingen waren niet blij met het verlies aan invloed in het Nederlandse koninkrijk. Was het calvinisme in de periode voor Napoleon nog de

⁹⁶ Hans Knippenberg, 'The changing relationship between state and church/religion in the Netherlands', *GeoJournal* 67 (2006) 317-330, aldaar 321 en Michael Wintle, *Pillars of piety. Religion in the Netherlands in the nineteenth century* (Hull, Engeland 1987) 34-37 en 47-48.

staatsreligie geweest, nu waren haar opvolgers gelijk gesteld aan het katholicisme. Daarnaast had het protestantisme in Nederland last van interne en externe spanningen. Intern waren de strenge calvinisten al in 1834 uit de Nederlandse Hervormde Kerk gestapt en hadden zij de Afscheidenen gesticht. In 1886 volgde nog een groep rechtse protestanten dit voorbeeld tijdens de Doleantie. Onder dominee Abraham Kuiper stichtten zij de Nederduits Gereformeerde (Dolerende) Kerk. De twistpunten die leidden tot deze twee afscheidingen gingen over de vraag hoe nauwkeurig de Bijbel nageleefd moest worden. Extern had het protestantisme te maken met een grotere leegloop dan het katholicisme. Dit had te maken met het feit dat in de katholieke religie ruimte was voor een bredere interpretatie van de Bijbel dan in het protestantisme. De katholieke kerk was hierdoor beter in staat in te spelen op de zorgen van de groeiende groep arbeiders dan het strengere protestantisme.⁹⁷ Doordat de protestanten tussen 1850 en 1870 steeds vaker met het katholicisme werden geconfronteerd ontstonden er spanningen die zich zo nu en dan uitten in geweld, zoals bij de aprilbeweging in 1853.⁹⁸

Vanaf 1870 leidde een aantal ontwikkelingen ertoe dat de katholieken zich gingen afzetten tegen de liberalen en de socialisten, terwijl ze tegelijkertijd samen gingen werken met de protestanten. De eerste ontwikkeling was de publicatie van de *Syllabus Errorum* (belangrijkste dwalingen van de tegenwoordige tijd) door paus Pius IX in 1864. In deze oproep waarschuwde de paus tegen teveel godsdienstige tolerantie, tegen macht van de staat in kerkelijke zaken en tegen het socialisme. De eerste twee punten uit deze waarschuwing hadden de potentie de relatie tussen de liberalen en katholieken in Nederland te schaden, maar tot 1870 gebeurde dit niet. In 1870 kondigde de paus de onfeilbaarheid van pauselijke uitspraken en beslissingen af. Hierdoor hield zijn eerdere oproep volgens de liberalen een grotere dreiging in, want katholieken zouden loyaal kunnen zijn aan Rome in plaats van aan het koninkrijk. De relatie tussen de twee groepen liep hierdoor schade op.⁹⁹

De tweede ontwikkeling was de schoolstrijd tussen 1870 en 1917. De vrijheid van onderwijs had in 1848 de druk om privéscholen te bouwen weggehaald, want de overheid bouwde en onderhield nu openbare scholen voor al haar onderdanen. In 1857 en 1878

⁹⁷ Hans Knippenberg, 'The changing relationship between state and church/religion in the Netherlands', 321 en Michael Wintle, *Pillars of piety*, 27 en 34-47 en Bert Altena en Dick van Lente, *Vrijheid & Rede. Geschiedenis van Westerse samenlevingen 1750-1989* (Hilversum 2006, eerste druk 2003) 213-214. en <http://nl.wikipedia.org/wiki/Doleantie> (19-4-2011)

⁹⁸ Michael Wintle, *Pillars of piety*, 47-48 en P.R.D. Stokvis, 'Katholieke emancipatie en hervormde revitalisatie tegen de geest der eeuw en het spook der revolutie in Den Haag', J.C.H. Blom en C.J. Misset (red.), *'Broeders sluit u aan' aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten* (Den Haag 1985) 30-67, aldaar 30.

⁹⁹ Bert Altena en Dick van Lente, *Vrijheid & Rede*, 215.

voerde de overheid echter twee schoolwetten in die minimale eisen stelden aan het onderwijs dat in Nederland gegeven werd. Voor openbare scholen hadden deze wetten geen gevolgen, want zij werden door de overheid gefinancierd. Voor bijzondere scholen (gesticht op godsdienstige basis), die niet door de overheid maar door de lokale religieuze gemeenschappen werden onderhouden, hadden deze wetten tot gevolg dat de kosten sterk stegen. De hele gemeenschap moest belasting betalen waar het onderhoud van openbare scholen uit gefinancierd werd. Dit werd door zowel katholieken als protestanten als oneerlijk ervaren omdat zij op deze wijze dubbel betaalden. In 1917 wisten zij in ruil voor het ondersteunen van de socialistische eis van uitbreiding van het kiesrecht, de grondwet te veranderen zodat zowel openbare als bijzondere scholen voortaan door de overheid gefinancierd werden. Hiermee was het proces van verzuiling compleet. Alle groepen in de samenleving hadden evenveel rechten en invloed in de politiek, maar tegelijkertijd had iedere groep haar eigen organisaties.¹⁰⁰

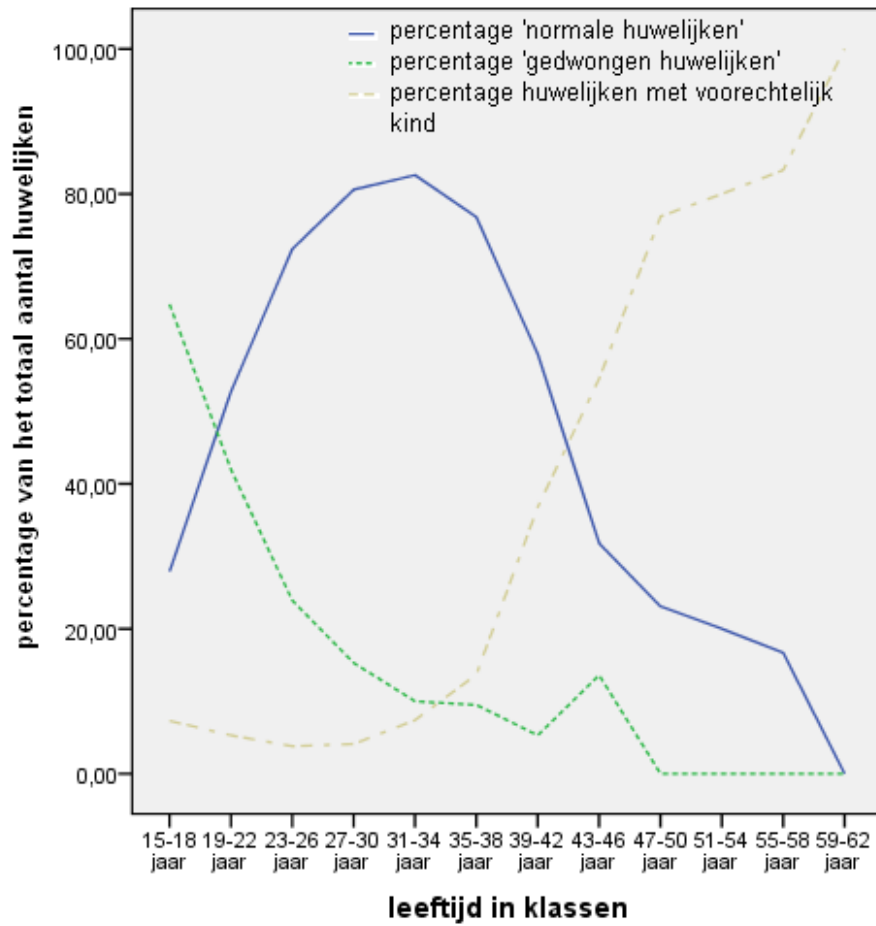
4.2. De regionaal-culturele hypothesen

4.2.1. Invloed leeftijd

Om de hypothese dat ‘gedwongen huwelijken’ meer voorkwamen bij jongeren te onderzoeken zijn de variabelen leeftijd en huwelijkssituatie van belang. Vanwege de grootte van de groepen heb ik de variabele leeftijd in klassen van vier jaar ingedeeld. Deze variabele is hierdoor op intervalniveau gemeten. De variabele huwelijkssituatie is op nominaal niveau gemeten. Figuur 6 toont de resultaten van de verdeling.

Figuur 6 laat zien dat ‘gedwongen huwelijken’ het meest voorkomen in de klasse van 15 tot 18 jaar, waarna de lijn dalend verloopt tot de klasse 43 tot 46 jaar. In de laatst genoemde klasse is een piek te zien, waarna de lijn tot 0 procent zakt. Bij ‘normale huwelijken’ is de lijn in eerste instantie stijgend tot een percentage van 80 procent in de klasse 31 tot 34 jaar. Hierna daalt hij sterk tot 30 procent in de klasse 43 tot 46 jaar, waarna hij langzamer daalt. Bij huwelijken met een voorechtelijk kind zien we de percentages in eerste instantie dalen, maar vanaf de klasse 27 tot 30 jaar neemt de lijn toe tot zelfs 100% van de huwelijken die vanaf 62 jaar gesloten worden. Hieruit kan geconcludeerd worden dat ‘gedwongen huwelijken’ over het algemeen op jongere leeftijd werden gesloten dan ‘normale huwelijken’.

¹⁰⁰ M.A.M. Franken en R.M. Kemperink, *Verzuiling en ontzuiling 1880-2000* (Apeldoorn 2004) 31 en Hans Knippenberg, ‘The changing relationship between state and church/religion in the Netherlands’, 321-323 en Bert Altena en Dick van Lente, *Vrijheid & Rede*, 216.

Figuur 6 Verband huwelijksleeftijd en huwelijksituatie in procenten¹⁰¹

Voor de sterkte van het verband tussen leeftijd en het percentage 'gedwongen huwelijken' maak ik gebruik van de Pearson product-momentcorrelatiecoëfficiënt (voortaan kortweg Pearson correlatiecoëfficiënt). Deze associatiemaat geeft een statistisch significant sterk negatief verband tussen de twee variabelen.¹⁰² Dit betekent dat wanneer de leeftijd stijgt, de kans op een 'gedwongen huwelijk' afneemt en dat dit verband ook gevonden zal worden in de werkelijkheid.

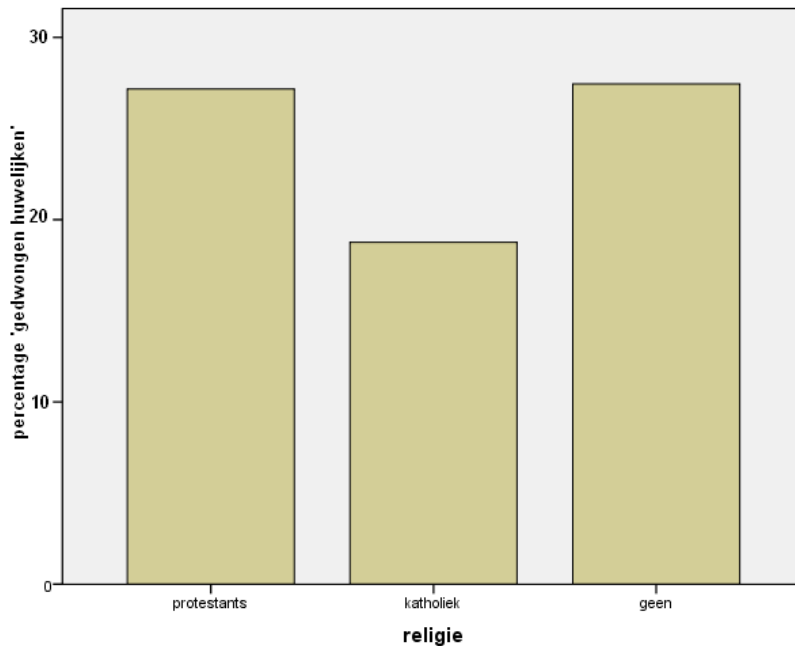
4.2.2. Invloed religie

Mijn tweede hypothese luidde dat bij katholieken het percentage 'gedwongen huwelijken' lager lag dan bij protestanten. De belangrijke variabelen hierbij zijn religie en huwelijksituatie. Deze variabelen zijn gemeten op nominaal niveau. Figuur 7 laat het percentage 'gedwongen huwelijken' per religie voor de gehele periode zien en Figuur 8

¹⁰¹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 6.

¹⁰² Zie Tabel 10.

toont het vijfjaarlijks voortschrijdend gemiddelde van het percentage 'gedwongen huwelijken' voor katholieken en protestanten.

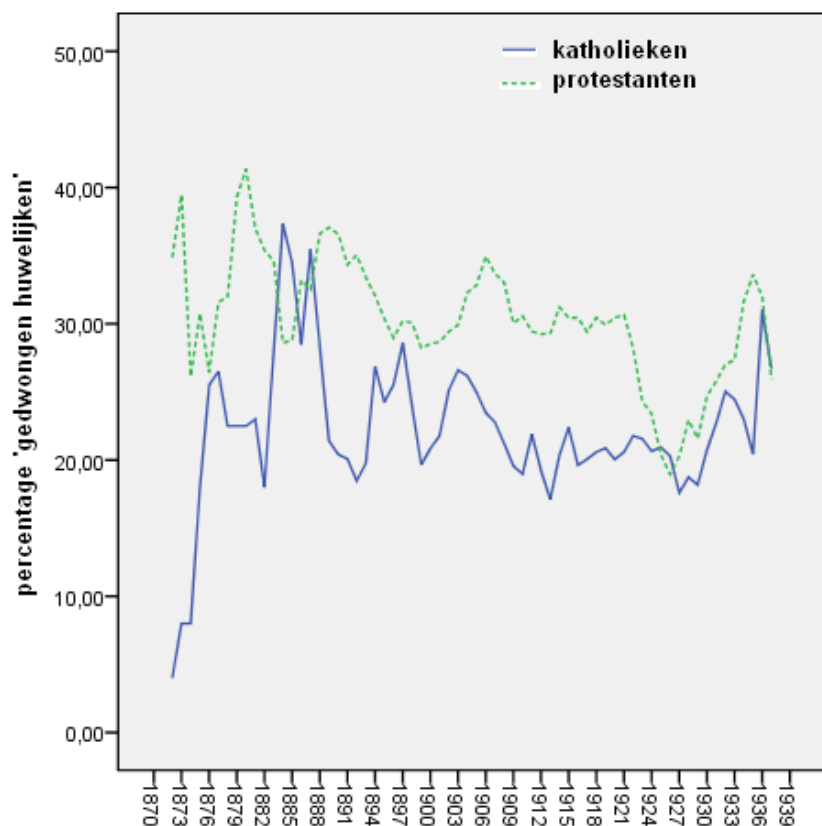

Figuur 7 Percentage 'gedwongen huwelijken' per religie¹⁰³

Uit Figuur 7 blijkt dat van alle katholieke huwelijken tussen 1870 en 1940 19% 'gedwongen' is, terwijl dit bij protestantse huwelijken 27% is. Bij mensen die geen religie aanhangen is het percentage 'gedwongen huwelijken' 28%. Uit Figuur 8 blijkt dat de katholieken enkel tussen 1883 en 1886 en in de jaren 1888 en 1925 een hoger procentueel gemiddelde 'gedwongen huwelijken' hadden dan de protestanten. Hieruit kan geconcludeerd worden dat over het algemeen katholieken zich meer aan de norm van geen 'gedwongen' of 'voorechtelijke' huwelijken houden dan protestanten. Dit verband blijkt ook uit associatiemaat Cramérs V dat een zwak verband toont tussen de religie en het aantal 'gedwongen huwelijken'. Dit verband is significant en zal dus ook in de werkelijkheid gevonden worden.¹⁰⁴

¹⁰³ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 7. N = 13.701

¹⁰⁴ Zie Tabel 11.

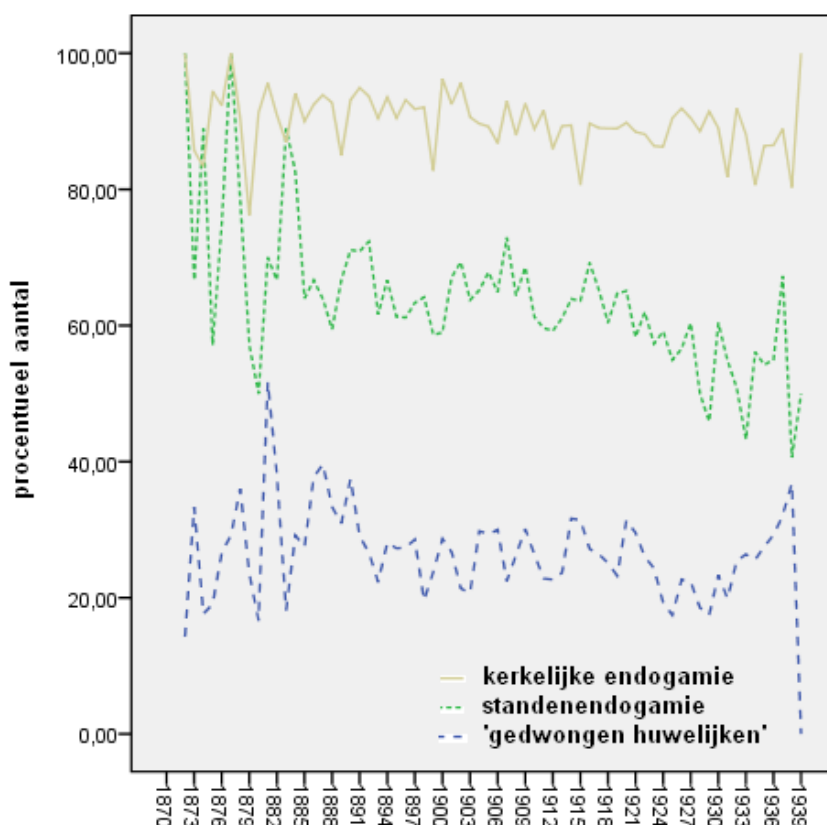

Figuur 8 Percentages 'gedwongen huwelijken' onder katholieken en protestanten ¹⁰⁵

4.2.3. Invloed endogamie

Mijn derde hypothese was dat in de onderzochte periode een toename van endogaam trouwen (trouwen binnen de eigen sociale klasse of religie) zichtbaar is omdat door de verzuiling de sociale controle toeneemt. De belangrijke variabelen zijn kerkelijke endogamie, standenendogamie en het percentage 'gedwongen huwelijken'. Deze variabelen zijn allemaal gemeten op ratio niveau. Figuur 9 laat de ontwikkeling in percentages 'gedwongen huwelijken' en kerkelijke en standenendogamie zien.

¹⁰⁵ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 8. N = 13.701

Figuur 9 Procentueel verloop 'gedwongen huwelijken', kerkelijke endogamie en standenendogamie ¹⁰⁶

Bij deze hypothese gaat het om twee vergelijkingen. De eerste is het verband tussen het percentage standenendogamie en het percentage 'gedwongen huwelijken' per jaar. De tweede is het verband tussen het percentage kerkelijke endogamie en het percentage 'gedwongen huwelijken'. Vanwege extreme waarden gebruik ik bij beide vergelijkingen de associatiemaat Spearman's Rho. Het eerste verband blijkt matig positief te zijn. Dit verband is statistisch significant. Dit betekent dat ook in de werkelijkheid een toename van standenendogamie een toename van het percentage 'gedwongen huwelijken' zal veroorzaken.¹⁰⁷ Het tweede verband, dat tussen het percentage kerkelijke endogamie per jaar en het percentage 'gedwongen huwelijken', blijkt zwak positief te zijn. Dit is echter geen significant resultaat, wat inhoudt dat een toename van het percentage kerkelijke endogamie niet noodzakelijkerwijs ook een toename van het percentage 'gedwongen huwelijken' betekent.¹⁰⁸

De resultaten van beide verbanden gaan in tegen mijn verwachting dat in tijden van meer endogaam trouwen er minder 'gedwongen huwelijken' zouden zijn. Mogelijkerwijs was

¹⁰⁶ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 9.

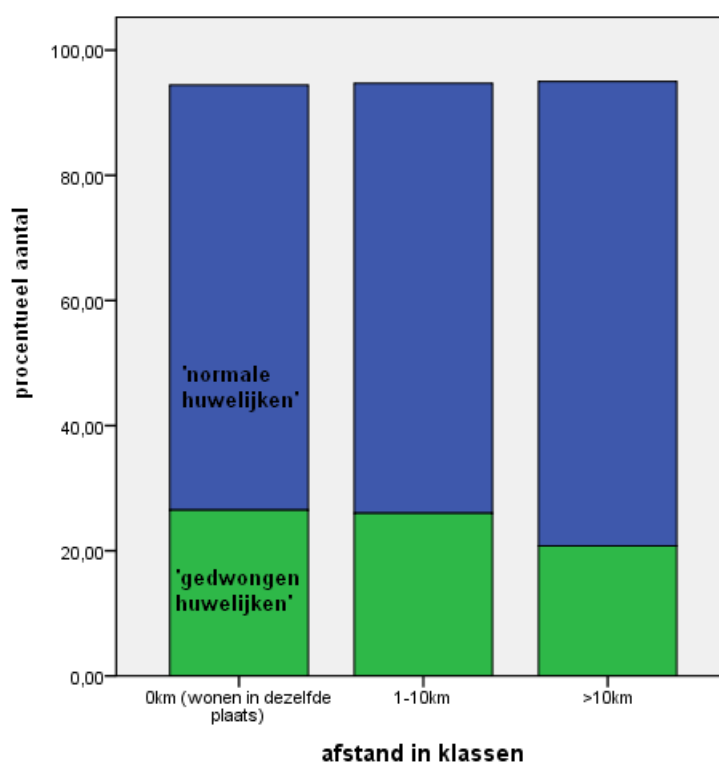
¹⁰⁷ Zie Tabel 12.

¹⁰⁸ Zie Tabel 13.

het belangrijker om binnen de eigen sociale en religieuze groep te trouwen dan te voldoen aan de norm van geen seksueel contact voor het huwelijk.

4.2.4. Invloed beter transport

Mijn vierde hypothese luidde dat de sociale controle aan het begin van de twintigste eeuw afnam door betere transportmogelijkheden. Hierdoor zal het aantal 'gedwongen huwelijken' toenemen. Naarmate het aantal kilometers tussen beide woonplaatsen van de huwelijkskandidaten toeneemt, zal het moeilijker zijn om het gedrag te controleren. De variabelen hierbij zijn het percentage 'gedwongen huwelijk' en de afstand in kilometer tussen de huwelijkspartners (in klassen). Omdat ik de afstand in klassen heb ingedeeld is deze variabele gemeten op ordinaal niveau. Het percentage 'gedwongen huwelijken' in iedere klasse is gemeten op ratio niveau.

Figuur 10 Percentage 'gedwongen huwelijken' en 'normale huwelijken' uitgezet tegen afstand in klassen¹⁰⁹

Figuur 10 toont het percentage 'gedwongen huwelijken' bij iedere afstandscategorie. Opvallend is dat afstand tot aan tien kilometer niet belangrijk schijnt te zijn. Ongeveer een kwart van de huwelijken is een 'gedwongen huwelijk' bij een afstand van nul kilometer en

¹⁰⁹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 10.

ook bij de categorie één tot tien kilometer. Pas wanneer de afstand tussen de huwelijkspartners groter is dan tien kilometer, neemt het percentage ‘gedwongen huwelijken’ af ten gunste van ‘normale huwelijken’.

Het verband tussen de variabelen afstand in klassen en ‘gedwongen huwelijken’ heb ik gemeten met associatiemaat Spearman’s Rho. Het resultaat was een zwak, maar statistisch significant, negatief verband tussen beide variabelen.¹¹⁰ Dit resultaat gaat in tegen de verwachting dat een grotere afstand meer ‘gedwongen huwelijken’ met zich meebrengt, omdat dan de sociale controle minder zou zijn. Kennelijk worden relaties over een grotere afstand beter gecontroleerd dan die op kleinere afstand. Ook kan het samenhangen met de kans van de jeugd (de groep die het meest ‘gedwongen’ trouwt) om partners over grotere afstanden te vinden.

4.2.5. Invloed stad en platteland

Mijn vijfde hypothese luidde dat plattelandgemeenten meer voorechtelijke relaties kenden dan stadgemeenten. De variabelen bij deze hypothese zijn de huwelijkssituatie en of het huwelijk in de stad of op het platteland plaatsvond. Deze variabelen zijn beiden op nominaal niveau gemeten.

huwelijkssituatie * huwelijksplaats Crosstabulation

			huwelijksplaats		
			stad	platteland	Total
huwelijkssituatie	gedwongen	Count	2034	814	2848
		% within huwelijksplaats	25,1%	25,7%	25,3%
	normaal	Count	5586	2218	7804
		% within huwelijksplaats	69,0%	70,1%	69,3%
	voorechtelijk	Count	480	132	612
		% within huwelijksplaats	5,9%	4,2%	5,4%
Total	Count		8100	3164	11264
		% within huwelijksplaats	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel 3 Percentages ‘gedwongen huwelijken’ in stad en platteland¹¹¹

Bovenstaande figuur laat zien dat op het platteland 25,7 procent van de huwelijken ‘gedwongen’ was, tegen 25,1 procent in de stad. In totaal is het verschil tussen het aantal huwelijken dat begint met een voorechtelijke zwangerschap (‘gedwongen huwelijken’ en huwelijken met een voorechtelijk kind samen) in stad en platteland 1,1 procent (29,9 op het platteland en 31,0 procent in de stad).

Om te bepalen of er een verband is tussen het soort plaats waar een huwelijk wordt gesloten en de huwelijkssituatie gebruik ik associatiemaat Cramér’s V. Deze associatiemaat

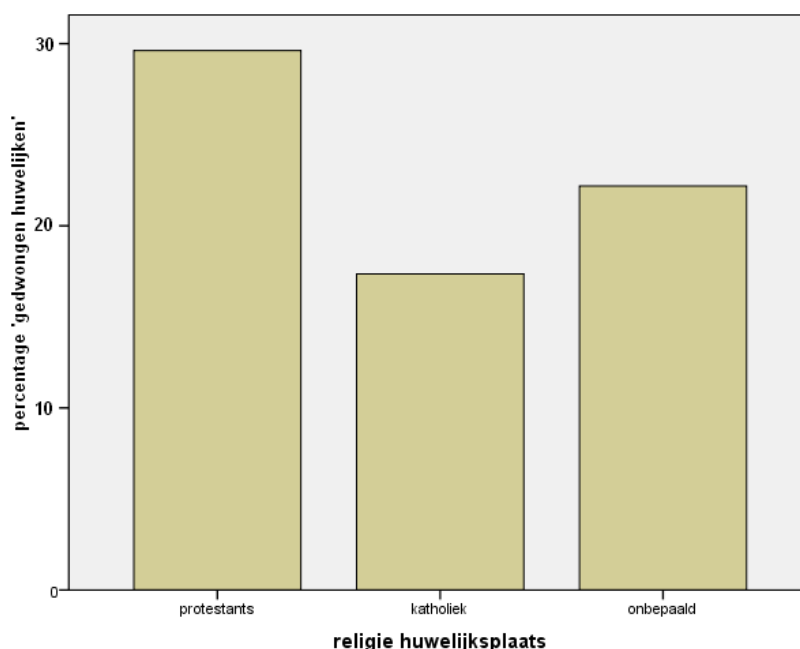
¹¹⁰ Zie Tabel 14.

¹¹¹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 3.

geeft een zeer zwak verband, weliswaar significant, dat verwaarloosbaar is.¹¹² In Nederland had huwen in een stad of op het platteland kennelijk geen invloed op de kans op een bepaald type huwelijk.

4.2.6. Invloed dominante religie huwelijksplaats

De zesde hypothese stelt dat katholieke gemeenten minder 'gedwongen huwelijken' kenden dan protestantse gemeenten. De variabelen bij deze hypothese zijn de huwelijkssituatie en de dominante religie van de huwelijksplaatsen. Deze laatste variabele is op nominaal niveau gemeten. Daarom mag ik enkel statistische analyses gebruiken voor nominaal niveau. Onderstaande figuur toont de percentages 'gedwongen huwelijken' in katholieke, protestantse en onbepaalde (en onbekende) gemeenten.

Figuur 11 Percentage 'gedwongen huwelijken' per dominante religie huwelijksplaats¹¹³

Deze figuur laat zien dat 18 procent van de huwelijken in een dominant katholieke plaats 'gedwongen' was tegen 29 procent in protestantse plaatsen. In plaatsen zonder een dominante religie (vaak een stad) is 24 procent van de huwelijken 'gedwongen'. De sterkte van een mogelijk verband vind ik door de associatiemaat Cramér's V. Deze toont een zwak verband tussen de dominante religie van een huwelijksplaats en de huwelijkssituatie.¹¹⁴ Uit de resultaten kan ik concluderen dat de kans op een 'gedwongen huwelijk' in plaatsen waar

¹¹² Zie Tabel 15.

¹¹³ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 11.

¹¹⁴ Zie Tabel 16.

het katholicisme dominant was kleiner was dan in protestantse plaatsen en ook in plaatsen zonder dominante religie.

4.3. Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik aan de hand van een zestal hypothesen het verband tussen verschillende culturele en regionale variabelen en het fenomeen 'gedwongen huwelijk' onderzocht. Uit mijn eerste hypothese bleek dat er een sterk negatief verband was tussen het percentage 'gedwongen huwelijken' en de leeftijd in klassen. Dit verband was significant.

In hypothese twee onderzocht ik het verband tussen religie en 'gedwongen huwelijken'. Hier bleek een zwak verband te zijn. Katholieken kenden over het algemeen minder 'gedwongen huwelijken' dan protestanten.

In hypothese drie heb ik onderzocht wat de invloed was van sociale controle op het fenomeen. Er bleek een matig positief verband te bestaan tussen 'gedwongen huwelijken' en standenendogamie. Dit verband was significant en daarom kan geconcludeerd worden dat als men meer binnen de eigen sociale klasse trouwt, het percentage 'gedwongen huwelijken' toeneemt. Het verband tussen kerkelijke endogamie en 'gedwongen huwelijken' was zwak positief, maar niet significant. Het is daarom onzeker of dit verband, dat inhoudt dat een grotere religieuze endogamie meer 'gedwongen huwelijken' betekent, ook in de werkelijkheid gevonden wordt.

In hypothese vier onderzocht ik de relatie tussen afstand en de huwelijkssituatie. Er bleek een zwak negatief verband te bestaan tussen deze variabelen en dit resultaat was significant. Het is niet in overeenstemming met mijn hypothese. Kennelijk houdt men zich beter aan de norm als men ver van elkaar woont dan wanneer men dicht bij elkaar woont.

In hypothese vijf en zes onderzocht ik de invloed van regionale verschillen op het fenomeen 'gedwongen huwelijk'. Er bleek dat er geen verband bestaat tussen het soort huwelijkplaats (stad of platteland) waar een huwelijk plaatsvindt, maar dat de dominante religie van een plaats wel enige invloed uitoefende. In katholieke plaatsen lag het percentage 'gedwongen huwelijken' lager dan in protestantse plaatsen.

Model: ‘gedwongen huwelijk’ in de negentiende en twintigste eeuw

“Met de voorstanders van de vrije liefde is het meestal zo dat ze er heel wat minder enthousiast over zijn zodra er een kind in de kabel komt”

Guy Bernaert
Belgische televisieschrijver

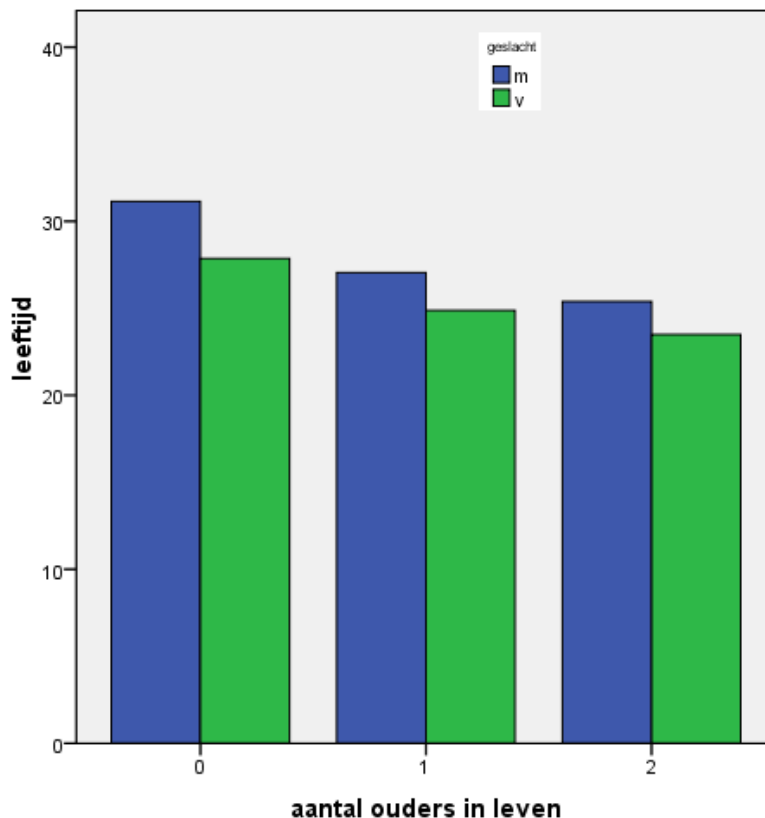
5.1. Invloedsfactoren op de variabelen van het model

In de afgelopen twee hoofdstukken heb ik geconstateerd dat negen variabelen direct van invloed zijn op het wel of niet hebben van een ‘gedwongen huwelijk’. Het ging hierbij om de variabelen leeftijd, geboortecohort, sociale klasse, religie, seizoen, afstand, dominante religie van de huwelijksplaats, kerkelijke endogamie en standenendogamie. De variabelen afstand, leeftijd, standenendogamie en kerkelijke endogamie hebben niet enkel invloed op het fenomeen ‘gedwongen huwelijk’, ze kunnen zelf afhankelijk zijn van omstandigheden. Zo kan een endogaam huwelijk afhankelijk zijn van de religie van een onderzoekspersoon, zijn of haar sociale klasse, leeftijd en of de ouders nog in leven zijn. Voor de variabele leeftijd zal, naast deze vijf variabelen, het geslacht ook een rol spelen en ik vermoed dat de variabele afstand afhankelijk is van de sociale klasse van een persoon. In dit hoofdstuk wordt de afhankelijkheid van de variabelen onderling onderzocht. In het tweede deel van het hoofdstuk zal ik ingaan op de twee modellen die ik heb opgesteld om het fenomeen ‘gedwongen huwelijk’ te beschrijven.

5.1.1. Invloedsfactoren huwelijksleeftijd

In verschillende studies komt naar voren dat vrouwen over het algemeen jonger trouwen dan mannen. Ook kan de sociale klasse van iemand van invloed zijn op de huwbare leeftijd.

Mensen uit hogere klassen volgden langer een opleiding dan mensen uit een lagere klasse, en zullen daarom op latere leeftijd trouwen. Een derde factor voor de huwelijksleeftijd is de thuissituatie. Bij eenoudergezinnen of in situaties waarin de onderzoekspersonen verweesd zijn, verwacht ik dat er jonger getrouwd wordt, om zo beter in het levensonderhoud te kunnen voorzien. Deze invloed kan verschillen bij mannelijke en vrouwelijke onderzoekspersonen. Als laatste wil ik testen of de religie een invloed heeft op de leeftijd waarop men huwde.

Figuur 12 Gemiddelde leeftijd per in leven zijnde ouder, verdeeld naar geslacht¹¹⁵

Figuur 12 laat zien dat de gemiddelde huwelijksleeftijd bij vrouwen inderdaad lager ligt dan bij mannen. Associatiemaat Cramér's V toont een statistisch significant matig verband tussen de twee variabelen.¹¹⁶ Figuur 12 toont verder dat personen met geen ouders gemiddeld later trouwen dan personen met één of twee ouders. Dit gaat in tegen mijn verwachting, maar wordt bevestigd door de associatiemaat Pearson's correlatiecoëfficiënt, dat een matig negatief verband aantoont. Dit verband is statistisch significant.¹¹⁷ Tot slot

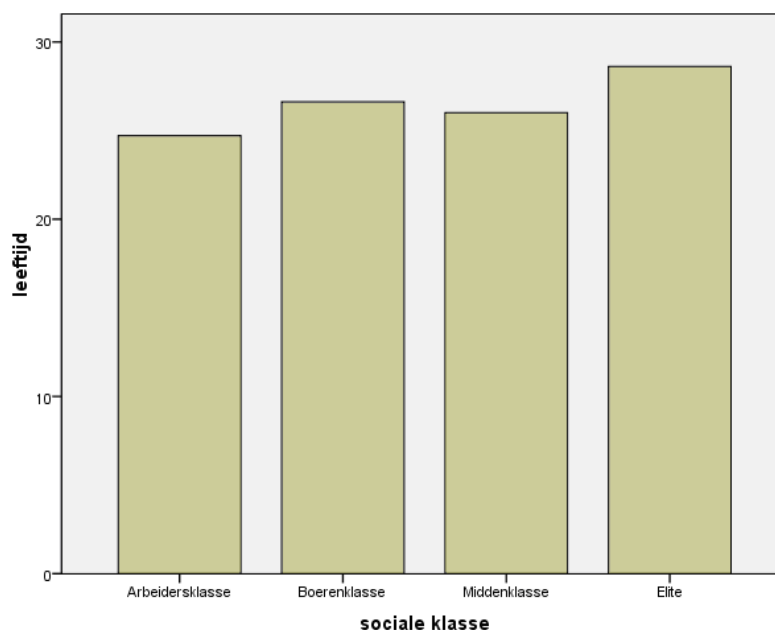
¹¹⁵ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 12.

¹¹⁶ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat de variabele geslacht gemeten is op nominaal niveau. Zie Tabel 18

¹¹⁷ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat beide variabelen gemeten zijn op ratio niveau. Zie Tabel 17.

laat Figuur 12 zien dat de verschillen in gemiddelde leeftijd tussen mannen en vrouwen kleiner worden naarmate meer ouders in leven zijn.

Figuur 13 laat zien dat arbeiders gemiddeld jonger trouwen dan niet-arbeiders, gevolgd door mensen uit de middenklasse, de boerenklasse en de elite. De bijbehorende Gamma laat zien dat er sprake is van een zwak positief, maar statistisch significant, verband tussen deze twee variabelen.¹¹⁸ Dit is conform de verwachting.

Figuur 13 Gemiddelde leeftijd per sociale klasse van de onderzochte persoon¹¹⁹

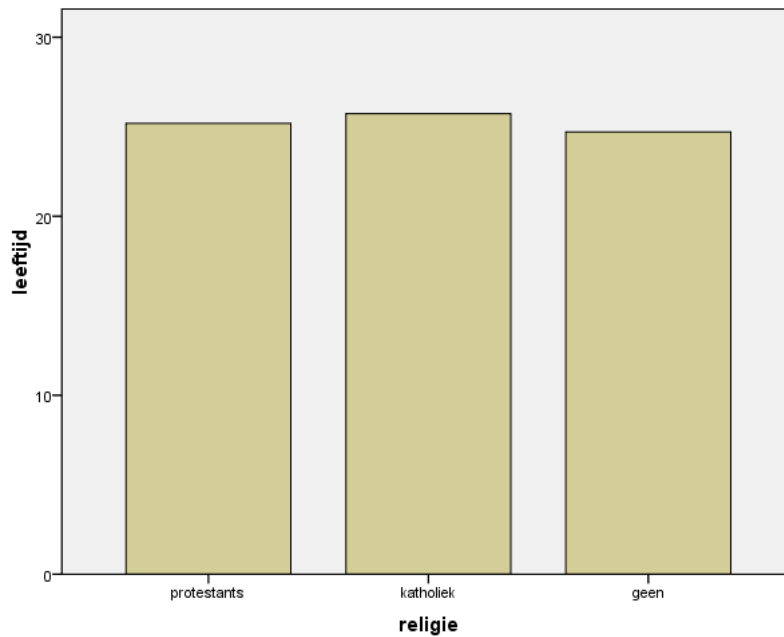
Figuur 14 laat zien dat mensen zonder religie gemiddeld het jongst trouwen, gevolgd door mensen die de protestantse religie aanhangen. Katholieken trouwen het laatst. De verschillen zijn echter klein, de bijbehorende Cramér's V geeft een zeer zwak verband, maar dit verband is wel statistisch significant.¹²⁰

Kortom de variabelen die van invloed zijn op de variabele leeftijd zijn geslacht, aantal in leven zijnde ouders, sociale klasse en religie.

¹¹⁸ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat de variabele sociale klasse gemeten is op ordinaal niveau en de variabele leeftijd op ratio niveau. Zie Tabel 19.

¹¹⁹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 13.

¹²⁰ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat de variabele religie gemeten is op nominaal niveau. Zie Tabel 20.

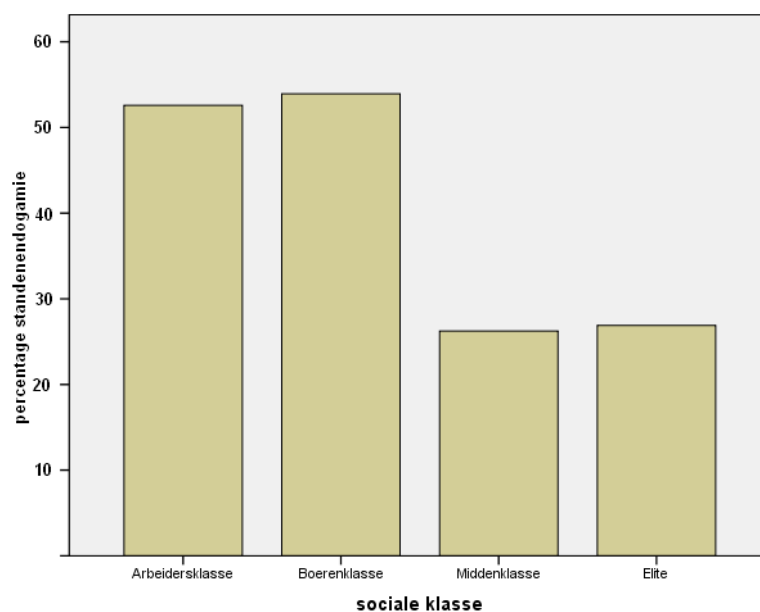

Figuur 14 Gemiddelde leeftijd per religie¹²¹

5.1.2. Invloedsfactoren standenendogamie

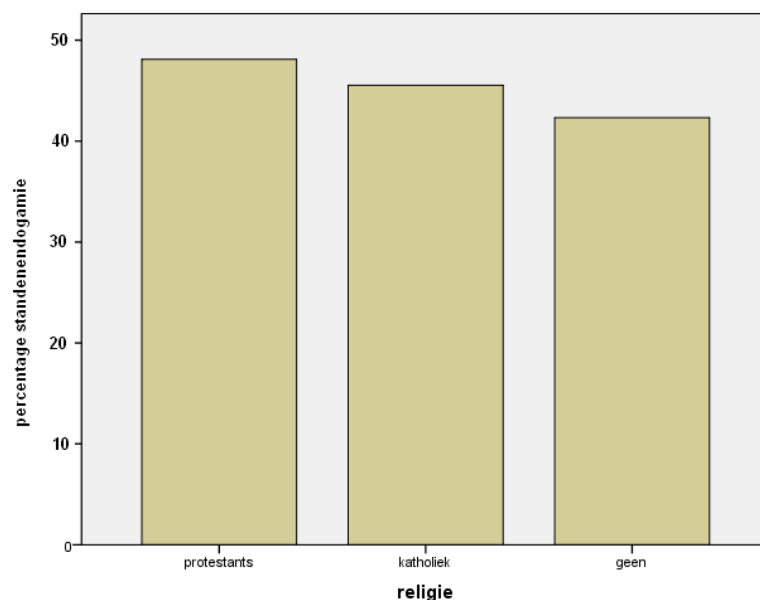
Ik vermoed dat de variabele standenendogamie beïnvloed wordt door de variabelen sociale klasse, religie, leeftijd, het aantal levende ouders en geslacht. Omdat over het algemeen hogere sociale klassen hun positie in de maatschappij willen behouden zullen zij een grotere nadruk leggen op het trouwen binnen de eigen klassen dan de lagere klassen, die hun positie willen verbeteren. Een storende factor hierbij is dat de elite slechts een klein percentage van de gehele bevolking betreft, waardoor het moeilijker is om een partner uit de eigen sociale klasse te vinden. Vanwege het feit dat katholieken lange tijd tweederangs burgers waren in Nederland (pas officieel opgeheven in de Franse tijd) zullen zij minder sociaal mobiel zijn dan protestanten. Ik vermoed ook dat leeftijd van belang is omdat jongere mensen zich minder aantrekken van de norm dan ouderen, omdat zij zich kunnen verzetten tegen de oudere generatie. Jonge mensen uit lagere en hogere klassen zullen hierdoor minder waarde hechten aan hun sociale positie dan oudere mensen. Het aantal levende ouders is van belang, omdat verwacht mag worden dat personen met twee ouders sterker in hun schoenen moeten staan om de wil van hun ouders te negeren dan personen met één ouder of wezen. Tot slot verwacht ik een verschil tussen de geslachten te zien, want jonge mannen werkten vaker buitenshuis dan jonge vrouwen. Hierdoor konden zij zich makkelijker onttrekken aan de controlerende blik van hun ouders. Meisjes echter hadden een goede kans om sociaal te klimmen wanneer zij knap waren.

¹²¹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 14.

Figuur 15 Mate van standenendogamie per sociale klasse¹²²

Figuur 15 toont dat arbeiders in meer dan 50 procent van de gevallen trouwen binnen de eigen sociale klasse. De boerenklasse trouwt een paar procent vaker in de eigen klasse dan de arbeiders, maar de middenklasse en de elite trouwen aanmerkelijk minder binnen de eigen klasse. Deze laatste twee klassen huwen tussen de 25 en 27 procent binnen de eigen klasse. De associatiemaat Gamma bevestigt dit beeld, omdat het een matig negatief en significant verband toont tussen deze variabelen.¹²³

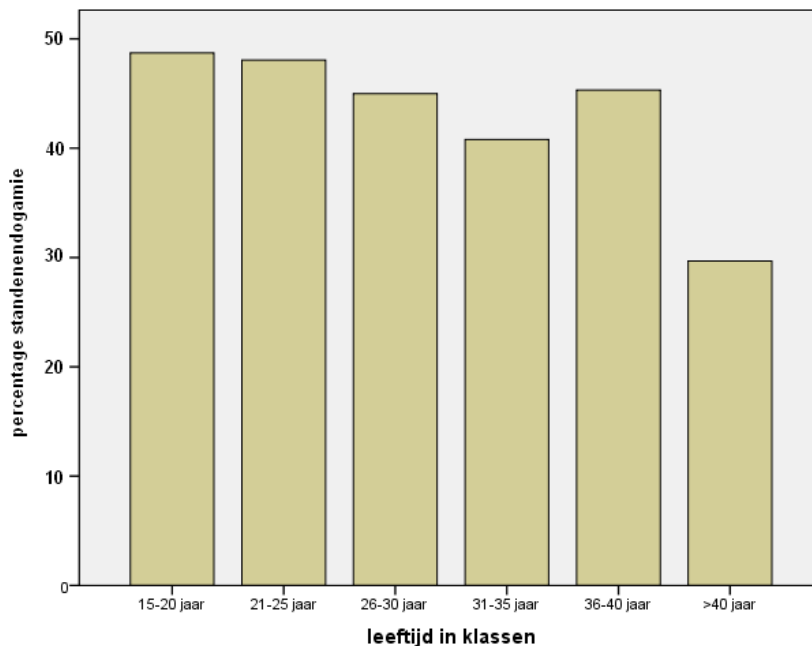
Figuur 16 Mate van standenendogamie per religieuze groepering¹²⁴

¹²² HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 15.

¹²³ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat de variabele sociale klasse op ordinaal niveau gemeten is en de variabele standenendogamie op rationiveau. Zie Tabel 21.

¹²⁴ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 16.

Figuur 16 toont de mate van standenendogamie per religieuze groepering. Bij protestanten is dit het grootst en bij personen die geen religie aanhingen het kleinst. Dit gaat in tegen de verwachting. De associatiemaat Cramér's V toont dat het verband zodanig zwak is dat het, ondanks dat het significant is, verwaarloosbaar is.¹²⁵ Religie is dus niet van invloed op de mate van standenendogamie.

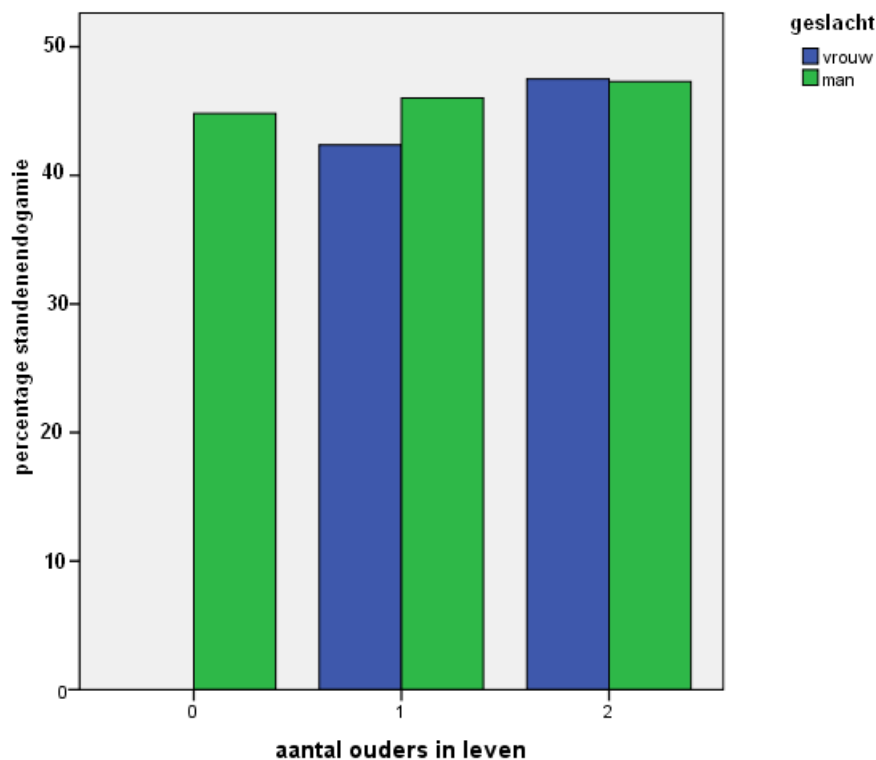
Figuur 17 Mate van standenendogamie per leeftijdscategorie¹²⁶

Figuur 17 laat de relatie zien tussen de mate van standenendogamie en de huwelijksleeftijd (in klassen). De enige leeftijdscategorie die niet volgens het verwachte patroon huwt is die van 36 tot 40 jaar. Toch blijkt mijn verwachting, dat naarmate men ouder wordt men minder vaak binnen de eigen sociale klasse trouwt, correct. Dit wordt bevestigd door de Pearson correlatiecoëfficiënt, dat een zwak, maar significant, verband geeft.¹²⁷

¹²⁵ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat de variabele religie gemeten is op nominaal niveau. Zie Tabel 22.

¹²⁶ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 17.

¹²⁷ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat beide variabelen minstens op interval niveau gemeten zijn. Zie Tabel 23.

Figuur 18 Relatie tussen standenendogamie en het aantal in leven zijnde ouders, verdeeld naar geslacht¹²⁸

Figuur 18 toont het percentage endogame huwelijken op sociale klasse per aantal levende ouders en het geslacht van de onderzochte persoon. Allereerst moet opgemerkt worden dat er geen staaf is gemaakt voor vrouwen zonder ouders. Dit heeft te maken met het feit dat vrouwen vaak geen eigen beroep hadden en dat zonder hun vader hun sociale klasse niet vastgesteld kon worden. Hierdoor worden zij niet meegenomen in de analyse. Verder laten deze figuur en de associatiemaat Pearson correlatiecoëfficiënt zien dat er geen verschil is tussen het aantal in leven zijnde ouders en het percentage endogame huwelijken.¹²⁹ Ook laat deze figuur en de associatiemaat Cramér's V zien dat er geen verschil is tussen mannen en vrouwen.¹³⁰

Kortom de enige variabelen die van invloed zijn op de variabele standenendogamie zijn de variabelen leeftijd en sociale klasse.

¹²⁸ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 18.

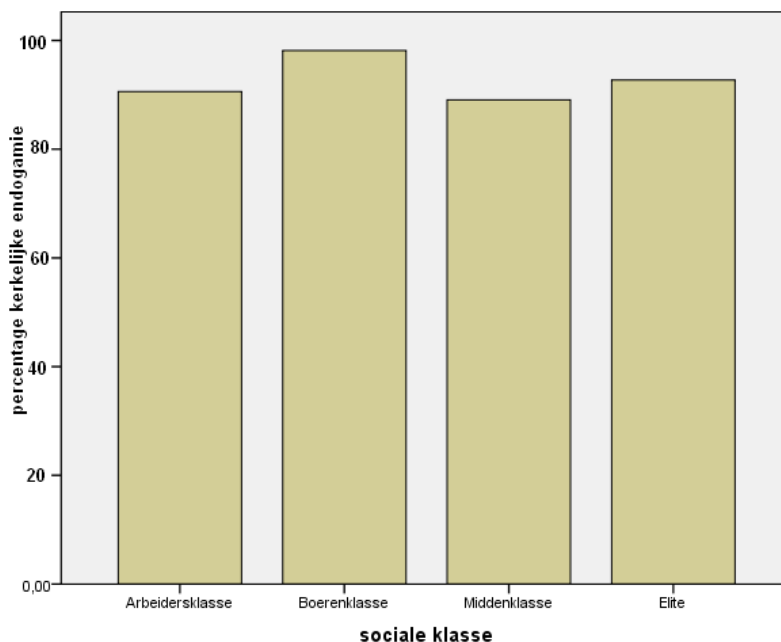
¹²⁹ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat beide variabelen minstens op interval niveau gemeten zijn. Zie Tabel 24.

¹³⁰ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat de variabele geslacht op nominaal niveau gemeten is. Zie Tabel 25.

5.1.3. Invloedsfactoren kerkelijke endogamie

Ik vermoed dat, net zoals bij de variabele standenendogamie, de variabele kerkelijke endogamie beïnvloed wordt door de variabelen sociale klasse, religie, leeftijd, het geboortecohort van de persoon en het aantal levende ouders van de persoon.

In een tijd van toenemende verzuiling zullen de lagere klassen vaker binnen de eigen religieuze groep trouwen dan hogere klassen. De reden hiervoor is dat lagere klassen minder bestuurlijke taken hebben dan hogere klassen, waardoor ze contact met andersdenkenden kunnen vermijden. Vanwege de toenemende verzuiling, die begon bij de katholieken vanaf 1853, verwacht ik dat bij katholieken het percentage endogame huwelijken op religie hoger ligt dan gemiddeld. Ik vermoed ook dat leeftijd van belang is omdat jongere mensen zich minder aantrekken van de norm dan ouderen, omdat zij zich hierdoor kunnen verzetten tegen de oudere generatie. Het geboortecohort is volgens mij van belang, omdat de verzuiling ervoor zorgt dat mensen steeds vaker binnen de eigen religieuze groep opgroeien. De kans om te trouwen met iemand van een andere religieuze groep neemt dan af. Tot slot denk ik dat het aantal levende ouders van belang is, omdat verwacht mag worden dat personen met twee ouders sterker in hun schoenen moeten staan om de wil van hun ouders te negeren dan personen met één ouder of wezen.

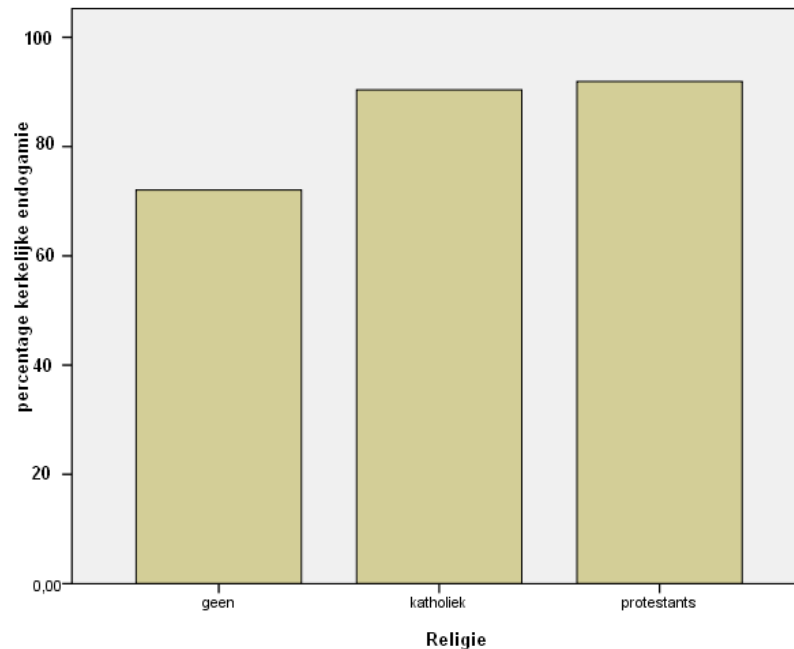

Figuur 19 Mate van kerkelijke endogamie per sociale klasse¹³¹

Figuur 19 toont de mate van kerkelijke endogamie per sociale klasse. Opvallend is dat de boerenklasse de grootste mate van endogame huwelijken op religie kent. Ruim 95 procent van de boeren trouwt met iemand met dezelfde religie. Bij de elite is het percentage

¹³¹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 19.

endogame huwelijken gedaald naar iets onder 90 procent en bij de arbeiders- en middenklasse is dit percentage nog iets lager. Het verschil tussen de sociale klassen is echter zodanig klein dat de associatiemaat Gamma een niet statistisch significant verband laat zien dat te verwaarlozen is.¹³²

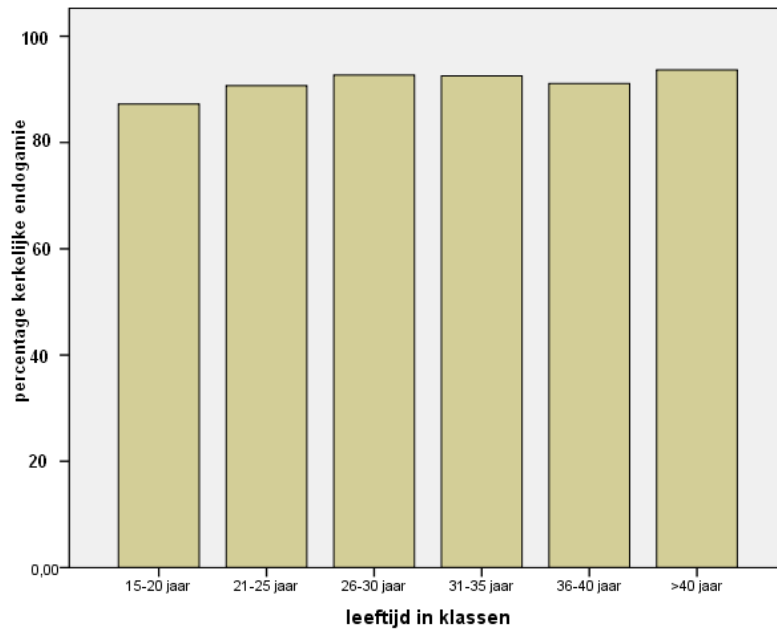
Figuur 20 Kerkelijke endogamie per religie¹³³

Figuur 20 toont dat protestanten het hoogste percentage endogame huwelijken op religie kennen, gevolgd door katholieken en mensen die geen religie aanhangen. Dit gaat in tegen mijn verwachting, maar wordt bevestigd door de associatiemaat Cramér's V dat een zwak verband toont dat significant is.¹³⁴

¹³² Gamma heb ik gekozen als associatiemaat omdat de variabele sociale klasse gemeten is op ordinaal niveau. Zie Tabel 26.

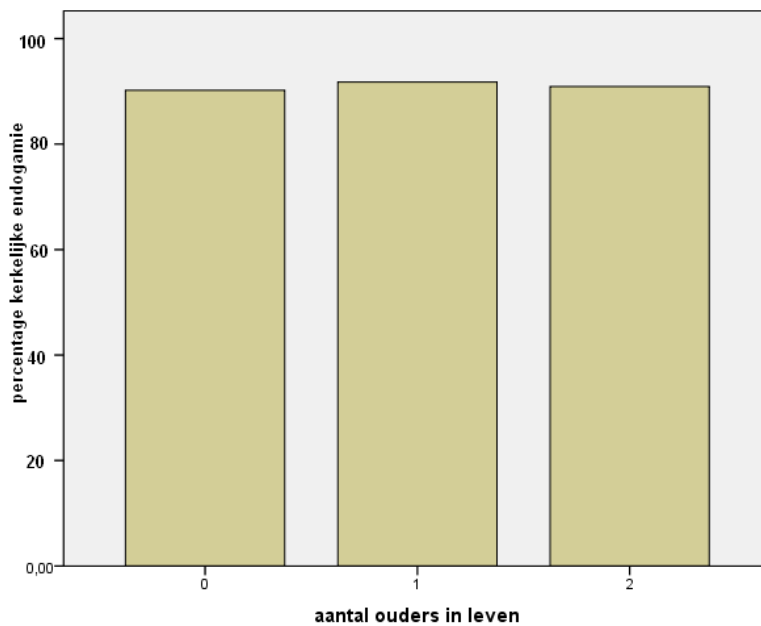
¹³³ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 20.

¹³⁴ Cramér's V heb ik gekozen omdat religie een variabele is van nominaal niveau. Zie Tabel 27.

Figuur 21 Mate van kerkelijke endogamie per leeftijdscategorie¹³⁵

Figuur 21 toont de mate van endogame huwelijken op religie per leeftijdscategorie. Naarmate personen ouder zijn trouwen ze vaker binnen de eigen religie. Dit is als verwacht en wordt bevestigd door de associatiemaat Perasons correlatiecoëfficiënt, die een zeer zwak positief, maar statistisch significant, verband geeft tussen de variabelen.¹³⁶

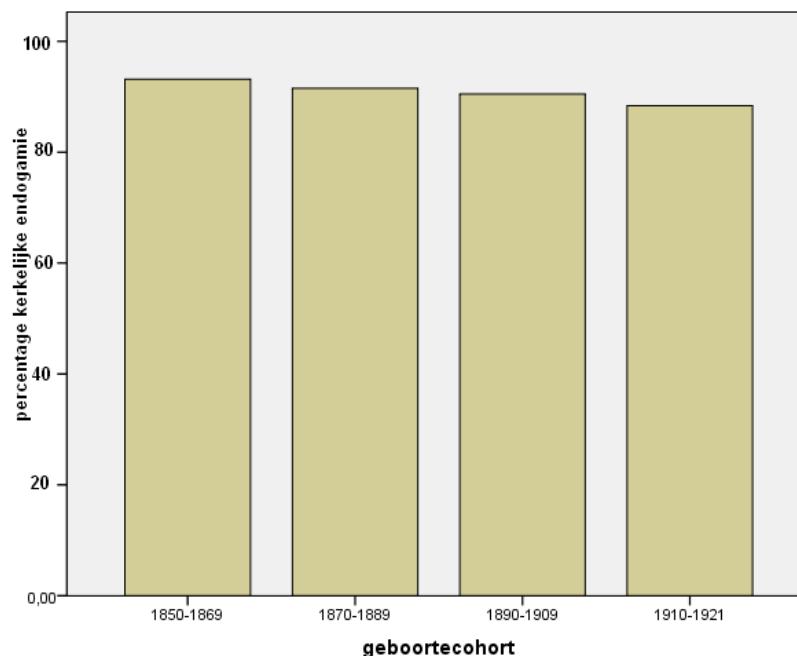
Figuur 22 Mate van kerkelijke endogamie per aantal levende ouders¹³⁷

¹³⁵ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 21.

¹³⁶ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat beide variabelen minstens op intervalniveau gemeten zijn. Zie Tabel 28.

¹³⁷ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 22.

Figuur 22 toont de het percentage endogame huwelijken bij het aantal levende ouders op het moment van het huwelijk. Uit deze figuur komt naar voren dat in alle drie de situaties de mate van endogamie ongeveer hetzelfde is. Dit wordt bevestigd door de Pearson correlatiecoëfficiënt, dat een te verwaarlozen negatief verband geeft dat niet significant is.¹³⁸

Figuur 23 mate van endogamie per geboortecohort¹³⁹

Figuur 23 toont het verband tussen de mate van kerkelijke endogamie en het geboortecohort van een onderzoekspersoon. Voor personen die zijn geboren tussen 1850 en 1859 is de mate van kerkelijke endogamie het grootst, waarna dit tot aan het geboortecohort 1910-1921 ligt afneemt. Dit verband wordt bevestigd door associatiemaat Gamma, die een zwak negatief, maar significant, verband laat zien tussen de variabelen.¹⁴⁰ Dit negatieve verband is vreemd, want vanaf 1900 is Nederland verzuimd, waardoor je zou verwachten dat de mate van kerkelijke endogamie zou toenemen in plaats van afnemen.

Kortom de variabelen die van invloed zijn op de variabelen kerkelijke endogamie zijn religie, leeftijd en geboortecohort.

¹³⁸ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat beide variabelen gemeten zijn op rationiveau. Zie Tabel 29.

¹³⁹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 23.

¹⁴⁰ Deze associatiemaat heb ik gekozen omdat het geboortecohort gemeten is op ordinaal niveau. Zie Tabel 30.

5.1.4. Invloed sociale klasse op afstand

De hypothese bij de sociale klasse bestaat eruit dat arbeiders hun huwelijkspartner op een minder grotere afstand zullen zoeken dan andere klassen, omdat zij niet de middelen hebben om regelmatig grote afstanden af te leggen.

afstand in klassen * sociale klasse Crosstabulation

			sociale klasse				
			Arbeidersklasse	Boerenklasse	Middenklasse	Elite	Total
afstand in klassen	0km (wonen in dezelfde plaats)	Count	4848	579	1236	79	6742
		% within sociale klasse	59,2%	42,0%	58,2%	42,9%	56,8%
1-10km		Count	614	186	103	8	911
		% within sociale klasse	7,5%	13,5%	4,8%	4,3%	7,7%
>10km		Count	2722	615	785	97	4219
		% within sociale klasse	33,3%	44,6%	37,0%	52,7%	35,5%
Total		Count	8184	1380	2124	184	11872
		% within sociale klasse	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Tabel 4 Kruistabel met afstand in klassen en sociale klasse¹⁴¹

Tabel 4 toont een kruistabel met daarin de verdeling van de afstanden over de sociale klassen. Zoals verwacht nemen de lagere afstanden (één tot tien kilometer) in percentages af naarmate de sociale klasse stijgt. De middenklasse vormt echter een uitzondering ten opzichte van de boerenklasse en de elite, want zij huwt bijna net zo vaak binnen de eigen woonplaats als de arbeidersklasse. Ondanks dit resultaat geeft de associatiemaat Gamma, een zwak positief, maar statistisch significant, verband.¹⁴² Hieruit trek ik de conclusie dat de sociale klasse van iemand invloed heeft op de afstand waarover een huwelijkspartner wordt gevonden.

5.2. De modellen

In de bijlagen van 8.4 en 8.5 toon ik de resultaten van vier logistische regressieanalyses die ik heb uitgevoerd om het fenomeen 'gedwongen huwelijk' te beschrijven. In 8.4 gaat het om een model waarin alle variabelen zijn opgenomen, die in hoofdstukken vier en vijf relevant zijn gebleken, maar niet de invloeden uit hoofdstuk zes. Deze laatste invloeden worden meegenomen in het model in bijlage 8.5, zodat ik kan vergelijken in hoeverre het model hierdoor aan betrouwbaarheid wint. In deze paragraaf bespreek ik de uitkomsten van de twee modellen.

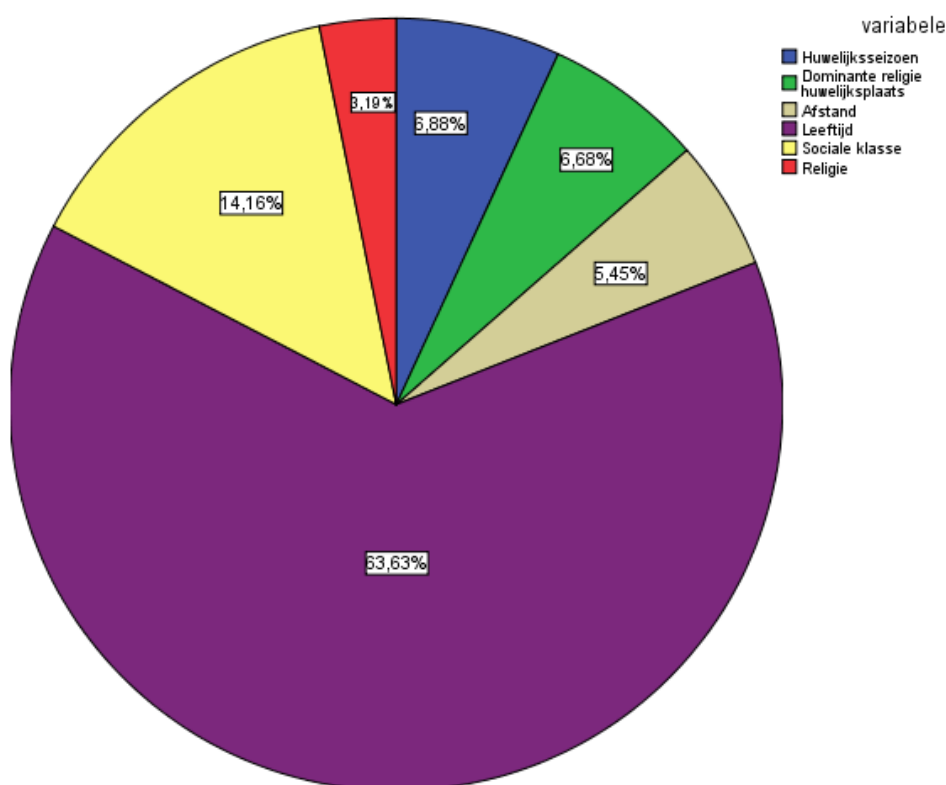
¹⁴¹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 4.

¹⁴² Ik heb gekozen voor deze associatiemaat omdat beide variabelen minimaal op ordinaal niveau gemeten zijn. Zie Tabel 31.

5.2.1. Model zonder interactieve variabelen

Bijlage 8.4 toont de resultaten van twee logistische regressieanalyses. Het eerste model bevat alle variabelen uit hoofdstuk vier en vijf. Hierbij moet vermeld worden dat het geboortecohort vervangen is door het geboortjaar van de personen. Ook is er nog een extra variabele opgenomen betreffende het seizoen waarin het eerste kind van een onderzoekspersoon is verwekt. Dit vormt een indicatie voor het aantal maanden zwangerschap wanneer er getrouwd werd.

Het tweede model bevat enkel de meest significante variabelen die van invloed waren op het aantal 'gedwongen huwelijken'. Dit model wordt dan ook het zuinige model genoemd en is opgenomen om te zien hoeveel variabelen uit het eerste model overbodig zijn. De grens bij het weglaten van variabelen heb ik gelegd bij een Wald waarde kleiner dan 10^{143} . Figuur 24 toont het relatieve belang van iedere variabele van dit model.

Figuur 24 Relatief belang van iedere variabele zuinig model zonder interactie¹⁴⁴

De belangrijkste variabele in het model zonder interactie is de leeftijd van een persoon. De richtingscoëfficiënt is negatief en significant. Dit betekent dat, zoals al uit hoofdstuk vijf is

¹⁴³ De relatieve belangrijkheid van een variabele binnen een logistische regressieanalyse wordt weergegeven door de Wald waarde. Het is ook op basis van deze Wald waarde dat variabelen uit het totale model zijn weggelaten in het zuinige model.

¹⁴⁴ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 24.

gebleken, de kans op een 'gedwongen huwelijk' kleiner wordt naarmate een persoon ouder was.

De tweede variabele is de sociale klasse. Hier is het verschil tussen de boerenklasse en de middenklasse verrassend. In hoofdstuk vier leek dit verschil namelijk zeer klein. De richtingscoëfficiënt van de middenklasse is dubbel zo negatief als die van de boerenklasse. De richtingscoëfficiënt van de elite is op haar beurt bijna dubbel zo negatief als die van de middenklasse. Dit betekent dat de arbeidersklasse (de referentiecategorie) de grootste kans op een 'gedwongen huwelijk' kende en de elite de kleinste. Alle resultaten zijn significant.

Het huwelijksseizoen is de derde belangrijke variabele. Hier zijn geen verrassingen te vinden ten opzichte van de eerdere analyses uit hoofdstuk vier. De winter betekende een grotere kans op een 'gedwongen huwelijk', gevolgd door de herfst, de zomer en de lente. Enkel het resultaat van de zomer is niet significant.

Ook bij de resultaten van de variabele dominante religie van de huwelijksplaats zijn geen verrassingen te vinden. In plaatsen waar het katholicisme dominant is was de kans op een 'gedwongen huwelijk' het kleinst, gevolgd door plaatsen zonder dominante religie en protestantse plaatsen. De resultaten zijn significant bevonden.

De variabele afstand kent geen verschillen met de eerdere analyse. In de categorie één tot tien kilometer was de kans op een 'gedwongen huwelijk' net iets groter dan bij de categorie 'wonen in dezelfde plaats'. In de categorie groter dan tien kilometer is deze kans kleiner. Enkel deze laatste is significant.

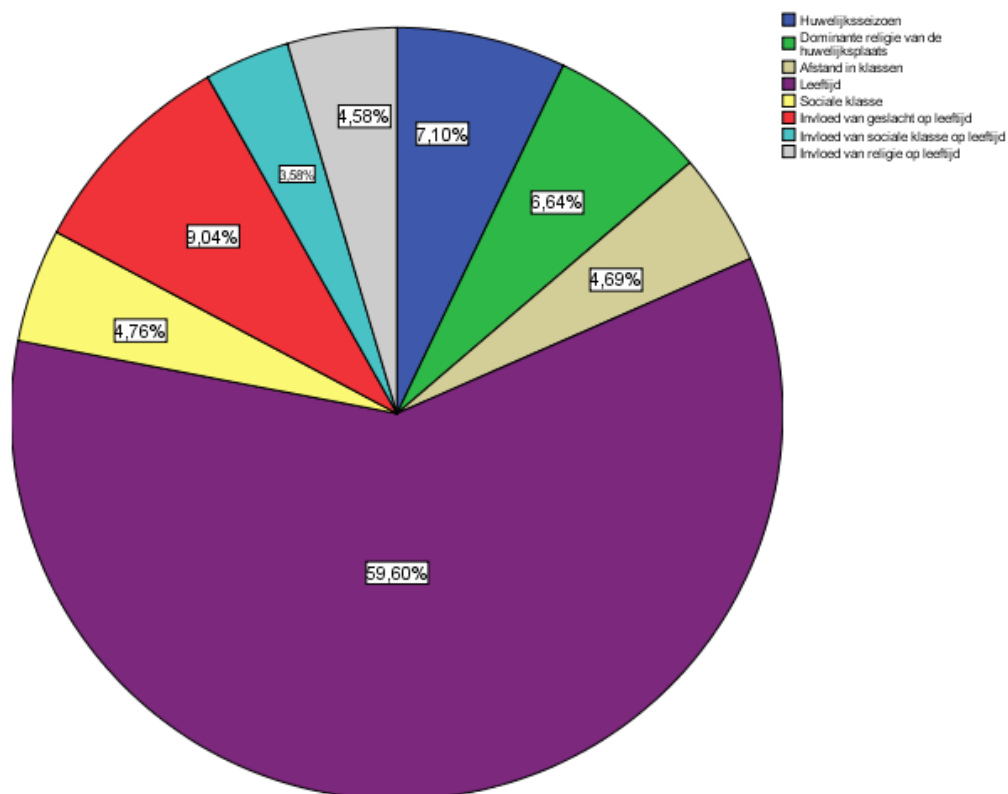
De laatste variabele in het zuinige model is de religie van een persoon. Deze variabele kent geen verrassingen, want katholieken hebben een kleinere kans op een 'gedwongen huwelijk' dan protestanten, mensen die geen religie aanhangen een grotere kans.

Het zuinige model is gebaseerd op gegevens van 7638 personen en verklaart 15,4 procent van de variantie. Door het zuinige model te vergelijken met het complete model zonder interactieve variabelen valt te constateren dat de variabelen geboortjaar, seizoen waarin het eerste kind verwekt is, soort huwelijksplaats en standen- en kerkelijke endogamie een kleine invloed hebben en samen 1 procent meer verklaren dan dit zuinige model (het totale model verklaart 16,4 procent van de variantie).

5.2.2. Model met interactieve variabelen

Bijlage 8.5 toont de resultaten van de twee logistische regressieanalyses met de in dit hoofdstuk eerder genoemde elkaar beïnvloedende variabelen. Deze interactievariabelen zijn opgenomen om te zien of een bepaalde variabele een andere invloed heeft op de afhankelijke variabele 'gedwongen huwelijk', onder invloed van de waarde van een andere

onafhankelijke variabele. Net zoals bij het eerste model behandel ik hier enkel de zuinige versie van dit model. Figuur 25 toont het belang van iedere variabele binnen dit model.

Figuur 25 Relatieve belangrijkheid van iedere variabele zuinig model met interactie¹⁴⁵

De belangrijkste variabele in dit model is nog steeds de leeftijd van een persoon. Het belang van deze variabele is echter afgenomen door de invloeden van de gecombineerde variabelen geslacht x leeftijd, sociale klasse x leeftijd en religie x leeftijd. De richtingscoëfficiënt van deze variabele is negatief en significant. De invloed van geslacht op leeftijd is dat mannen die jong trouwen een net iets grotere kans hebben op een 'gedwongen huwelijk' dan vrouwen. De invloed van de sociale klasse op de huwelijkleeftijd is dat boeren, middenklassers en mensen uit de elite naarmate zij ouder worden een iets grotere kans hebben op een 'gedwongen huwelijk' dan arbeiders. Arbeiders mogen dan over het algemeen eerder trouwen, waardoor ze als groep een grotere kans hebben op een 'gedwongen huwelijk' (zie de variabele sociale klasse), maar arbeiders die op latere leeftijd trouwen hebben een kleinere kans op een 'gedwongen huwelijk' dan hun leeftijdsgenoten uit andere klassen. De invloed van religie op leeftijd geeft aan dat een jonge katholiek een iets kleinere kans heeft op een 'gedwongen huwelijk' dan een jonge protestant, terwijl een jongere die geen religie aanhangt een grotere kans heeft.

¹⁴⁵ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Figuur 25.

De volgende variabele is het huwelijksseizoen. Hier zijn geen verrassingen in de resultaten. Omdat er ook geen gecombineerde variabelen zijn met deze variabele heeft de winter nog steeds meer kans op een 'gedwongen huwelijk' dan de herfst en hebben de lente en de zomer een kleinere kans.

De laatste drie variabelen in belangrijkheid zijn de dominante religie van de huwelijksplaats, afstand in klassen en de sociale klasse van een persoon. Alle drie de variabelen laten hetzelfde beeld zien als in het model zonder interactie en de conclusies zijn daarom gelijk.

Dit zuinige model met interactie is gebaseerd op de gegevens van hetzelfde aantal personen (7638) als het zuinige model zonder interactie, maar verklaart 16,8 procent van de variantie. Dit is 1,4 procent meer dan het zuinige model zonder interactie en dus is dit model beter.

Conclusie

“Zij die het kind tot enig doel van hun huwelijk maken, maken dit kind tot symbool van een vreugdeloze berusting”

Dirk Coster

Nederlands schrijver (1878-1956)

In dit onderzoek stonden de drie verklaringen uit de literatuur centraal, zoals die naar voren kwamen in de conclusie van hoofdstuk één:

1. Veranderingen in seksuele moraal en sociale controle hebben invloed op het fenomeen ‘gedwongen huwelijk’;
2. Oorlog, bezetting en economische crisis zijn van invloed op het ‘gedwongen huwelijk’;
3. Economische en regionale verschillen zijn verantwoordelijk voor de variatie in het percentage ‘gedwongen huwelijken’ tussen regio’s.

In hoofdstuk drie heb ik verklaring twee onderzocht. In dit hoofdstuk toonde ik aan dat er tussen 1870 en 1940 geen verband is tussen de economische situatie in Nederland en het fenomeen ‘gedwongen huwelijken’. In deze periode is Nederland niet in oorlog, nog bezet, geweest en bleef de economie tot aan 1931 groeien. De economische crisis in de jaren 1930 had geen toename in het percentage ‘gedwongen huwelijken’ tot gevolg. Hoewel dit een sterk argument is om daarmee verklaring twee als onjuist te betitelen is een relativering op zijn plaats. In hetzelfde hoofdstuk heb ik namelijk aangetoond dat een patroon te vinden is in het verloop van het percentage ‘gedwongen huwelijken’ per jaar. In de winter en herfst ligt het percentage ‘gedwongen huwelijken’ statistisch significant boven het percentage in de lente en de zomer. Ook heb ik aangetoond dat de sociale klasse waartoe iemand behoort van invloed is op de kans op een ‘gedwongen huwelijk’. Boeren, de middenklasse en de elite hebben aanmerkelijk minder ‘gedwongen huwelijken’ dan de arbeidersklasse. Deze gevonden verbanden werden bevestigd in de modellen van hoofdstuk vijf. In geen van

de zuinige modellen speelde, behalve het huwelijkseizoen, de tijd een rol. In beide zuinige modellen was de sociale klasse, al dan niet gecombineerd met de leeftijd, wel van belang. De economische situatie is daarom wel belangrijk als verklaring van het fenomeen, maar enkel op microniveau (de persoonlijke situatie van iemand) en niet op macroniveau (de economische situatie van een land).

In hoofdstuk vier heb ik variabelen onderzocht die belangrijk zijn voor de verklaringsmodellen 1 en 3. Ik heb laten zien dat kerkelijke endogamie, standenendogamie en afstand (allemaal invloeden die belangrijk zijn als graadmeter van sociale controle) allen van invloed zijn op het 'gedwongen huwelijk'. De beide onderzochte vormen van endogamie kenden een positief verband met het aantal 'gedwongen huwelijken', terwijl afstand een negatief verband had. Hieruit kunnen een tweetal conclusies worden getrokken. Ten eerste was trouwen binnen de eigen groep zowel op sociaal als op religieus gebied belangrijker dan het voorkomen van 'gedwongen huwelijken'. Ten tweede nam de neiging te voldoen aan de norm toe naarmate de afstand tussen de woonplaatsen van de huwelijkspartners toenam. Mogelijke verklaringen voor deze conclusies zijn dat het in de negentiende en vroeg twintigste eeuw belangrijker was om binnen de eigen religie te trouwen (verzuiling in deze periode) dan dat het was om te voldoen aan de norm van een 'normaal huwelijk'. Hetzelfde was het geval voor de sociale klasse waarbinnen iemand trouwde. Dit is een indicatie voor het in hoofdstuk één beschreven verschijnsel dat de economische positie van het nieuwe gezin op de eerste plaats stond. Een verklaring voor het verband tussen afstand en de afname van 'gedwongen huwelijken' is dat de omgeving het gedrag van vreemdelingen beter in de gaten hield dan het gedrag van plaatsgenoten. Ook beschikten jonge mensen, die de grootste kans hadden op een 'gedwongen huwelijk', over minder transportmogelijkheden, omdat ze daar nog geen economische middelen voor hadden. Vanwege de tegenstrijdige invloeden van sociale controle op het percentage 'gedwongen huwelijken' en het wegvallen van beide vormen van endogamie in de zuinige modellen van hoofdstuk vijf is mijn conclusie dat het eerste verklaringsmodel niet voldoet.

Het derde verklaringsmodel, dat van economisch-regionale en cultureel-regionale verschillen, heb ik in hoofdstuk vier onderzocht aan de hand van het verschil tussen stedelijke huwelijkplaatsen en huwelijkplaatsen op het platteland en tussen plaatsen waar het protestantisme dan wel het katholicisme dominant was. Uit mijn analyse bleek dat er in Nederland tussen 1870 en 1940 geen significant verschil was tussen het percentage 'gedwongen huwelijken' in de stad en op het platteland. Mogelijkerwijs komt dit doordat Nederland al vrij dicht bevolkt was in deze periode, waardoor er genoeg contacten waren tussen stad en platteland om verschillen teniet te doen. Wel bleek er een verband te bestaan tussen de dominante religie van een plaats en het percentage 'gedwongen huwelijken'. In katholieke plaatsen lag het percentage 'gedwongen huwelijken' over het

algemeen lager dan in protestantse plaatsen. Dit heeft waarschijnlijk te maken met het, in hetzelfde hoofdstuk, geconstateerde verband tussen religie en het fenomeen, want katholieken kenden minder 'gedwongen huwelijken' dan protestanten. In beide zuinige modellen komen deze verbanden ook naar voren, omdat de religie van de huwelijksplaats wel is opgenomen, maar de variabele stad/platteland niet. Mijn conclusie betreffende dit verklaringsmodel is dan ook dat in Nederland tussen 1870 en 1940 economisch-regionale verschillen niet, maar cultureel-regionale verschillen wel van belang zijn als verklaring voor het 'gedwongen huwelijk'.

Summary

This thesis examined the phenomenon shotgun wedding. It concentrated on those that took place in the Netherlands between 1870 and 1940. The primary data came from the Historical Sample of the Netherlands (HSN). With this data I tried to form a statistical basis for three kinds of explanations regarding this phenomenon.

The first explanation was that the political and economical situation had a direct influence on the number of shotgun-weddings. In theory a crisis (war, occupation or economic downturn) causes an increase in the number of shotgun-weddings. This thesis proved that there is no connection between the economic development in the Netherlands and the number of shotgun-weddings. However, the thesis proved that there is a connection between the season in which the marriages took place and the chance that it is a shotgun wedding and also between the social class of the marriage and the chance that it is a shotgun wedding. The economic situation is important to explain the existence of shotgun-weddings on a personal, not on a national level.

The second explanation was that the increase of social control during the study period is important to explain the development of the number of shotgun-weddings. A higher level of social control should lower the amount of premarital sexual contact and also fewer shotgun weddings. This thesis tested this by examining the influence of endogenous marriages in the sense of social class and religion and by examining the influence of the distance of domiciles of the two loved ones. The results showed that endogenous marriage in the sense of social class had a negative influence on the number of shotgun-weddings, just like distance, but that endogenous marriages in the sense of religion had a slight positive effect on the phenomenon. This means that it was more important to marry within your own religious group than comply with the norm of having the first child after marriage. This is due to the development of pillarization (verzuiling) of the Dutch society in this period.

The last explanation was that regional differences in the phenomenon are caused by cultural and economical differences between areas. By examining the cities and villages in which the marriages were concluded, this thesis showed that in the Netherlands the

character of the location of the marriage conclusion (city or countryside) had no influence on the number of shotgun-weddings. More important was the dominant religion in the wedding site. Communities where Protestantism was dominant had more shotgun-weddings than communities where Roman Catholicism was dominant.

In the last chapter, I investigated the influences of interaction variables on shotgun weddings to find more differences between the groups. In the second part of this chapter I presented two models based on the relevant variables to predict the chance a person had on a shotgun-wedding. Since even the best model only fits within the data for 18.1 percent, the phenomenon is difficult to predict. Based on the importance of the different variables in the model I concluded that historical (economical and political crisis) developments and social control have no influence on shotgun-weddings and that the difference between Dutch communities is only explained by the dominant religion of the wedding site. From the models I can conclude that the most important variable in predicting the chance on a shotgun wedding is the age of the wedding partners. The chance on a shotgun wedding is bigger when a person is young than when a person is old.

8. Bijlagen

8.1. Lijst met de verschillende religies in Nederland

Oorspronkelijke religie	Gecodeerde religie
1 Zevendedag Adventisten	protestants
2 Nederlandse vereniging van Zevendedag Adventisten	protestants
3 Zevendedags Adventisten	protestants
4 Nederlandse vereniging van Zevendedags Adventisten	protestants
5 Gemeente der Anglicaanse Episcopale kerk	protestants
6 Apostolische Genootschap	protestants
7 Afscheiden Israëlitische Gemeente	overig
8 Apostolische Gemeente	protestants
9 Antroposofische Vereniging in Nederland	protestants
10 Baptisten	protestants
11 Christelijk Afscheiden	protestants
12 Christelijk Afscheiden Gemeente	protestants
13 Christelijk Evangelische Gemeente	protestants
14 Christelijk Gereformeerd	protestants
15 Christelijk Gereformeerde Kerken	protestants
16 Christelijk Gereformeerde Gemeente	protestants
17 Christengemeenschap Beweging tot religieuze Vernieuwing	protestants
18 Christian Science	protestants
19 Christian Science First Church of Christ Scientist	protestants
20 Duits Evangelische Gemeente	protestants
21 Doopsgezind	protestants
22 Doopsgezinde Gemeente	protestants
23 Evangelische Broedergemeente	protestants
24 Evangelische Broedergemeente Hernhutters	protestants
25 Evangelisch Luthers	protestants
26 Evangelisch Luthers Kerkgenootschap	protestants
27 Engelse Presbyteriaanse Gemeente	protestants
28 Presbyteriaans	protestants
29 Evangelische Gemeente	protestants
30 Gereformeerde Kerken	protestants
31 Gereformeerde kerken, oorspronkelijk Chr. Afscheiden	protestants
32 Gereformeerde Kerken, synodalen	protestants
33 Gemeente van Gedoopte Christenen	protestants
34 Geredja Protestant Maluku Djama'at	protestants
35 Geredja Protestant Maluku Djama'at Noodgemeente van de Molukse Protestantse Kerk	protestants
36 Geen Godsdienst	geen
37 Geen Kerkgenootschap	geen
38 Geen Vereniging met godsdienstig doel	geen
39 Geen	geen
40 Gereformeerd	protestants
41 Gereformeerde Kerken in Nederland	protestants
42 Gereformeerde Gemeente	protestants
43 Geredja Protestant Maluku di Belanda	protestants
44 Geredja Protestant Maluku di Belanda Noodgemeente van de Molukse Protestantse Kerk	protestants

45	Gereformeerde Kerken onder het Kruis	protestants
46	Geredja Protestant Maluku Tenggara	protestants
47	Geredja Protestant Maluku Tenggara Z-Oost Molukse Protestantse Kerk	protestants
48	Gereformeerde Kerken in Nederland	protestants
49	Gereformeerde Kerken in Nederland Vrijgemaakt	protestants
50	Hersteld Apostolische Zendingsgemeente in de Eenheid der Apostelen	protestants
51	Kerk van Jezus Christus van de heiligen der laatste dagen	protestants
52	Kerk van Jezus Christus van de heiligen der laatste dagen Mormonen	protestants
53	Hersteld Evangelisch Luthers Kerkgenootschap	protestants
54	Humanistisch Verbond	protestants
55	Ned. Herv.	protestants
56	Gemeente der Herstelde Apostolische Zendingskerk	protestants
57	Indisch Protestantse Kerk	protestants
58	Israëliisch of joods zonder nadere specificatie	overig
59	Jehova's Getuigen	overig
60	Leger des Heils	protestants
61	Liberaal Joodse Gemeente	overig
62	Joods	overig
63	Mohammedaans kerkgenootschap	overig
64	Molukse Evangelische Kerk	protestants
65	Nederlands Hervormd	protestants
66	Nederlands Hervormde Gemeente	protestants
67	Nederlands Israëlitisch	overig
68	Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap	overig
69	Nederlandse Leger des Heils	protestants
70	Nederlandse Protestanten Bond	protestants
71	Nederlandse Spiritueel Kerkgenootschap	protestants
72	Nieuw-Apostolische Kerk	protestants
73	Kerkgenootschap der Oud-bisschoppelijke Cleresie	katholiek
74	Oud-katholiek	katholiek
75	Kerkgenootschap der Oud-bisschoppelijke Cleresie oud-katholiek	katholiek
76	Oud-Gereformeerde Gemeente	protestants
77	Oud-Gereformeerde Kerk	protestants
78	Orthodox Katholieke kerk	katholiek
79	Portugees Israëlitisch	overig
80	Portugees Israëlitisch Kerkgenootschap	overig
81	Pinkstergemeente	protestants
82	Gemeente Gods	protestants
83	Christelijke Gemeenschap Gemeente Gods	protestants
84	Volle Evangelie Gemeente	protestants
85	Genootschap der Vrienden	protestants
86	Genootschap der Vrienden Quakers	protestants
87	Quakers	protestants
88	The Rosicrusian Fellowship	protestants
89	Het Rozekruizers Genootschap	protestants
90	Het Rozekruizers Genootschap Lectorium Rosicrucianum	protestants
91	Lectorium Rosicrucianum	protestants
92	Rooms Katholiek	katholiek
93	Rooms Katholiek Kerkgenootschap	katholiek
94	Remonstrants	protestants
95	Remonstrantse Broederschap	protestants
96	Schotse Gemeente	protestants
97	Soefi-beweging	overig

98	Swedenborgianen	protestants
99	Leden van de Kerk van het nieuwe Jeruzalem	protestants
100	Leden van het Swedenborggenootschap	protestants
101	De Nieuwe Kerk	protestants
102	Nova Hierosalyma	protestants
103	Theosofische Vereniging	protestants
104	Vergadering der gelovigen	protestants
105	Vergadering der Gelovigen Darbisten	protestants
106	Darbisten	protestants
107	Vrije Gereformeerde gemeente	protestants
108	Vrije katholieke Kerk	katholiek
109	Vrije Evangelische gemeente	protestants
110	Waals-Hervormd	protestants
111	Waals-hervormd Waalse Gemeente	protestants
112	Waalse Gemeente	protestants
113	Zendingsgemeente	protestants

8.2. Statistische begrippen

In dit werkstuk wordt de relatie tussen het aantal 'gedwongen huwelijken' en diverse statistische kenmerken onderzocht. Deze afhankelijkheid wordt statistisch uitgedrukt in een getal dat varieert van 1 en -1 (volledig afhankelijk) tot 0 (volledig onafhankelijk) waarbij het teken de richting van de afhankelijkheid weergeeft. Het bepalen van dit getal geschiedt afhankelijk van de situatie, op verschillende manieren. Hieronder staan de voorwaarden waaronder voor een bepaalde associatiemaat gekozen wordt (de methode van de berekening zelf valt buiten het bestek van dit werkstuk).

Pearsons product-momentcorrelatiecoëfficiënt (Pearsons correlatiecoëfficiënt)

Dit is de meest gebruikte associatiemaat om het lineaire verband voor associatie tussen twee variabelen aan te geven. Het kan echter enkel gebruikt worden indien de variabelen op intervallschaal (getallen) of ratioschaal (getallen met een natuurlijk nulpunt) zijn gemeten en er geen extreme waarden zijn (zo extreem dat ze de richting van de associatie beïnvloeden).

Spearman's rangcorrelatiecoëfficiënt (Spearman's Rho):

Deze associatiemaat wordt gebruikt indien de variabele op ordinale schaal gemeten is. Hierbij is sprake van een rangvolgorde (bijvoorbeeld de afstand in verschillende klassen). Er is hierbij duidelijk sprake van een volgorde in de relatie, maar het verschil in de klassen heeft geen betekenis.

Gamma verband:

Ook bij Gamma zijn de variabelen op ordinaal niveau gemeten. Het verschil met Spearman's Rho is dat de variabelen gegroepeerd zijn (bijvoorbeeld de indeling in sociale klassen).

Cramér's V:

Wordt gebruikt wanneer de data op nominale schaal gemeten zijn (bijvoorbeeld de indeling in diverse religies). In dit geval bestaat er geen enkele rangvolgorde tussen de verschillende klassen. Deze associatiemaat kent geen negatieve waarde.

Een tweede belangrijk begrip is significantie, uitgedrukt in de P-waarde, die aangeeft of er sprake is van toeval. Deze waarde hangt ondermeer af van de steekproefgrootte. Indien de waarde 5% of kleiner is, spreekt men van significantie (dit betekent dat er nog slechts 5% kans is dat het gevonden verband NIET bestaat).

8.3. Tabellen met uitkomsten gebruikte associatiematen

Correlations				
			NBP tegen factorkosten in miljoenen guldens x 100	Percentage 'gedwongen huwelijken'
Spearman's rho	NBP tegen factorkosten in miljoenen guldens x 100	Correlation Coefficient	1,000	-,204
		Sig. (2-tailed)		,104
		N	67	65
	Percentage 'gedwongen huwelijken'	Correlation Coefficient	-,204	1,000
		Sig. (2-tailed)	,104	
		N	65	68

Tabel 5 Spearman's Rho verband NBP en percentage 'gedwongen huwelijken'¹⁴⁶

Correlations				
			Percentage 'gedwongen huwelijken'	Aantal huwelijks-sluitingen per 1000 inwoners volgens CBS
Spearman's rho	Percentage 'gedwongen huwelijken'	Correlation Coefficient	1,000	-,142
		Sig. (2-tailed)		,246
		N	68	68
	Aantal huwelijksluitingen per 1000 inwoners volgens CBS	Correlation Coefficient	-,142	1,000
		Sig. (2-tailed)	,246	
		N	68	70

Tabel 6 Spearman's Rho verband aantal huwelijksluitingen en percentage 'gedwongen huwelijken'¹⁴⁷

Symmetric Measures			
		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,112	,000
	Cramer's V	,079	,000
	N of Valid Cases	14120	

Tabel 7 Cramér's V verband huwelijksseizoen en de huwelijksituatie¹⁴⁸

¹⁴⁶ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 5.

¹⁴⁷ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 6.

¹⁴⁸ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 7.

Symmetric Measures

		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Gamma	-,068	,017	-4,128	,000
N of Valid Cases		14885			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Tabel 8 Gamma verband geboortecohort en wel of geen 'gedwongen huwelijk'¹⁴⁹

Symmetric Measures

		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Gamma	-,330	,021	-16,262	,000
N of Valid Cases		11872			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Tabel 9 Gamma verband sociale klasse en wel of geen 'gedwongen huwelijk'¹⁵⁰

Correlations

		leeftijd	percentage 'gedwongen huwelijken'
leeftijd	Pearson Correlation	1,000	-,825**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	37,000	37
percentage 'gedwongen huwelijken'	Pearson Correlation	-,825**	1,000
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	37	37,000

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tabel 10 Pearson correlatiecoëfficiënt leeftijd en percentage 'gedwongen huwelijken'¹⁵¹

Resultaat associatiemaat Cramers V

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,124	,000
	Cramer's V	,088	,000
N of Valid Cases		9504	

Tabel 11 Cramers V verband tussen religie en het aantal 'gedwongen huwelijken'¹⁵²

¹⁴⁹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 8.

¹⁵⁰ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 9.

¹⁵¹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 10.

¹⁵² HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 11.

Correlations

			Procentueel aantal gedwongen huwelijken	procentuele standen- endogamie
Spearman's rho	Procentueel aantal gedwongen huwelijken	Correlation Coefficient	1,000	,272*
		Sig. (2-tailed)	.	,023
		N	70	70
	procentuele standenendogamie	Correlation Coefficient	,272*	1,000
		Sig. (2-tailed)	,023	.
		N	70	70

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tabel 12 Spearman's Rho tussen het 'gedwongen huwelijken' en standenendogamie¹⁵³

Correlations

			Procentueel aantal 'gedwongen huwelijken'	procentuele kerkelijke endogamie
Spearman's rho	Procentueel aantal 'gedwongen huwelijken'	Correlation Coefficient	1,000	,063
		Sig. (2-tailed)	.	,603
		N	70	70
	procentuele kerkelijke endogamie	Correlation Coefficient	,063	1,000
		Sig. (2-tailed)	,603	.
		N	70	70

Tabel 13 Spearman's Rho tussen 'gedwongen huwelijken' en kerkelijke endogamie¹⁵⁴

Correlations

			'gedwongen huwelijken'	afstand in klassen
Spearman's rho	'gedwongen huwelijken'	Correlation Coefficient	1,000	-,061**
		Sig. (2-tailed)	.	,000
		N	14948	14948
	afstand in klassen	Correlation Coefficient	-,061**	1,000
		Sig. (2-tailed)	,000	.
		N	14948	14948

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tabel 14 Spearman's Rho tussen 'gedwongen huwelijken' en de afstand in klassen¹⁵⁵

¹⁵³ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 12.

¹⁵⁴ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 13.

¹⁵⁵ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 14.

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,035	,001
	Cramer's V	,035	,001
	N of Valid Cases	11264	

Tabel 15 Cramérs V verband 'gedwongen huwelijken' tussen stad of platteland¹⁵⁶

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,120	,000
	Cramer's V	,085	,000
	N of Valid Cases	11264	

Tabel 16 Cramérs V verband tussen dominante religie huwelijksplaats en - situatie¹⁵⁷

Correlations

		aantal ouders van de Op in leven	Leeftijd OP op moment van huwelijk
aantal ouders van de Op in leven	Pearson Correlation	1,000	-,250**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	7474,000	7474
Leeftijd OP op moment van huwelijk	Pearson Correlation	-,250**	1,000
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	7474	7474,000

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tabel 17 Pearson correlatiecoëfficiënt leeftijd en aantal in leven zijnde ouders¹⁵⁸

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,283	,000
	Cramer's V	,283	,000
	N of Valid Cases	7474	

Tabel 18 Cramérs V verband tussen leeftijd en geslacht¹⁵⁹

Symmetric Measures

		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Gamma	,133	,012	10,975	,000
	N of Valid Cases	7474			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Tabel 19 Gamma voor invloed sociale klasse op gemiddelde huwelijksleeftijd¹⁶⁰

¹⁵⁶ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 15.

¹⁵⁷ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 16.

¹⁵⁸ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 17.

¹⁵⁹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 18.

¹⁶⁰ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 19.

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,165	,000
	Cramer's V	,095	,000
	N of Valid Cases	7474	

Tabel 20 Cramers V verband tussen religie en huwelijksleeftijd¹⁶¹

Symmetric Measures

		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Gamma	-,280	,021	-13,098	,000
	N of Valid Cases	8949			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Tabel 21 Gamma voor verband tussen sociale klasse en mate van standenendogamie¹⁶²

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,037	,003
	Cramer's V	,037	,003
	N of Valid Cases	8634	

Tabel 22 Cramers V voor verband tussen religie en standenendogamie¹⁶³

Correlations

		standen endogomie	leeftijd in klassen
standen endogomie	Pearson Correlation	1,000	-,048**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	9460,000	9457
leeftijd in klassen	Pearson Correlation	-,048**	1,000
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	9457	14940,000

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tabel 23 Pearson correlatiecoëfficiënt relatie huwelijksleeftijd en standenendogamie¹⁶⁴

Correlations

		dummie endogamie op sociale klasse (ja)	aantal ouders van de Op in leven
dummie endogamie op sociale klasse (ja)	Pearson Correlation	1,000	,015
	Sig. (2-tailed)		,271
	N	5130,000	5130
aantal ouders van de Op in leven	Pearson Correlation	,015	1,000
	Sig. (2-tailed)	,271	
	N	5130	7474,000

Tabel 24 Pearson correlatiecoëfficiënt aantal levende ouders en standenendogamie¹⁶⁵

¹⁶¹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 20.

¹⁶² HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 21.

¹⁶³ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 22.

¹⁶⁴ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 23.

¹⁶⁵ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 24.

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,009	,519
	Cramer's V	,009	,519
	N of Valid Cases	5130	

Tabel 25 Cramér's V verband tussen geslacht en standenendogamie¹⁶⁶

Symmetric Measures

		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Gamma	,021	,034	,629	,529
	N of Valid Cases	7037			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Tabel 26 Gamma verband sociale klasse en kerkelijke endogamie¹⁶⁷

Symmetric Measures

		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,191	,000
	Cramer's V	,191	,000
	N of Valid Cases	7037	

Tabel 27 Cramér's V verband kerkelijke endogamie en religie¹⁶⁸

Correlations

		kerkelijke endogamie	leeftijd in klassen
kerkelijke endogamie	Pearson Correlation	1,000	,045**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	12758,000	12751
leeftijd in klassen	Pearson Correlation	,045**	1,000
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	12751	14940,000

** . Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Tabel 28 Pearson correlatiecoëfficiënt huwelijksleeftijd en kerkelijke endogamie¹⁶⁹

Correlations

		dummie endogamie op religie ja	aantal ouders van de Op in leven
dummie endogamie op religie ja	Pearson Correlation	1,000	-,015
	Sig. (2-tailed)		,261
	N	7037,000	5705
aantal ouders van de Op in leven	Pearson Correlation	-,015	1,000
	Sig. (2-tailed)	,261	
	N	5705	7474,000

Tabel 29 Pearson correlatiecoëfficiënt aantal levende ouders en kerkelijke endogamie¹⁷⁰

¹⁶⁶ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 25.

¹⁶⁷ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 26.

¹⁶⁸ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 27.

¹⁶⁹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 28.

¹⁷⁰ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 29.

Symmetric Measures

		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Gamma	-,106	,026	-4,075	,000
	N of Valid Cases	12708			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Tabel 30 Gamma verband geboortecohort en kerkelijke endogamie¹⁷¹

Symmetric Measures

		Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Ordinal by Ordinal	Gamma	,115	,016	6,910	,000
	N of Valid Cases	11872			

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Tabel 31 Gamma verband sociale klasse en de afstand in klassen¹⁷²

¹⁷¹ HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 30.

¹⁷² HSN dataset Life Courses, release 2010.1, Tabel 31.

8.4. Model zonder interactieve variabelen

Modellen zonder interactie (niet gestandaardiseerde richtingscoëfficiënten)

	Totaal model		Zuinig model	
	Richtings- coëfficiënt	Wald	Richtings- coëfficiënt	Wald
<i>Plaats en tijdgebonden omstandigheden</i>				
Geboortejaar	0,000	0,004		
Huwelijkseizoen (herfst = ref)		36,149		39,461
Winter	0,417***		0,334***	
Lente	-0,119		-0,146*	
Zomer	0,033		-0,034	
Seizoen waarin het eerste kind verwekt is (herfst = ref)		8,572		
Winter	0,151			
Lente	0,269**			
Zomer	0,155			
Dominante religie huwelijksplaats (protest. = ref)		24,664		39,040
Katholiek	-0,334**		-0,408***	
Onbepaald	-0,363***		-0,353***	
Soort huwelijksplaats (stad = ref)		6,458		
Platteland	0,200**			
Afstand in klassen (binnen één plaats = ref)		25,900		27,361
1-10km	0,036		0,047	
>10km	-0,420***		-0,360	
<i>Persoonlijke omstandigheden</i>				
Leeftijd	-0,167***	271,654	-0,155***	369,864
Sociale klasse (Arbeiders = ref)		32,537		82,921
Boerenklasse	-0,410**		-0,285**	
Middenklasse	-0,499***		-0,674***	
Elite	-0,769		-1,126**	
Religie (protestants = ref)		27,440		18,747
Katholiek	-0,400***		-0,266***	
Geen	0,130		0,107	
<i>Kenmerken huwelijk</i>				
Standen endogaam (nee = ref)		7,810		
Ja	-0,184*			
Kerkelijk endogaam (nee = ref)		3,094		
Ja	-0,197			
Constante	3,882	0,677	3,243***	264,767
<i>Kenmerken model</i>				
Aantal cases	5241		7638	
Nagelkerke R Square	0,163		0,154	

* Significant op 0,05 niveau. ** Significant op 0,01 niveau. *** Significant op 0,001 niveau

8.5. Model met interactieve variabelen

Modellen met interactie (niet gestandaardiseerde richtingscoëfficiënten)

	Totaal Model		Zuinig model	
	Richtings- coëfficiënt	Wald	Richtings- coëfficiënt	Wald
<i>Plaats en tijdgebonden omstandigheden</i>				
Geboortejaar	-0,006	1,552		
Huwelijkseizoen (herfst = ref)		31,144		38,488
Winter	0,396***		0,334***	
Lente	-0,109		-0,143	
Zomer	0,044		-0,031	
Seizoen waarin het eerste kind verwekt is (herfst = ref)		8,219		
Winter	0,168			
Lente	0,265**			
Zomer	0,154			
Dominante religie huwelijksplaats (protestants = ref)		21,511		35,988
Katholiek	-0,274*		-0,373***	
Onbepaald	-0,358***		-0,350***	
Soort huwelijksplaats (Platteland = ref)		9,211		
Stad	-0,245**			
Afstand in klassen (binnen één plaats = ref)		13,478		25,432
1-10km	0,043		0,048	
>10km	-0,345***		-0,348***	
<i>Persoonlijke omstandigheden</i>				
Leeftijd	-0,119**	11,672	-0,217***	323,196
Sociale klasse (Arbeiders = ref)		14,966		25,830
Boerenklasse	-2,694***		-2,472***	
Middenklasse	-1,203		-1,430*	
Elite	1,136		-4,051*	
Religie (protestants = ref)		9,769		
Katholiek	1,606**			
Geen	-0,540			
<i>Kenmerken huwelijk</i>				
Standen end. (nee = ref)		0,541		
Ja	-0,358			
Kerkelijk endogaam (nee = ref)		3,583		
Ja	1,494			

	Totaal Model		Zuinig model	
	Richtings- coëfficiënt	Wald	Richtings- coëfficiënt	Wald
<i>Gecombineerde variabelen</i>				
Geslacht x leeftijd (ref = vrouw)		27,274		49,045
Man x leeftijd	0,016***		0,018***	
Aantal in leven zijnde ouders x leeftijd	-0,004	2,595		
Sociale klasse x leeftijd (Arbeidersklasse = ref)		13,117		19,415
Boerenklasse x leeftijd	0,104***		0,092***	
Middenklasse x leeftijd	0,037		0,032	
Elite x leeftijd	-0,053		0,116	
Leeftijd x religie (protestants = ref)		12,682		24,842
Katholiek x leeftijd	-0,076**		-0,013***	
Geen x leeftijd	0,015		0,004	
Leeftijd x standenendogamie (nee = ref)		1,121		
Ja x leeftijd	-0,022			
Sociale klasse x standenendogamie (Arbeiders en nee = ref)		0,763		
Boerenklasse x ja	-0,160			
Middenklasse x ja	-0,163			
Elite x ja	-19,767			
Kerkelijke endogamie x religie (nee en protestants = ref)		5,814		
Katholiek x ja	-0,275			
Geen x Ja	0,428			
Kerkelijke endogamie x leeftijd (nee = ref)		7,198		
Ja x leeftijd	-0,084			
Kerkelijke endogamie x geboortecohort (Nee en geboortecohort 1850-1869 = ref)		2,383		
Ja x 1870-1889	0,215			
Ja x 1890-1909	0,333			
Ja x 1910-1921	0,469			
Sociale klasse x afstand in kilometer (Arbeidersklasse en wonen in één plaats = ref)		3,055		
Boerenklasse x 1-10km	0,059			
Boerenklasse x >10km	-0,311			
Middenklasse x 1-10km	-0,420			
Middenklasse x >10km	-0,292			
Elite x 1-10km	0,027			
Elite x >10km	0,056			
Constante	14,354	2,136	3,645***	156,385
<i>Kenmerken model</i>				
Aantal geanalyseerde personen	5196		7638	
Nagelkerke R Square	0,181		0,168	

* Significant op 0,05 niveau. ** Significant op 0,01 niveau. *** Significant op 0,001 niveau

9. Index van gebruikte figuren

Figuur 1 Verloop NBP en ‘gedwongen huwelijken’	3-7
Figuur 2 Aantal huwelijken per 1000 inwoners in Nederland (CBS) en percentage ‘gedwongen huwelijken’ (HSN).....	3-8
Figuur 3 Verloop percentage ‘gedwongen huwelijken’ en de trend van dit verloop	3-10
Figuur 4 Percentage ‘gedwongen huwelijken’ per geboortecohort.....	3-11
Figuur 5 Kans op een ‘gedwongen huwelijk’ per sociale klasse.....	3-12
Figuur 6 Verband huwelijksleeftijd en huwelijkssituatie in procenten	4-5
Figuur 7 Percentage ‘gedwongen huwelijken’ per religie	4-6
Figuur 8 Percentages ‘gedwongen huwelijken’ onder katholieken en protestanten	4-7
Figuur 9 Procentueel verloop ‘gedwongen huwelijken’, kerkelijke endogamie en standenendogamie	4-8
Figuur 10 Percentage ‘gedwongen huwelijken’ en ‘normale huwelijken’ uitgezet tegen afstand in klassen	4-9
Figuur 11 Percentage ‘gedwongen huwelijken’ per dominante religie huwelijksplaats	4-11
Figuur 12 Gemiddelde leeftijd per in leven zijnde ouder, verdeeld naar geslacht.....	5-2
Figuur 13 Gemiddelde leeftijd per sociale klasse van de onderzochte persoon	5-3
Figuur 14 Gemiddelde leeftijd per religie	5-4
Figuur 15 Mate van standenendogamie per sociale klasse	5-5
Figuur 16 Mate van standenendogamie per religieuze groepering	5-5
Figuur 17 Mate van standenendogamie per leeftijdscategorie.....	5-6
Figuur 18 Relatie tussen standenendogamie en het aantal in leven zijnde ouders, verdeeld naar geslacht.....	5-7
Figuur 19 Mate van kerkelijke endogamie per sociale klasse	5-8
Figuur 20 Kerkelijke endogamie per religie.....	5-9
Figuur 21 Mate van kerkelijke endogamie per leeftijdscategorie.....	5-10
Figuur 22 Mate van kerkelijke endogamie per aantal levende ouders	5-10
Figuur 23 mate van endogamie per geboortecohort	5-11
Figuur 24 Relatief belang van iedere variabele zuinig model zonder interactie.....	5-13
Figuur 25 Relatieve belangrijkheid van iedere variabele zuinig model met interactie.....	5-15

10. Index van gebruikte tabellen

Tabel 1 Sociale klassen volgens Giele en Van Oenen	2-4
Tabel 2 verband tussen seizoen en percentage 'gedwongen huwelijken'.....	3-10
Tabel 3 Percentages 'gedwongen huwelijken' in stad en platteland	4-10
Tabel 4 Kruistabel met afstand in klassen en sociale klasse	5-12
Tabel 5 Spearman's Rho verband NBP en percentage 'gedwongen huwelijken'.....	v
Tabel 6 Spearman's Rho verband aantal huwelijksluitingen en percentage 'gedwongen huwelijken'	v
Tabel 7 Cramér's V verband huwelijksseizoen en de huwelijksituatie	v
Tabel 8 Gamma verband geboortecohort en wel of geen 'gedwongen huwelijk'	vi
Tabel 9 Gamma verband sociale klasse en wel of geen 'gedwongen huwelijk'	vi
Tabel 10 Pearson correlatiecoëfficiënt leeftijd en percentage 'gedwongen huwelijken'	vi
Tabel 11 Cramér's V verband tussen religie en het aantal 'gedwongen huwelijken'.....	vi
Tabel 12 Spearman's Rho tussen het 'gedwongen huwelijken' en standenendogamie	vii
Tabel 13 Spearman's Rho tussen 'gedwongen huwelijken' en kerkelijke endogamie.....	vii
Tabel 14 Spearman's Rho tussen 'gedwongen huwelijken' en de afstand in klassen.....	vii
Tabel 15 Cramér's V verband 'gedwongen huwelijken' tussen stad of platteland.....	viii
Tabel 16 Cramér's V verband tussen dominante religie huwelijksplaats en - situatie	viii
Tabel 17 Pearson correlatiecoëfficiënt leeftijd en aantal in leven zijnde ouders	viii
Tabel 18 Cramér's V verband tussen leeftijd en geslacht.....	viii
Tabel 19 Gamma voor invloed sociale klasse op gemiddelde huwelijksleeftijd.....	viii
Tabel 20 Cramér's V verband tussen religie en huwelijksleeftijd	ix
Tabel 21 Gamma voor verband tussen sociale klasse en mate van standenendogamie	ix
Tabel 22 Cramér's V voor verband tussen religie en standenendogamie.....	ix
Tabel 23 Pearson correlatiecoëfficiënt relatie huwelijksleeftijd en standenendogamie	ix
Tabel 24 Pearson correlatiecoëfficiënt aantal levende ouders en standenendogamie.....	ix
Tabel 25 Cramér's V verband tussen geslacht en standenendogamie.....	x
Tabel 26 Gamma verband sociale klasse en kerkelijke endogamie	x
Tabel 27 Cramér's V verband kerkelijke endogamie en religie.....	x
Tabel 28 Pearson correlatiecoëfficiënt huwelijksleeftijd en kerkelijke endogamie.....	x
Tabel 29 Pearson correlatiecoëfficiënt aantal levende ouders en kerkelijke endogamie.....	x
Tabel 30 Gamma verband geboortecohort en kerkelijke endogamie.....	xi
Tabel 31 Gamma verband sociale klasse en de afstand in klassen	xi

11. Primaire bronnenlijst

Centraal Bureau voor de statistiek, Twee honderd jaar statistiek in tijdreeksen 1800-1990 (Amsterdam 2000)

Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN). Dataset Life Courses, release 2010.1

http://historyofwork.iisg.nl/docs/hisco_hisclass12a_@.inc

http://www.volkstellingen.nl/web/excel/VT_1869_01_H4B.xls

http://www.volkstellingen.nl/web/excel/VT_1930_03_T3.xls

12. Literatuurlijst

- Altena, Bert en Dick van Lente, *Vrijheid & Rede. Geschiedenis van Westerse samenlevingen 1750-1989* (Hilversum 2006, eerste druk 2003)
- Bavel, Jan van, 'Malthusian sinners: illegitimate fertility and economic crisis. A casestudy in Leuven 1846-1856', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis* XXXI:4 (2001) 371-401
- Beekink, Erik, Onno Boonstra, Theo Engelen en Hans Knippenberg (red), *Nederland in verandering. Maatschappelijke ontwikkelingen in kaart gebracht 1800-2000* (Amsterdam 2003)
- Boerdam, Christi, 'Ongehuwd moederschap als sociaal verschijnsel. Casus Rotterdam op het einde van de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor geschiedenis* 98:2 (1985) 157-175
- Boeschoten, Willem, *Hoofdlijnen van de economische geschiedenis van Nederland 1900-1990* (Amsterdam 1992)
- Camijn, A.J.W., *Een eeuw vol bedrijvigheid. De industrialisatie van Nederland 1814-1914*. (Utrecht en Antwerpen 1987)
- Damsma, Dirck, 'Van hoeksteen tot fundament. Het gezin in Nederland 1850-1960', in Harry Peeters, Lène Dresen-Coenders, Ton Brandenburg (eds.), *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 209-247
- Delger, Henk, 'Arbeidsmarkt en beroepsmobiliteit. Een onderzoek naar de gelegenheidsstructuur voor Duitse migranten in Rotterdam, 1870-1930', in Paul van de Laar, Leo Lucassen en Kees Mandemakers (red), *Naar Rotterdam. Immigratie en levensloop in Rotterdam vanaf het einde van de negentiende eeuw* (Amsterdam 2006) 75-97
- Dirker, Drs. F.W., 'industrialisatie en nationale welvaart', Prof. Dr. J. Zijlstra, Frs. R.W. Dirker, Prof. Dr. R. van Dijk en Prof. Dr. R. Schippers, *De industrialisatie en ons volk. Industrialisatie en nationale welvaart, industrialisatie en gezin, kerk en industrialisatie* (Franeker 1956) 7-83.
- Eggermont, Patricia, *Van houwen, trouwen (en berouwen). Informalisering rondom verloving, huwelijk en echtscheiding in Nederland, aan de hand van etiquettevoorschriften 1850-1990* (Rotterdam 1993)
- Engelen, L.M. en M.M. Meyer, "gedwongen huwelijken" op het Nederlandse platteland, 1812-1862, *Afdeling agrarische geschiedenis landbouwhogeschool* (Wageningen 1979)
- Franken, M.A.M. en R.M. Kemperink, *Verzuiling en ontzuiling 1880-2000* (Apeldoorn 2004)
- Gay, Peter, *The bourgeois experience: Victoria to Freud. Volume I, Education of the senses* (New York 1984)

Gillis, John R., For better for worse, British marriages 1600 to the present (New York en Oxford 1985)

Hofstee, E.W., Korte demografische geschiedenis van Nederland van 1800 tot heden (Haarlem 1981)

<http://forum.gps.nl/viewtopic.php?p=203052>

http://hisco.antenna.nl/detail_page.phtml?act_id=35200

http://historyofwork.iisg.nl/detail_page.php?act_id=35200

<http://historyofwork.iisg.nl/docs/hisclass-brief.doc>

<http://tvtropes.org/pmwiki/pmwiki.php/Main/ShotgunWedding>

http://nl.wikipedia.org/wiki/Bruto_binnenlands_product

<http://nl.wikipedia.org/wiki/Doleantie>

http://nl.wikipedia.org/wiki/John_Hajnal

<http://www.iisg.nl/hsn/documents/81-mandemakpoppel.pdf>

<http://www.iisg.nl/hsn/indexnl.html>

<http://6pp.kvdb.net/exports/cities.csv>

Kälvemark, Anne-Sofie, 'Premarital Conception and illegitimacy in 19th century Sweden', *Historisk tidskrift* 97:2 (1977) 198-210

Knippenberg, Hans, 'The changing relationship between state and church/religion in the Netherlands', *GeoJournal* 67 (2006) 317-330

Kok, J., *Langs verboden wegen. De achtergronden van buitenechtelijke geboorten in Noord-Holland 1812-1914* (Hilversum 1991)

Kok, Jan en Jules Koster, 'In onegt geteeld.' Ontwikkeling en regionale verscheidenheid van onwettige geboorten op het platteland en in de kleine steden van Noord-Holland, 1812-1850, *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 13:3 (augustus 1987) 272-308

Kok, Jan en Kees Mandemakers, 'Vrije keuze uit een beperkt aanbod. De huwelijksmarkt in Utrecht en Zeeland 1840-1940, in Jan Kok en Marco H.D. van Leeuwen (eds.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam 2005) 213-229

Kok, Jan, 'Ontijdige liefde.' De ontwikkeling in het vóórkomen van 'gedwongen huwelijken', *Noord-Holland 17^e-20^e eeuw*, *Holland, regionaal tijdschrift* 23 (1991) 73-93

Kooy, G.A. en M. Keuls, *Enforced marriage in the Netherlands. A statistical analysis in order to test some sociological hypotheses* (Wageningen 1967)

Laslett, Peter, 'Introduction: comparing illegitimacy over time and between cultures', Peter Laslett, Karla Oosterveen en Richard M. Smith (eds.), *Bastardy and its comparative history* (Londen 1980) 1-68

Leeuw, K.P.C. De, 'Materiële en immateriële cultuur rondom vrijage en huwelijk in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw', in S. Top en E. Tielemans (eds.), *'Ja ik wil.'* *Liefde en huwelijk vroeger en nu* (Limbricht 1992) 7-32

Mandemakers, Kees, 'Introductie op de Historische Steekproef Nederland', Johan Frieswijk, Lannert Jansma, Kees Mandemakers en Beart Oosterhaven (red.), *It Beaten. Tijdschrift fan de fryske akademy* 63:3/4 (2001), 139-145

Mandemakers, Kees, 'Levensloonderzoek in het verleden: De Historische Steekproef Nederlandse bevolking (HSN)', Kees Mandemakers, Leo Hollestelle en Aad de Klerk, *Zeeuwen in beweging. Tijdschrift van het koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 15:1 (maart 2006) 3-8

Tielemans (eds.), *'Ja ik wil.'* *Liefde en huwelijk vroeger en nu* (Limbricht 1992) 7-32

Lis, Catharina, 'Gezinsvorming en vrouwenarbeid tijdens een versnelling in de ontwikkeling van het kapitalisme, 1750-1850', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 10 (november 1984) 380-405

Loo, L. Frank van, "Den arme gegeven...". Een beschrijving van armoede, armenzorg en sociale zekerheid in Nederland 1784-1965 (Amsterdam 1987, eerste druk 1981)

Mathijssen, Marita, *De gemaskerde eeuw* (Amsterdam en Antwerpen 2007 (eerste druk 2002))

Meulendijks, P.A.J., "gedwongen huwelijken", bijdrage tot een discussie', *Driepas* 8:1 (april 1991) 16

Meulendijks, P.A.J., "gedwongen huwelijken": een voortgaande discussie', *Driepas* 8:2 (augustus 1991) 36-38

Mitterauer, Michael, *Ledige mütter zur geschichte illegitimer geburten in Europa* (München 1983, eerste druk 1977)

Nijs, Thimo de, *In Veilige haven. Het familieleven van de Rotterdamse gegoede burgerij 1815-1890* (Nijmegen 2001)

Outhwaite, R.B., 'Introduction: problems and perspectives in the history of marriage', in R.B. Outhwaite (ed.), *Marriage and society. Studies in the social history of marriage* (New York 1981) 1-16

Peeters, Harry, 'Vijf eeuwen gezin in West-Europa', in Harry Peeters, Lène Dresen-Coenders en Ton Brandenburg (eds.), *Vijf eeuwen gezinsleven. Liefde huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 11-30

Poppel, Frans van, *Trouwen in Nederland. Een historisch-demografische studie van de 19e en vroeg 20e eeuw* (Wageningen 1992)

Poppel, Frans van, en Art C. Liefbroer, 'Leeftijdsverschillen tussen huwelijkspartners. Een interpretatie van veranderingen en verschillen in de negentiende en twintigste eeuw', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 27:2 (2001) 129-152

- Poppel, Frans van, en Kees Mandemakers, 'Sociale-economische verschillen in zuigelingen- en kindersterfte in Nederland 1812-1912', *Bevolking en Gezin* 31:2 (2002) 5-40
- Röling, H.Q., 'Victoriaanse moraal in Nederland. Een historiografische plaatsbepaling', *De negentiende eeuw* 10 (1986) 141-145
- Schuurman, A.J., *Historische demografie: bevolkings- en gezinsgeschiedenis* (Zutphen 1991)
- Smits, Jan Pieter, 'Economische ontwikkeling 1800-1995', in Ronald van der Bie en Pit Deking (ed.), *Nationaal goed. Feiten en cijfers over onze samenleving (ca.) 1800-1999* (Amsterdam 1999) 15-36
- Sterk, Hans, 'Buitenechtelijke geboorten in Utrecht 1775-1825. Een historisch demografisch onderzoek', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 13:1 (februari 1987) 1-32
- Stokvis, Pieter, *Het intieme burgerleven. Huishouden, huwelijk en gezin in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2005)
- Stokvis, Pieter R.D., 'Onwettige geboorten in Nederland, Den Haag in het bijzonder: een kwestie van conjunctuur of mentaliteit?', *De negentiende eeuw* 10 (1986) 164-194
- Stokvis, P.R.D., 'Katholieke emancipatie en hervormde revitalisatie tegen de geest der eeuw en het spook der revolutie in Den Haag', J.C.H. Blom en C.J. Misset (red.), 'Broeders sluit u aan' aspecten van verzuiling in zeven Hollandse gemeenten (Den Haag 1985) 30-67
- Stokvis, Pieter R.D., 'Vrijen en trouwen in burgerlijk Nederland van de Franse tijd tot het Interbellum', in Jan Kok en Marco H.D. van Leeuwen (eds.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam 2005) 29-50
- Stokvis, Pieter R.D., 'Vrijen en trouwen sinds het Interbellum. Verhalen en patronen', in Jan Kok en Marco H.D. van Leeuwen (eds.), *Genegenheid en gelegenheid. Twee eeuwen partnerkeuze en huwelijk* (Amsterdam 2005) 51-62
- Tilburg, Marja van, *Hoe hoorde het? Seksualiteit en partnerkeuze in de Nederlandse adviesliteratuur 1780-1890* (Amsterdam 1998)
- Vocht, Alphons de, *Basishandboek SPSS 15. Statistiek met SPSS 15* (Utrecht 2008, eerste druk 2007)
- Wintle, Michael, *Pillars of piety. Religion in the Netherlands in the nineteenth century* (Hull, Engeland 1987)
- Zanden, Jan L. van, *The economic history of the Netherlands 1914-1995. A small open economy in the 'long' twentieth century* (Londen en New York 1998)